

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Π.Μ.Σ. ΜΕ ΤΙΤΛΟ: ΝΕΟΤΕΡΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ:
ΙΣΤΟΡΙΑ, ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Πανηγύρια και κοινοτική συγκρότηση στη βλάχικη κοινότητα
Περιβόλι Γρεβενών.
Ζητήματα επιτέλεσης, αναβίωσης και κοινωνικής μνήμης**

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

(Τοποθεσία Κ-ΝΙΚ')

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2024

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Π.Μ.Σ. ΜΕ ΤΙΤΛΟ: ΝΕΟΤΕΡΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ:
ΙΣΤΟΡΙΑ, ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Δ Ι Π Λ Ω Μ Α Τ Ι Κ Η Ε Ρ Γ Α Σ Ι Α

**Πανηγύρια και κοινοτική συγκρότηση στη βλάχικη κοινότητα
Περιβόλι Γρεβενών.**

Ζητήματα επιτέλεσης, αναβίωσης και κοινωνικής μνήμης

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ (Α.Μ. : 54)

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

- 1. Βασίλης Νιτσιάκος**, Καθηγητής Κοινωνικής Λαογραφίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Παν. Ιωαννίνων (επόπτης)
- 2. Λάμπρος Φλιτούρης**, Αναπληρωτής Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Παν. Ιωαννίνων (μέλος)
- 3. Ιωάννης Μάνος**, Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Βαλκανικού χώρου, Παν. Μακεδονίας (μέλος)

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2024

Πίνακας Περιεχομένων

Πίνακας Περιεχομένων.....	3
Περίληψη	5
Εισαγωγή	6
Η επιλογή του συγκεκριμένου ερευνητικού πεδίου	6
Μία σύντομη ανασκόπηση του θέματος	7
Μεθοδολογία.....	9
Κεντρικές έννοιες του θέματος της εργασίας.....	13
Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε και οι δυσκολίες.....	18
Α΄ ΜΕΡΟΣ.....	20
Ιστορικά-γεωγραφικά-δημογραφικά στοιχεία και συγκρότηση του χώρου και της κοινότητας (κοινοτική συγκρότηση)	20
1.1 Ιστορικά-γεωγραφικά-δημογραφικά στοιχεία για την κοινότητα.....	21
1.2. Μία αναφορά στις επαγγελματικές δραστηριότητες.....	29
1.3. Η οικολογική διάσταση, η μετατροπή του «αόριστου χώρου» σε «προσδιορισμένο τόπο»	36
1.4. Ο δομημένος (οικιστικός) χώρος: Μαχαλάδες-Βρύσες-Εκκλησίες-Ξωκκλήσια	41
Παρατηρήσεις-Συμπεράσματα από τα κεφάλαια 1.3. και 1.4.	63
Β΄ ΜΕΡΟΣ.....	65
Επισκόπηση προφορικών ιστοριών με αφορμή τα πανηγύρια της κοινότητας Περιβόλι Γρεβενών.....	65
Το στοιχείο της (ατομικής-συλλογικής) μνήμης και η συμβολική έκφραση-αναγέννηση της κοινότητας	65
ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	66
Α. Μνήμη	66
Β. Επιτέλεση	68
Γ. Αναβίωση και επανάληψη	68

«Κατασκευάζοντας» τον χρόνο	70
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΠΑΝΗΓΥΡΙΑ.....	72
Εισαγωγικά. Τα πανηγύρια υπό το πρίσμα της θρησκείας και της τελετουργίας....	72
2.1. Το έθιμο Τ' Αη-Γιαννιός (Κλήδονας) στο παρελθόν και στο παρόν. Μία ποιοτική προσέγγιση	76
(αρχικά θα παραθέσουμε ορισμένες βιβλιογραφικές αναφορές και στη συνέχεια απόσπασμα από τη συνέντευξη με την κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου και την κ. Β. Γκιουλέκα και ένα τραγούδι)	76
2.2. Τα μονοήμερα πανηγύρια	83
2.3. Το πιο σημαντικό πανηγύρι για το Περιβόλι στην καρδιά του καλοκαιριού: το τριήμερο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής (St' Vinir - 26-29 Ιουλίου)	90
2.5. Οι εκδηλώσεις του Δεκαπενταύγουστου	123
2.6. Το τελευταίο πανηγύρι για το Περιβόλι: το θρησκευτικό έθιμο «Σίγνιλι» την περίοδο της Παναγίας της Μικρής (St' Maria nichì - 7-8 Σεπτεμβρίου) ως μία σημαντική τελετουργική πράξη καθαγιασμού	127
Συμπεράσματα	142

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εμβαθύνει στο πολιτιστικό τοπίο και διερευνά την πολιτιστική φυσιογνωμία του Περιβολίου, μίας ορεινής κοινότητας που ανήκει διοικητικά στο νομό Γρεβενών, εστιάζοντας στις ζωντανές εορταστικές παραδόσεις της ως φακό για την κατανόηση του κοινωνικού της ιστού. Το Περιβόλι αναδύεται ως ένας πολιτιστικός μικρόκοσμος που σφύζει από παράδοση και κοινοτική ζωντάνια. Βασιζόμενη σε μια σύνθεση ιστορικών, γεωγραφικών και δημογραφικών δεδομένων, σε συνδυασμό με την επιτόπια έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση, η μελέτη επιδιώκει να ξετυλίξει την ουσία της κοινοτικής ζωής του Περιβολίου. Μέσα από ένα συνδυασμό βιβλιογραφικής ανασκόπησης, προσωπικής παρατήρησης και εκτεταμένης συζήτησης με ορισμένους ανθρώπους, η εργασία εξετάζει τις πολύπλευρες διαστάσεις των θρησκευτικών πανηγυριών του Περιβολίου, διερευνώντας το συμβολικό τους πλούτο και τη διαρκή σημασία τους στη συλλογική συνείδηση της κοινότητας. Από τις μονοήμερες εκδηλώσεις μέχρι το μεγαλειώδες πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής, κάθε εκδήλωση χρησιμεύει ως μια αντανάκλαση της πολιτιστικής ζωντάνιας και του κοινοτικού πνεύματος του Περιβολίου. Τέλος, επιχειρείται να προσφερθεί μια ολοκληρωμένη ανάλυση, η οποία στηρίζεται σε σχολαστική έρευνα και επιστημονική διερεύνηση, σχετικά με την ουσία της κοινοτικής ζωής της κοινότητας και τους βαθύτατους δεσμούς της με τις εορταστικές τελετουργίες του.

Το πρώτο μέρος αποσκοπεί στο να δοθεί μια όσο το δυνατό πιο λεπτομερειακή περιγραφή σχετικά με τη συγκρότηση του χώρου και της κοινότητας. Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στα πανηγύρια της κοινότητας. Βέβαια, τα πανηγύρια δεν προσεγγίζονται ως αυτόνομο πεδίο της κοινωνικής ζωής αλλά ως πρίσμα μέσα από το οποίο επιχειρείται η ανθρωπολογική κατανόηση της κοινωνίας του Περιβολίου.

Λέξεις-Κλειδιά: πανηγύρι, χορός, επιτέλεση, κοινωνική μνήμη, χώρος-τόπος, χρόνος, έθιμο, αναβίωση

Εισαγωγή

Η επιλογή του συγκεκριμένου ερευνητικού πεδίου

Η παρούσα περίπτωση μελέτης θέτει στο επίκεντρό της μία συγκεκριμένη πολιτιστική πρακτική σε ένα συγκεκριμένο εθνογραφικό πλαίσιο: τα πανηγύρια.¹ Πιο συγκεκριμένα προσφέρει πληθώρα δεδομένων, διευκολύνοντας την εστιασμένη διερεύνηση διαφόρων πτυχών, όπως οι ιστορικές διαστάσεις των κοινοτικών φεστιβάλ, η (βλάχικη) πολιτιστική ταυτότητα, οι χωροχρονικές διαμορφώσεις και οι μουσικοχορευτικές παραδόσεις. Αξιοσημείωτο για τη φυσική του γοητεία, το Περιβόλι, αλλά και τα υπόλοιπα βλαχοχώρια της Πίνδου, συγκροτούνται από οικιστικές υποδιαιρέσεις γνωστές ως «μαχαλάδες». Παρά τον μικρό πληθυσμό της, τούτη η ορεινή κοινότητα στην περιοχή της Βόρειας Πίνδου παρουσιάζει αυξημένη δημογραφική κινητικότητα, ιδιαίτερα κατά τους καλοκαιρινούς μήνες (Ιούνιος-Αύγουστος) και στις αρχές του φθινοπώρου (Σεπτέμβριος), που χαρακτηρίζεται από τα θρησκευτικά πανηγύρια του χωριού. Η προσβασιμότητα περιορίζεται κατά τη διάρκεια του χειμώνα λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών που επικρατούν σε τόσο μεγάλο υψόμετρο, οι οποίες συχνά συνοδεύονται από έντονες χιονοπτώσεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί Περιβολιώτες που κατοικούν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, όπως τα Γρεβενά, της Λάρισας, του Βόλου, του Βελεστίου, των Τρικάλων και της Θεσσαλονίκης, ανταμώνουν κυρίως τον Δεκαπενταύγουστο, γεγονός που συνιστά μια ουσιαστική επανένωση των μελών της κοινότητας.

Η παρούσα εργασία στο πρώτο μέρος της διερευνά τη συγκρότηση του χώρου. Στη συνέχεια επικεντρώνεται στη σημασία των θρησκευτικών πανηγυριών για τη ζωή της κοινότητας, τι αλλαγές έχουν γίνει σε σχέση με το παρελθόν και τι δείχνουν αυτά

¹Οι περιπτώσεις μελέτης οργανώνονται και δομούνται με τέτοιο τρόπο με απώτερο στόχο να αναδεικνύουν τη λεπτομέρεια από την οπτική πλευρά των συμμετεχόντων χρησιμοποιώντας πολλές και σύνθετες πηγές δεδομένων. Βλ. (Feagin J., Orum A. & Sjoberg G., 1991).

Σύμφωνα με τον Yin: «η μελέτη περίπτωσης είναι μια μορφή εμπειρικής διερεύνησης που μελετά ένα σύγχρονο φαινόμενο μέσα στο πλαίσιο της πραγματικής ζωής, όταν τα όρια ανάμεσα στο φαινόμενο και στο πλαίσιο του δεν είναι ευδιάκριτα και με την οποία γίνεται χρήση διαφορετικών πηγών δεδομένων. Στόχος των μελετών περίπτωσης σύμφωνα με τον ίδιο είναι να περιγράψουν και να εξηγήσουν τα κοινωνικά φαινόμενα που έχουν σχεδιαστεί για να διερευνηθούν, επιχειρώντας να απαντήσουν στο πως και στο γιατί». Βλ. (Yin K., 1984, p. 23) και (Γκέφου-Μαδιανού Δ., 2011, σ. 269).

για την ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα των Περιβολιωτών Βλάχων. Επίσης, αναδεικνύεται πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος της νεολαίας στη διατήρηση αυτών των εθιμικών πρακτικών. Φυσικά, ο χορός ως κορυφαίο μέσο επιτέλεσης αποτελεί κεντρικό άξονα στη μελέτη των πανηγυριών και της συμβολικής έκφρασης της κοινότητας. Τέλος, διερευνάται πώς οι άνθρωποι χρησιμοποιούν την ιστορική μνήμη προκειμένου να ανακαλέσουν το παρελθόν.

Η χρήση της βιβλιογραφίας συνιστά κρίσιμο πλαίσιο για την παρούσα περίπτωση μελέτης, παρέχοντας πολύτιμες πληροφορίες. Αυτή συμπληρώνεται και εμπλουτίζεται με τη συμμετοχική παρατήρηση και από την άμεση επαφή με τα μέλη της κοινότητας. Η συμμετοχή σε συζητήσεις όχι μόνο αντιμετωπίζει τις ερευνητικές αβεβαιότητες αλλά και εξασφαλίζει ουσιαστικές γνώσεις ως αποτέλεσμα της άμεσης εμπειρίας. Η εν λόγω προσπάθεια αποσκοπεί στην επίτευξη μιας «πολιτισμικής μετάφρασης»² (Eriksen T., 2006) της κοινότητας, συνθέτοντας στοιχεία τόσο από την επιστημονική βιβλιογραφία όσο και από τον λόγο των ίδιων των κατοίκων. Ο λεκτικός κώδικας τον οποίο επιλέγουν να εκφραστούν τα μέλη της κοινότητας έχει βαρύνουσα σημασία, εφόσον προσφέρει αποχρωματισμένες προοπτικές που συμβάλλουν στην ολοκληρωμένη κατανόηση του πολιτισμικού τοπίου. Αυτή η προσέγγιση, βασισμένη στην προσωπική παρατήρηση και το διάλογο, ενισχύει το βάθος και την αυθεντικότητα της μελέτης.

Μία σύντομη ανασκόπηση του θέματος

Στο πρώτο μέρος της μελέτης περιγράφεται η ιστορία και η εξέλιξη της κοινότητας καθώς και η ταυτότητα της οικιστικής της συγκρότησης σε μαχαλάδες. Οι κύριοι άξονες της μελέτης είναι δύο: ο πρώτος επιχειρεί μία «ανάγνωση» του χώρου, ενώ ο δεύτερος διερευνά τα μεγάλα πανηγύρια.

Όσον αφορά την κοινότητα, παρατηρείται η εξής δομή: το μεσοχώρι, οι μ α χ α λ ά δ ε ς, οι εκκλησίες, αλλά και ξωκκλήσια τα οποία θα αναλύσουμε παρακάτω. Σίγουρα όλες οι κοινότητες αποτελούνται από τους μαχαλάδες³, αλλά πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στις εκκλησίες αλλά και τα ξωκκλήσια, γεγονός που τις προσδίδει μια θεϊκή διάσταση και τις βοηθά να είναι απρόσιτες από επιδημίες αλλά και από κάθε

²Βλ. (Eriksen T., 2006).

³ Ο κάθε μαχαλάς έχει το όνομα ενός αγίου.

είδους κίνδυνο. Όσον αφορά το πανηγύρι, «...δεμένο καθώς είναι με την ίδια υπόσταση της κοινότητας, εκφράζει την ιστορική της εξέλιξη» (ενν. της κοινότητας)⁴. Ο συγκεκριμένος θεσμός του πανηγυριού αποτελεί έναν τρόπο επανένωσης των διασκορπισμένων κατοίκων της κοινότητας κάθε χρόνο, την ίδια περίοδο, στο γενέθλιο τόπο. Αν και στην αρχική του διάσταση το πανηγύρι ήταν συνδεδεμένο με τη λατρευτική διαδικασία και αφορούσε τον προστάτη-άγιο της εκάστοτε πατριάς, με τη σφυρηλάτηση της κοινωνικής συνοχής τη θέση αυτών των πρακτικών πήραν μεγαλύτερες σε εύρος εορταστικές εκδηλώσεις που αφορούν ολόκληρη την κοινότητα (έννοια του γλεντιού)⁵. Οι εκδηλώσεις που θα αναφερθούμε έχουν ευρύτερες διαστάσεις και διαμορφώνουν τελικά το φαινόμενο που ορίζουμε ως πανηγύρι στο πλαίσιο μιας υπερσυγγενειακής τοπικής κοινότητας⁶. Υπό το πρίσμα αυτό το παραδοσιακό γλέντι στο χωριό είναι στενά συνδεδεμένο με το κέφι, το αίσθημα ψυχικής ανάτασης που εγείρουν τα όργανα και τη μέθεξη του κοινοτικού χορού. Η ετήσια επιτέλεσή του αποτελεί αναμφισβήτητα μία πρακτική που αναδεικνύει τη συλλογικότητα και το αίσθημα του κοινού ανήκειν ενώ η πραγματοποίησή του αποκτά ξεκάθαρα επιτελεστικό-τελετουργικό χαρακτήρα⁷. Γενικότερα, τα πανηγύρια, ως εθιμικές πρακτικές που αφορούν τον τόπο και τις πολιτιστικές του συντεταγμένες, τον χώρο και το χρόνο, προσφέρονται για τη μελέτη ζητημάτων που αφορούν την τοπικότητα, και μάλιστα στην ιστορικότητά της. Δηλαδή, τους τρόπους με τους οποίους ο χώρος, ο χρόνος, οι κοινότητες και οι ταυτότητες συγκροτούνται ιστορικά διαμεσολαβώντας τις διαδικασίες διαπραγμάτευσης, αφομοίωσης και επικύρωσης κοινωνικών αλλαγών και μετασχηματισμών. Μέσα από τέτοιες πρακτικές, η κοινότητα ανασυγκροτείται συμβολικά, διαχειρίζεται το παρελθόν και το παρόν της, ενσωματώνοντας στην παράδοσή της με τρόπο δυναμικό στοιχεία των σύγχρονων εξελίξεων (Νιτσιάκος, 2014, σ. 152).

Σημαντική παράμετρος της ανωτέρω προβληματικής συνιστά η έννοια της πολυλειτουργικότητας όρος που δηλώνει την συνεχή αλληλοτροφοδότηση πανηγυριού και κοινωνίας. Σε αυτή περιγράφονται όλες οι λειτουργίες που σχετίζονται άμεσα με γεγονότα της κοινωνικής-κοινοτικής ζωής και αποτυπώνονται στο χώρο-χρόνο του

⁴Βλ. Νιτσιάκος Β., 1996, σσ. 165-167.

⁵ Στο ίδιο, ό.π.

⁶ Στο ίδιο, ό.π.

⁷ Βλ. Θεοδοσίου Α., 2008.

πανηγυριού. Μπορεί να είναι το «πιτό, χορός, τραγούδι, μικρεμπόριο, αγώνες με άλογα ή παλαιότερες, επιλογή συζύγου και συμπεθεριάσματα κ.ά., όλα μαζί και το καθένα ξεχωριστά καταδεικνύουν την πολυλειτουργικότητα των πανηγυριών/γλεντιών. Ο χώρος καθαγιαζόταν με αυτές τις τελετές και εκδηλώσεις και μετατρέποταν σε κατεξοχήν δημόσιο χώρο, όπου η κοινότητα επιβεβαίωνε την κοινωνική της δομή και τελικά πραγματοποιόταν η ίδια»⁸.

Μεθοδολογία⁹

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε για τη μελέτη της συγκεκριμένης κοινότητας περιλαμβάνει την επιτόπια εθνογραφική έρευνα¹⁰ σε συνδυασμό με τη συμμετοχική παρατήρηση¹¹. Συγκεκριμένα, διενεργήθηκαν μικρής διάρκειας επιτόπιες

⁸ Βλ. Θεοδοσίου Α., «Η μουσική και το γλέντι στην ήπειρο» στην ιστοσελίδα <http://artinews.gr/%CE%B7-%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%BF-%CE%B3%CE%BB%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B9-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%89%CF%80%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%BF.html> (ανάκτηση: 13-12-2022).

⁹ Το γεγονός ότι κατάγομαι από τη συγκεκριμένη κοινότητα σίγουρα με βοήθησε αλλά όπως επισημαίνει και ο Hastrup, ένας γηγενής ανθρωπολόγος οφείλει να μετατρέψει την αυτονόητη πολιτισμική γνώση σε ανθρωπολογική κατανόηση. (Manos I., 2002, σ. 26). Ο Hastrup θεωρεί τη δημιουργία συναισθηματικής και ψυχικής απόστασης από τους υπό μελέτη καθώς και μια λεπτομερέστατη γνώση της θέσης του εθνογράφου στο κοινωνικό σκηνικό ως δύο βασικές προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή επιτόπιας ανθρωπολογικής έρευνας και την παραγωγή ανθρωπολογικής γνώσης. (στο: (Manos I., 2002, σ. 26).

¹⁰ Σύμφωνα με τον Bronislaw Malinowski, που θεωρείται ιδρυτής της σύγχρονης βρετανικής κοινωνικής ανθρωπολογίας, τονίζεται η ανάγκη εκμάθησης της τοπικής γλώσσας καθώς και η γενικότερη εμπλοκή του ερευνητή στη καθημερινή ζωή των κατοίκων της κοινωνίας που μελετά έτσι ώστε να μπορεί να μάθει τις κατηγορίες της «από μέσα» και να κατανοήσει τις λεπτές σχέσεις των διαφόρων κοινωνικών θεσμών και πολιτισμικών εννοιών. Επιπλέον, ο Malinowski έδωσε τεράστια έμφαση στο δρόμ άτομο αντιμετωπίζοντας την κοινωνική δομή όχι ως καθοριστικό παράγοντα αλλά ως απλό πλαίσιο δράσης. (Eriksen T., 2007, σ. 42).

Σύμφωνα με τους Barz G. και Cooley T., 2008, σ. 4-20, με τον όρο εθνογραφία ορίζεται η παρατήρηση και ερμηνεία (ή αναπαράσταση) πολιτισμικών πρακτικών. Μέσα από τη συγκεκριμένη εθνογραφική διαδικασία αρχίζουμε να μαθαίνουμε πράγματα για τους άλλους και να κάνουμε τους εαυτούς μας γνωστούς στους άλλους. Τέλος, αρχίζουμε να παρατηρούμε και να ξαναμαθαίνουμε τον ίδιο μας τον εαυτό.

¹¹ Ως μέθοδος, η συμμετοχική παρατήρηση αναπτύχθηκε κατά τη δεκαετία του 1920 και του 1930 στη Σχολή του Σικάγο υπό την καθοδήγηση του E.W.Burgess, W.I.Thomas και Robert Park. Ενδεικτική του

έρευνες αναφορικά με τα πανηγύρια και την ιστορική εξέλιξη του χωριού καθώς και συχνές επαφές με ανθρώπους της κοινότητας¹² σχεδόν σε καθημερινή βάση (Ιούνιο-Σεπτέμβριο)¹³. Βασικός στόχος είναι να εισχωρήσουμε όσο το δυνατόν βαθύτερα στο κοινωνικό και πολιτισμικό πεδίο που ερευνήσαμε και μελετήσαμε¹⁴. Στον σχεδιασμό της επιτόπιας έρευνας περιλαμβάνεται η διατύπωση και εφαρμογή συγκεκριμένων ερευνητικών ερωτημάτων τα οποία, μέσω των ελεύθερων συνεντεύξεων-ιστοριών ζωής αναδιαμορφώνονται και εμπλουτίζονται. Η μέθοδος της¹⁵, θεωρείται η κορυφαία

μεθοδολογικού προσανατολισμού προς τη νοηματοδοτούμενη από τα κοινωνικά υποκείμενα συμπεριφορά και την κοινωνική τους εμπειρία είναι η προτροπή του Burgess προς τους μαθητευόμενους ερευνητές κοινωνιολόγους να διεξάγουν την κοινωνιολογική έρευνα στο «εργαστήριο της κοινωνικής ζωής». Εκεί στο εργαστήριο της καθημερινής ζωής, στους κοινωνικούς χώρους όπου λαμβάνει χώρα η καθημερινή αναπαραγωγή της κοινωνίας και όχι στα πειραματικά εργαστήρια, στις βιβλιοθήκες ή/και στα ερευνητικά γραφεία, όπου δοκιμάζονται θεωρητικές υποθέσεις και ελέγχονται οι συσχετίσεις μεταβλητών των κοινωνικών φαινομένων. Στους καθημερινούς, λοιπόν, χώρους της κοινωνικής ζωής θα πρέπει να εισέλθει ο ερευνητής για να παρατηρήσει τα κοινωνικά φαινόμενα και τους κοινωνικούς δρώντες. Βλ. (Κυριαζή Ν., 2000, σ. 246). Η συμμετοχική παρατήρηση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «μαγεία» στη διαδικασία της επιτόπιας έρευνας. Βλ. (Γκέφου-Μαδιανού Δ., 2011, σ. 263).

¹² Σαφέστατα σχεδιάστηκε και ένας οδηγός συνέντευξης-ερωματολόγιο. Βλ. (Ιωσηφίδης Θ., 2003, σ. 27).

¹³ Οι ανθρωπολόγοι αναγνωρίζουν τον Bronislaw Malinowski ως τον πρώτο και κύριο ανθρωπολόγο που εφάρμοσε την συγκεκριμένη εθνογραφική μέθοδο. Όσοι πραγματοποιούν επιτόπια έρευνα προσπαθούν να κατανοήσουν εθνογραφικά ζητήματα μέσω ενός περίτεχνου συνδυασμού «εσωτερικής», «υποκειμενικής» συμμετοχής και «εξωτερικής», «αντικειμενικής» παρατήρησης. Βλ. (Erickson P. & Murphy L., 2002, σσ. 148-149).

¹⁴ Βλ. Eriksen T., 2007, σσ. 59-60.

¹⁵ Σαν μέθοδος, θα χρησιμοποιηθεί η ανεπίσημη συνέντευξη, οι συλλογικές συνεντεύξεις αλλά και η ιστορία ζωής. Επίσης, στην εργασία θα καταγραφούν και ορισμένες δικές μου προσωπικές παρατηρήσεις από το προσωπικό μου ημερολόγιο, από τα φιλμ και τις εικόνες που πήρα εγώ ο ίδιος κατά τη διάρκεια παραμονής μου στην κοινότητα. Ο ερευνητής βασίζεται για τη διεξαγωγή της συνέντευξης σε κάποιες βασικές θεματικές ενότητες που τον ενδιαφέρουν να διερευνήσει και διατυπώνει κάποιες γενικές ερωτήσεις στον συνεντευξιζόμενο. Αυτή η μορφή συνέντευξης παίρνει τη μορφή μιας συζήτησης, όπου ο ερευνώμενος-ερωτώμενος έχει τη δυνατότητα να αναπτύξει ελεύθερα τη δική του σκέψη, το δικό του λόγο, με άλλα λόγια να απαντήσει με τους δικούς του όρους χωρίς να καθοδηγείται από σαφώς διατυπωμένες ερωτήσεις, οι οποίες συνήθως εκφράζουν τον τρόπο αντίληψης και τις εννοιολογικές κατηγορίες του ερευνητή πάνω στο υπό μελέτη φαινόμενο. Η συνέντευξη, λοιπόν, έχει μια ημι-δομημένη μορφή, όπου οι βασικοί θεματικοί άξονες θέτουν ένα στοιχειώδες πλαίσιο εντός του οποίου θα εκδιπλωθεί η συζήτηση μεταξύ συνεντευκτή και συνεντευξιζόμενου. Ο ρόλος του ερευνητή είναι να

ερευνητική λαογραφική αποστολή.

Σημαντική πτυχή της έρευνας¹⁶ είναι να εξεταστεί σχολαστικά το κοινωνικο-ιστορικό υπόβαθρο μέσα στο οποίο εξελίσσονται και προσαρμόζονται αυτές οι κοινωνικές δομές, σχέσεις και πρακτικές.¹⁷ Η παρούσα ερευνητική αποστολή απευθύνεται σε σχετικά μικρές κοινωνικές ομάδες, με τις οποίες γίνεται προσπάθεια να δημιουργηθεί μια άμεση και συναφή σχέση, διεξάγοντας άτυπες συνεντεύξεις προκειμένου να καταγραφούν ατομικές αφηγήσεις ζωής.¹⁸ Κύριος στόχος μας είναι να

αφήνει τον συνεντευξιζόμενο να εκφραστεί με τους δικούς του όρους και τρόπους, χωρίς να παρεμβαίνει ούτε και να εκφράζει ή/και να επιβάλλει εμμέσως τις δικές του απόψεις και ερμηνείες. Ο παρεμβατικός ρόλος του περιορίζεται μόνο στις περιπτώσεις όπου με πρόσφορες ερωτήσεις παρακινεί τον ερευνώμενο να δώσει περισσότερες πληροφορίες και να επαναφέρει κατά κάποιον τρόπο τη συζήτηση στις θεματικές που επικεντρώνεται η έρευνα (όταν, για παράδειγμα, πιθανώς η συζήτηση έχει «λοξοδρομήσει» κατά πολύ από τα κύρια ερευνητικά ενδιαφέροντα και τους στόχους). Η ποιοτική συνέντευξη ονομάζεται και συνέντευξη βάθους, με την έννοια ότι δίνεται ο χώρος και ο χρόνος στον συνεντευξιζόμενο να αναπτύξει τις δικές του απόψεις, τις ερμηνείες βάσει των οποίων αντιλαμβάνεται και αποτιμά τον εαυτό του, τους άλλους, τις κοινωνικές σχέσεις, τις κοινωνικές πρακτικές και τις εμπειρίες του. Βλ. (Λυδάκη Α., 2001). Κάθε αφήγηση ζωής αποτελεί έναν φορέα κοινωνιολογικής γνώσης, είναι μια πρώτη ύλη που προσφέρεται για επεξεργασία επειδή συμπυκνώνει ένα εν δυνάμει πολύτιμο υλικό (από κοινωνιολογική άποψη). Η ανάπτυξη της μεθόδου αντανακλά τη διάδοση του ρεύματος της προφορικής ιστορίας. Κάθε στοιχείο της διήγησης του ατόμου αποτελεί και στοιχείο της πορείας κοινωνικοποίησής του, όπως επίσης και διαδικασία σχηματισμού της κοινωνικής του ταυτότητας. Βλ. (Θανοπούλου Μ. & Πετρονάη Μ., 1987). Ο ίδιος ο λόγος των ανθρώπων συγκροτεί τη συλλογική μνήμη και την ταυτότητα του τόπου.

¹⁶ Κατά τη διαδικασία της επιτόπιας έρευνας ο ανθρωπολόγος θα πρέπει να μεταμορφωθεί από εξωτερικός παρατηρητής σε εσωτερικό συμμετέχοντα, από αντικειμενικός κριτής σε υποκειμενικό αναλυτή και εν τέλει από «ξένος» σε «δικό». Πρέπει να κατανοήσει και να μοιραστεί τα κοινά νοήματα με την υπό μελέτη κοινωνία. Φυσικά όσο περισσότερο πλησιάζει ο ανθρωπολόγος τον εντόπιο τρόπο νοηματοδότησης δε χρειάζεται να υποβάλει ερωτήσεις, αφού για να γίνεις «δικός» πρέπει και οφείλεις να γνωρίζεις. Βλ. (Γκέφου-Μαδιανού Δ., 2011, σ. 281).

¹⁷Βλ. (Λυδάκη Α., 2001, σ. 154). Η Λυδάκη αναφέρει ότι «η έννοια πεδίο προέρχεται από τη φυσική, όπου δηλώνει τον χώρο εντός του οποίου δυνάμεις επενεργούν πάνω στα σώματα, και στη συνέχεια χρησιμοποιείται και από τις κοινωνικές επιστήμες για να ορίσει το κοινωνικό πεδίο εντός του οποίου, κατά παρόμοιο τρόπο, λειτουργούν οι δυνάμεις της αλληλεπίδρασης».

¹⁸ Σύμφωνα με την Δ. Γκέφου-Μαδιανού, θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε σαν ένα φυσικό πείραμα αφού επιχειρείται να ερμηνευτούν τα κοινωνικά φαινόμενα στη φυσική τους κατάσταση με την όσο το δυνατόν μικρότερη παρέμβαση εκ μέρους του ερευνητή. Βλ. (Γκέφου-Μαδιανού Δ., 2011, σ. 271).

καλλιεργηθεί μια βαθιά κατανόηση της κοινωνικής ομάδας που εξετάζεται και του συγκεκριμένου κοινωνικού φαινομένου που ερευνάται. Αυτό συνεπάγεται την κατανόηση του μοναδικού πεδίου των κοινωνικών ερμηνειών, των συστημάτων αξιών, των αναπαραστάσεων, του τρόπου ζωής, των μηχανισμών που διέπουν τη διαίωσιση των κοινωνικών δεσμών και των κοινωνικών πρακτικών.¹⁹ Κατά συνέπεια, η όλη προσπάθεια επιδιώκει μια εξαντλητική και περίπλοκη απεικόνιση τόσο της κοινωνικής ομάδας όσο και του φαινομένου, προωθώντας τη βαθιά κατανόηση της δυναμικής και των πρακτικών τους.²⁰ Μία ποιοτική κοινωνική έρευνα είναι μια εμπειρική μέθοδος κοινωνικής έρευνας που στόχο έχει την περιγραφή, ανάλυση και κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων και διαδικασιών αλλά και τη διερεύνηση σχέσεων ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες (Bernard R., 1994)²¹.

Τέλος, κάνοντας μία συνόψιση όσων ειπώθηκαν, υποστηρίζεται η άποψη²² ότι

¹⁹Βλ. (Λυδάκη Α., 2001, σ. 128). Η Λυδάκη στο εγχειρίδιό της υποστηρίζει: «απαιτείται μελέτη σε βάθος για να κατανοηθεί ένας τρόπος ζωής, αντιλήψεις για τον κόσμο, νοοτροπίες, σχέσεις ανθρώπων, αξίες, σημασίες και νοήματα. [...] Ο ερευνητής οφείλει να διερευνήσει την ατομική δράση μέσα σε συγκεκριμένες δομές, να κατανοήσει το αλληλένδετο και τη διαπλοκή του ατομικού με το κοινωνικό, την ταυτότητα των ατόμων, τη στάση ζωής, να αναζητήσει, εν κατακλείδι, το ποιόν των ανθρώπων (ποιοι είναι) με ποιοτική ανάλυση των δεδομένων που συλλέγονται επιτόπου. Η επιτόπια έρευνα, ο άμεσος συγχρωτισμός του ερευνητή με τα υποκείμενα της έρευνάς του, η εγγύτητα και η προσωπική του εμπειρία στη συνάφεια μαζί τους, η οικειότητα που θα τον καταστήσει οικείο –δηλαδή «δικό», που έχει δικαίωμα να γνωρίζει –θα του επιτρέψει να έχει μια εποπτεία της κοινωνικής τους πραγματικότητας και να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο δίνουν την απάντησή τους στα αιτήματα της καθημερινότητας, καθώς και τους κανόνες που οριοθετούν τη ζωή τους και επέχουν θέση νόμων απαράβατων, επικαλύπτοντας εν πολλοίς τις ατομικές βουλήσεις». Επιπλέον, η Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού υποστηρίζει ότι ο παρατηρητής πρέπει να είναι συμμετοχός στην καθημερινότητα των ανθρώπων-της κοινότητας που μελετά ώστε να επιτύχει να μοιραστεί τα εντόπια νοήματα με τα μέλη της κοινότητας και να τα σχολιάσει μαζί τους. (Γκέφου-Μαδιανού Δ., 2011, σ. 247).

²⁰ «Η προσωπική εμπειρία, το άμεσο και συγκεκριμένο που βιώνει στη σχέση του μαζί τους, τα δεδομένα που συλλέγει άμεσα θα αποτελέσουν τη βάση, και εν συνεχεία αυτά θα υπαχθούν σε κατηγορίες για τη διατύπωση της θεωρίας που αφορά τη συγκεκριμένη ομάδα και πιθανόν να είναι συμβατή και με άλλες περιπτώσεις». Βλ. Λυδάκη Α., 2001, σσ. 128-129.

²¹Βλ. (Bernard R., 1994), (Γκέφου-Μαδιανού Δ., 2011, σ. 272). Οι ποιοτικές εμπειρικές μέθοδοι επιχειρούν τη θεμελίωση των θεωρητικών προσανατολισμών στα ίδια τα δεδομένα που θα προκύψουν από την έρευνα και στοχεύουν στην κατανόηση του εντόπιου πολιτισμικού συστήματος. Βλ. (Γκέφου-Μαδιανού Δ., 2011, σ. 272).

²² Βλ. (Λυδάκη Α., 2001, σσ. 129-141).

«ο μόνος τρόπος για να γνωρίσεις τον “άλλον” είναι να ζήσεις κοντά του, και μάλιστα ενεργά, να τον παρατηρήσεις στην καθημερινή του ζωή, να κατανοήσεις τον τρόπο που προσλαμβάνει την πραγματικότητα, να προσπαθήσεις να αντιληφθείς τη νοοτροπία του, να δεις το πρόσωπό του ως ολοκληρωμένη μορφή και όχι απλώς ως άθροισμα επιμέρους χαρακτηριστικών και τυπικών απαντήσεων. [...] Δεν αρκεί να τους αποσπάσουμε απαντήσεις σε κάποια στερεότυπα ερωτήματα. Πρέπει να ζήσουμε κοντά τους και να δημιουργήσουμε στενή σχέση μαζί τους» κι αλλού (σ. 141) «πράγματα, δραστηριότητες, πράξεις, σύμβολα που μόνο η συν-βίωση και η διάρκεια κάνουν εμφανή σε εκείνον που επιμένει να τα δει με υπομονή και νηφαλιότητα. Η μελέτη, ως εκ τούτου, πρέπει να γίνει σε βάθος –γι’ αυτό και σε μικρή κλίμακα (case study)- με βασικό στόχο την ανάδειξη της σύνολης ύπαρξης των κοινωνικών υποκειμένων, σε συσχετισμό πάντα με το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο που τα προσδιορίζει». (Λυδάκη, 2001)

Κεντρικές έννοιες του θέματος της εργασίας

Πριν αναπτυχθούν αναλυτικά τα μέρη που σχετίζονται με την οργάνωση του χώρου και τα πανηγύρια, είναι συνετό να γίνει μια ανάλυση των βασικών εννοιών που σχετίζονται με το αντικείμενο της εργασίας. Μεταξύ αυτών ιδιαίτερη βαρύτητα έχουν η κοινότητα, ο πολιτισμός και το πανηγύρι τις οποίες θα αναλύσουμε διεξοδικότερα.

Η έννοια «κοινότητα»²³ υποδηλώνει τον χώρο στον οποίο συναιρούνται όλες οι δραστηριότητες των ανθρώπων του συγκεκριμένου χώρου. Ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους, επιβιώνει στη ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο, αναπτύσσεται σε θεσμό κατά την οθωμανική κυριαρχία και συνεχίζει να επιβιώνει στους κόλπος του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Η οργάνωση σε κοινότητες δεν αποτελεί μόνο το δομημένο και τοπογραφικά χωροθετημένο οικιστικό συγκρότημα αλλά στοιχειοθετεί ένα πολυσύνδετο οργανισμό που λειτουργεί με κοινωνικοπολιτικούς μηχανισμούς. Η

²³ Η κοινότητα είναι ένας ζωντανός οργανισμός, μια συσσωμάτωση ανθρώπων οι οποίοι, σε συγκεκριμένες περιστάσεις, αποφασίζουν να ζήσουν από κοινού σε ένα χώρο τον οποίο επιλέγουν και διαμορφώνουν δομώντας τον για τον σκοπό αυτό και στον οποίο δημιουργούνται σταδιακά, πολιτισμικές, παραγωγικές, κοινωνικές και κατ’ επέκτασιν πολιτικές σχέσεις. Το συλλογικό ήθος της κοινότητας αντανακλά το σύνολο αξιών, κανόνων και τρόπων συμπεριφοράς. Οι αξίες δεν μπορούν να γίνουν κατανοητές παρά μόνο σε σχέση με τους θεσμούς και η κοινότητα αποτέλεσε ένα θεσμό που διαμόρφωσε ιστορικά συγκεκριμένες αξίες, οι οποίες μπορούν να ερμηνεύσουν το πνεύμα της κοινότητας ως σύνολο κανόνων και προσδοκιών. Για εμπάθυνση βλ. Redfield R., 1955.

συσσώρευση των μονάδων σε οικισμούς-κοινότητες προέκυψε από την άμεση ανάγκη των ανθρώπων για την προστασία από εξωτερικούς κινδύνους, φυσικούς ή ανθρώπινους²⁴.

Ετυμολογικά γίνεται κατανοητό πως ο συγκεκριμένος όρος εδράζεται πάνω στην έννοια του «κοινού». Το «κοινό» παραπέμπει σε πολλές και διάφορες ερμηνείες. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις των κατοίκων του χωριού: η συμμετοχή ολόκληρης της κοινότητας στις διάφορες τελετουργίες του χωριού, η συλλογική συνείδηση των μελών της κοινότητας, αλλά και η συγκέντρωση των μελών της κοινότητας στο κατεξοχήν σύμβολο του χωριού που είναι το μεσοχώρι. Συμπληρωματικά, οι κοινές βιωματικές δραστηριότητες με λαϊκές καταβολές (έθιμα του χωριού-πανηγύρια), αναπτύσσουν το αίσθημα του συνανήκειν σε μια κοινότητα και ενδυναμώνουν την έκφραση της κοινοτικής αλληλεγγύης.

*Η κοινότητα «είναι ένα διακριτό σύνολο ανθρώπων, συνήθως περιορισμένου μεγέθους που συνδέεται με κοινούς δεσμούς-με κοινή συλλογική ταυτότητα. Η κοινότητα που έτσι προκύπτει έχει τις βάσεις της στο γεγονός ότι τα μέλη της μοιράζονται τον ίδιο βιοτικό χώρο ή κοινωνικό ή τις ίδιες συνθήκες και τρόπους ζωής ή κοινά συμφέροντα και ενδιαφέροντα».*²⁵

Η άποψη ύπαρξης ενός κοινού συμφέροντος διαδραματίζει σαφέστατα καθοριστικό ρόλο στην επιβίωση της κοινότητας και στη σύσφιξη όλων των μελών της χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως τα μέλη της είναι απαραίτητο να ευθυγραμμίσουν το προσωπικό τους συμφέρον με το κοινό συμφέρον. Τι εννοούμε όμως με αυτό; δε πρέπει να διαφεύγει της προσοχής ότι μία κοινότητα συγκροτείται από διάφορες υποομάδες που αντικατοπτρίζουν σε μεγάλο βαθμό τις διάφορες τάσεις που υπάρχουν σε μέλη της κοινότητας. Άλλωστε, «κάθε άτομο συγκεκριαλιώνει την κοινωνία με τη μεσολάβηση του

²⁴ Η αυτάρκεια αποτελεί το κύριο μέλημα της. Οι άνθρωποι της κοινότητας του Περιβολίου επιδίδονταν σε τομείς όπως η κτηνοτροφία, η γεωργία, η υλοτομία κ.ά.. Η παραγωγή και η επεξεργασία προϊόντων πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της οικοτεχνίας ενώ τα παράγωγά της αποτελούν τη βάση της κοινοτικής υπόστασης καθώς είτε χρησιμοποιούνται από αυτήν, είτε γίνονται μέσα ανταλλαγής ή εμπορίου. Βλ. το άρθρο της Αναστασίας Χατζοπούλου: «Οι ελληνικές κοινότητες μέσα στον χρόνο και η διαμόρφωση της ελληνικής παράδοσης εντός τους». Στην ιστοσελίδα <https://empros.gr/2016/11/i-dimiourgia-ton-koinotiton/> Δημοσίευση: 11-11-2016, Ανάκτηση: 30-05-2022.

²⁵Βλ. Βοζίκας Γ., 2006, σ. 33-34.

άμεσου κοινωνικού του πλαισίου, των μικρών ομάδων στις οποίες ανήκει»²⁶.

Επιπροσθέτως, πρέπει να σημειωθεί ότι αποτελεί μέρος μιας ευρείας συνάντησης οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων και μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο διαμορφώνεται, αναπτύσσεται και εξελίσσεται ιστορικά. Ωστόσο, *«η ιδέα της κοινότητας δεν περιορίζεται στην οικιστική, κοινωνικο - οικονομική και διοικητική πραγματικότητα την οποία εκφράζει· αφορά και στην αίσθηση, την ιδέα ενός κοινού ανήκειν»^{27 28}*. Συνεπώς, προκύπτει μια επιπλέον διάσταση της έννοιας που μας απασχολεί σε συμβολικό επίπεδο: τούτο το αίσθημα του «κοινού ανήκειν» θα πρέπει να συγκροτείται μέσα από συγκεκριμένους μηχανισμούς όπως για παράδειγμα τελετουργίες, αναμνηστήριες τελετές, συμβολικές πράξεις που συνιστούν με μία φράση ό, τι θα μπορούσε να περιγραφεί ως «συμβολική αναπαράσταση της κοινότητας» ως ένα είδος επιβεβαίωσης τόσο των δεσμών που την συνιστούν όσο και του ιδιαίτερου κοινοτικού ήθους που την διακρίνει²⁹.

Επιπλέον, *«η κοινότητα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μία νοητική κατασκευή και για την κατανόησή της πρέπει να δώσουμε ιδιαίτερη προσοχή σε σύμβολα-συμβολισμούς και στα νοήματα που συνδέονται με τον όρο»³⁰*. Είναι σαφές πως το

²⁶ Βλ. Νιτσιάκος Β., 1992, σ. 81.

²⁷ Στο ίδιο ό.π., σ. 20.

²⁸ Κοινότητα: «ζωντανός οργανισμός με οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές λειτουργίες, που υφίστανται μεταβολές» (Νιτσιάκος Β., 1992, σ. 16). Μπορεί να επισημανθεί επίσης ότι η κοινότητα πέρα από την οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα είναι κατεξοχήν πολιτισμικό φαινόμενο με έντονη τη συμβολική διάσταση. Η κοινότητα συνιστά κυρίως αίσθηση του συν-ανήκειν, συνείδηση κοινής ιστορικής μοίρας, αντίληψη συλλογικότητας, που ορίζεται πάντα σε σχέση με άλλες ανάλογες οντότητες και σε αυτό το πλαίσιο σημαντικό ρόλο παίζει η έννοια της διάκρισης, η έννοια του συνόρου που χωρίζει την κοινότητα από τον υπόλοιπο κόσμο. Τα σύνορα εκτός από γεωγραφικά και κοινωνικά είναι κυρίως συμβολικά. Ωστόσο, τα σύμβολα δεν είναι χρήσιμα μόνο για τη διευθέτηση των ορίων στη διαδικασία συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων και για τη διαρκή διαπραγμάτευσή τους. Τα σύμβολα είναι χρήσιμα για την ίδια την κοινωνική συγκρότηση, για τη λειτουργία ενός συστήματος, αφού οι δομές δε μιλούν από μόνες τους αλλά μιλούν μέσω των συμβόλων. Βλ. (Νιτσιάκος Β. & Κοσμάτου Β., 2008, σ. 345).

²⁹ Βλ. Δαλκαβούκης Β. και Νιτσιάκος Β., 1991, σσ. 48-49.

³⁰ Βλ. Cohen A., 1985. Σύμφωνα με την Γκέφου-Μαδιανού, το ρεύμα της συμβολικής ανθρωπολογίας συνετέλεσε στην απομάκρυνση του ενδιαφέροντος από τη δομή (κρίση της δομής) και την προσέγγιση του πολιτισμού μέσω των νοημάτων και της ερμηνείας που τα σύμβολα εμπεριέχουν. Ο πολιτισμός είναι ένα σύστημα νοηματοδότησης μέσα από συγκεκριμένα κλειδιά (σύμβολα). Τα σύμβολα μεταφράζονται

ενδιαφέρον στρέφεται στη σύλληψη και «ανάγνωση» της κοινότητας ως συμβολική κατασκευή κάτι το οποίο παρουσιάζεται στις απόψεις του Cohen, δηλαδή να αντιληφθούμε την κοινότητα όχι σαν μία κατασκευή την οποία πρέπει υποχρεωτικά να την ορίσουμε και να την περιγράψουμε, αλλά σαν μία εμπειρική διαδικασία η οποία έχει νόημα και αξία για αυτούς που θεωρούν πως είναι μέλη της³¹.

Η ανάλυση της έννοιας της κοινότητας συνδέεται άμεσα με την έννοια του πολιτισμού. Οι πολιτισμικές εκφάνσεις της κοινότητας (culture) διέπουν το σύνολο των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και χαρακτηρίζονται από αξιολογική ουδετερότητα σε αντιδιαστολή προς τις πολιτιστικές εκφάνσεις (civilization) λαών που βρίσκονται σε ακμή και που αξιολογούνται ως ξεχωριστές κατακτήσεις του πολιτισμού, ιεραρχικά ανώτερες σε σύγκριση με τις πολιτιστικές εκφάνσεις άλλων λαών ή με προηγούμενες ιστορικές περιόδους του ίδιου λαού³². Ο ορισμός της έννοιας πολιτισμός απαιτεί τη

ως «οχήματα του νοήματος» που μεταφέρουν τον πολιτισμό που με αυτόν τον τρόπο παύει να είναι μία στατική κατηγορία αλλά μία διαδικασία που βρίσκεται σε συνεχή διαντίδραση και διαλεκτική σχέση με την πορεία της κοινωνικής ζωής που ακολουθεί. Βλ. Γκέφου-Μαδιανού Δ., 2011, σ. 157. Κύριος εκπρόσωπος της συμβολικής ανθρωπολογίας είναι ο Victor Turner.

³¹ Η έννοια της συμβολικής κοινότητας και του ανήκειν αποτέλεσε κεντρικό αντικείμενο μελέτης για τον Cohen. Ο ίδιος διερευνά τη συμβολική κατασκευή της κοινότητας ως αξιών-κανόνων-κωδίκων ηθικής, που αποδίδει την αίσθηση της ταυτότητας σε όσους βρίσκονται εντός των συνόρων της. Η κοινότητα υφίσταται εκεί που το άτομο μαθαίνει πώς να είναι κοινωνικό και να κατακτά τα απαραίτητα σύμβολα. Φυσικά για να τα κατακτήσει πρέπει να ενσωματωθεί στην ομάδα. Πρέπει να συμπληρωθεί ότι δε χρειάζεται να κατασκευάσουμε την έννοια της κοινότητας με τους όρους της τοπικότητας αλλά με το νόημα του ανήκειν ως πρωτεύον (Νιτσιάκος Β., 1992). Η έννοια της κοινότητας δεν εκφράζει απλώς την αντίληψη ότι κάποιος ανήκει σε μια ομάδα αλλά είναι και η πεποίθηση ότι δεν ανήκει σε «άλλη». Τα άτομα ορίζουν τον εαυτό τους βάσει της αντίθεσής τους με το άλλο. Ο Cohen αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στη σχέση της κοινότητας με τα σύνορά της που συνδέονται άμεσα με τη συμβολική της κατασκευή (εθνικά, φυσικά, διοικητικά, θρησκευτικά κ.ά.). Η πραγματικότητα και η αποτελεσματικότητα των συνόρων εξαρτάται από τη συμβολική κατασκευή και εξιδανίκευσή τους. Τα σύνορα συμβολίζουν τη σχέση της κοινότητας με τα μέλη της με δύο τρόπους: την αντιλαμβάνονται σε σχέση με τους άλλους που βρίσκονται εκτός των συνόρων και σε σχέση με την εμπειρική βίωση της κοινοτικής τους ταυτότητας. Βλ. (Cohen A., 1985, σσ. 7-9, 15-19, 70-74). Οι άνθρωποι αναγνωρίζουν τον πολιτισμό τους ως στοιχείο διάκρισης από τους «άλλους» και κατ' επέκταση ως πηγή της ταυτότητάς τους.

³² **ΔΙΑΦΟΡΑ:** Ο πολιτισμός (culture) αναφέρεται στις πεποιθήσεις, τις αξίες, τα έθιμα και τις παραδόσεις που μοιράζονται και μεταβιβάζονται από μια ομάδα ανθρώπων. Ο πολιτισμός περιλαμβάνει

συνδρομή πολλών επιστημών όπως της Γεωγραφίας, της Ιστορίας και της Κοινωνιολογίας (Braudel 2007). Σε ένα γενικότερο ανθρωπολογικό πλαίσιο, ως πολιτισμός νοείται το σύνολο των πνευματικών και υλικών αξιών που δημιουργήθηκαν από τον άνθρωπο κατά τη διάρκεια της μακράς ιστορικής του πορείας. Επιπλέον, ο πολιτισμός συνιστά ένα σημαντικό βίωμα με πολλές συνιστώσες που καλύπτει τις συλλογικές ανθρώπινες συμπεριφορές και λειτουργεί σαν ένα μέρος της συλλογικής μνήμης των κοινωνικών ομάδων.³³ Η επιστήμη της Κοινωνιολογίας και της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας ερμηνεύουν τον πολιτισμό και ως ένα στοιχείο κοινωνικής συνοχής αποτελώντας σημείο αναφοράς της συλλογικής ταυτότητας που επιτελεί τρεις σημαντικές λειτουργίες για το κοινωνικό σύνολο (αναγνώριση-ένταξη-συμμετοχή).³⁴ Συνεπώς κάθε πολιτισμός εδράζεται επάνω σε μία κοινωνία η οποία του δίνει ζωή με τις εντάσεις και με την πρόοδό της, ενώ μια δεσπόζουσα συλλογική νοοτροπία είναι αυτή που εδραιώνει προκαταλήψεις, κατευθύνει τις τάσεις μιας κοινωνίας, προσανατολίζει τις επιλογές της³⁵. Όταν μια πολιτισμική ομάδα ζει και εξελίσσεται σε ένα φυσικό τόπο τότε διαμορφώνεται ένα πολιτισμικό τοπίο ένας τόπος ιδιαίτερης φυσιογνωμίας. Επιπλέον, πρέπει να ληφθεί υπόψη πως το σημείο σύνδεσης των ανθρώπων με την κοινότητα δεν είναι κατά κύριο λόγο η καθημερινότητα³⁶ αλλά η μνήμη και τα εμπειρικά γεγονότα. Αυτή μπορεί να παρουσιάζεται και ως δευτερογενής αφού ορισμένες φορές δεν είναι βιωμένη και μεταλαμπαδεύεται από γενιά σε γενιά μέσω των αφηγήσεων.

Η τρίτη έννοια που θα αναλύσουμε, το πανηγύρι, εξυπηρετεί πολλούς σκοπούς. Είναι μία αφορμή για επανένωση των μελών της κοινότητας στο γενέθλιο τόπο και σύσφιξη των σχέσεων των μελών της μεταξύ τους. Ίσως ο πιο σημαντικός είναι η τοπική οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξη της κοινότητας. Σύμφωνα με

τέχνη, λογοτεχνία, αξίες, τελετουργίες και τρόπους ζωής. Ο πολιτισμός (civilization) υποδηλώνει ένα προχωρημένο στάδιο της ανθρώπινης κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης.

³³ Bade B., 1995, σ. 109. Η αποτύπωση των βασικών χαρακτηριστικών ενός πολιτισμού στο χώρο οδηγεί με βάση τη συλλογική εμπειρία στη συλλογική ταύτιση της ομάδας με αυτόν (Νιτσιάκος Β., 1997, σ. 66).

³⁴ Βλ. Τσαούσης Γ. Δ., 1983, σ. 117.

³⁵ Βλ. (Braudel F., 2007, σ. 76).

³⁶ Άλλωστε η καθημερινότητα στην κοινότητα του Περιβολίου δεν υπάρχει παρά μόνο τους καλοκαιρινούς μήνες ή αν υπάρχει αφορά μικρό αριθμό ατόμων από άτομα που βρίσκονται και το χειμώνα στο χωριό.

τον Getz, ο σκοπός των πανηγυριών είναι η συνέχεια της παράδοσης, η οποία ορίζεται από την ιδεολογία και τις αξίες που συνθέτουν την ιδιαίτερη ταυτότητα μιας κοινότητας³⁷. Η συγκεκριμένη θέση ταυτίζεται πλήρως με τα συμπεράσματα της παρούσας ερευνητικής εργασίας όπου διαπιστώθηκε ότι τα πανηγύρια του Περιβολίου και η κοινωνία του βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση.

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε και οι δυσκολίες

Σημαντική πτυχή της έρευνας αποτελούν οι ομαδικές αλλά και οι ατομικές συνεντεύξεις σε ιδιωτικούς και δημόσιους χώρους (κυρίως στο χώρο της πλατείας όπου είναι το σημείο συγκέντρωσης των Περιβολιωτών). Σε μία από αυτές επιλέχθηκε και ο χώρος του καφενείου όπου τρεις από τους συμμετέχοντες προσέφεραν τσίπουρο³⁸ και

³⁷Βλ. (Getz D., 2008, pp. 403-428). Τα πανηγύρια μπορούν να ερμηνευτούν ως μέσο έκφρασης του λαϊκού πολιτισμού και της κοινωνικής συνοχής. Σύμφωνα με τον Βαρβούνη: «τα πανηγύρια έχουν μια ιστορία και σε όλη τη διαχρονική τους πορεία, συνδύαζαν πάντα πολλά πράγματα». Τα πανηγύρια συνδύαζαν το θρησκευτικό στοιχείο με τα στοιχεία της διασκέδασης, της κοινωνικής συνοχής και της οικονομίας, με την έννοια της εμποροπανηγύρης. Επίσης: «υπάρχει η έννοια της επανασύνδεσης της κοινότητας, αφού έρχονται, λόγω των θερινών διακοπών, οι απόδημοι από διάφορες περιοχές και συνυπάρχουν και επανατροφοδοτούν τη σχέση τους». Βλ. την ιστοσελίδα, <https://parallaximag.gr/paradosiaka-panigyria-meso-ekfrasis-laikou-politismou-kai-koinonikis-synochis-50231> (ανάκτηση: 22-08-2022).

³⁸Το κέρασμα είναι μία μορφή δώρου, ένα παραδοσιακό ελληνικό έθιμο δώρου (προσφορά) βλ. Mauss M., 1979, σ. 12. Ο Mauss υποστήριξε ότι για να ολοκληρωθεί η διαδικασία θα πρέπει κάποιος να αποδεχτεί το δώρο αλλά εκτός από αυτό είναι υποχρεωμένος και να ανταποδώσει. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι στις παραδοσιακές κοινωνίες υπάρχει η διαδικασία του αλληλο-κεράσματος. Και στον τόπο μου το παρατήρησα αμέτρητες φορές να συμβαίνει αυτό και ειδικά στο χώρο της πλατείας (τη μια μέρα κερνούσε ο ένας από την παρέα, την επόμενη ο άλλος κ.ά.). Για μια ποιοτική προσέγγιση, βλ. Hendry J., 2011, σσ. 107-139.

Οι τροφές και τα ποτά είναι από τα πιο σταθερά πολιτισμικά στοιχεία στην αγροτική παραδοσιακή κοινωνία στη διαχρονική της διάσταση και αποτελούν τη συνισταμένη πολλών παραγόντων, όπως το φυσικό περιβάλλον, οι κοινωνικές δομές, η τοπική οικονομία οι ιστορικές καταβολές και ο πολιτισμός εν γένει, που περιλαμβάνει τα συμβολικά συστήματα κατανόησης του κόσμου αλλά και οικειοποίησης του φυσικού περιβάλλοντος. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά την κατανάλωση του οίνου, ενός βασικού προϊόντος που συνιστά μέρος της μεσογειακής τριάδας (οίνου-σίτου-ελαίου) με πλούσιους συμβολισμούς στην ελληνική σκέψη και παράδοση, διαμορφώνεται στον ελληνικό χώρο μέσα στη

μεζέ στο καφενείο του χωριού. Στην προσπάθεια αντιμετώπισης της κοινότητας ως εθνογραφικό πεδίο προσπαθήσαμε να διεισδύσουμε στο πεδίο και να απαλλαχθούμε από τις προκαταλήψεις και τις πρότερες σχετικές γνώσεις, ώστε να γίνει μία όσο το δυνατό πιο αντικειμενική καταγραφή των δεδομένων.

Συνολικά πάρθηκαν συνεντεύξεις από δέκα άτομα της κοινότητας εκ των οποίων το ένα ήταν μόνιμος κάτοικος. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι ομαδικές συνεντεύξεις από τρεις γυναίκες (στον χώρο της πλατείας όπου ανέλυσαν διεξοδικά όλα τα πανηγύρια) και τρεις άνδρες (στο χώρο του καφενείου όπου περιέγραψαν γενικά στοιχεία για το χωριό, τα πανηγύρια αλλά και την κτηνοτροφία). Η δυσκολία που αντιμετωπίστηκε σε αυτό το σημείο είναι ότι το μεγαλύτερο μέρος των ανθρώπων είναι νέοι παραθεριστές και θεωρήθηκε ότι δεν θα μπορούσαν να προσφέρουν τις απαραίτητες πληροφορίες για αυτή την έρευνα. Αυτό το πρόβλημα επιλύθηκε με την ενδελεχή αναζήτηση των ανθρώπων που θα μπορούσαν να προσφέρουν αυθεντικές πληροφορίες για την κοινότητα και τα πανηγύρια. Οι συνεντεύξεις, για λόγους δεοντολογίας, δε θα αναφερθούν σαν κάτι ξεχωριστό από το κυρίως μέρος, το κείμενο, ούτε θα ενσωματωθούν στο παράρτημα, αλλά παρατίθενται τα στοιχεία που θεωρήθηκαν κατάλληλα για την υποστήριξη της παρούσας έρευνας.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα εθνογραφικά φιλμ από τα πανηγύρια αλλά και οι εικόνες³⁹ που λήφθηκαν. Ως προς τη μουσική καταγραφή ήταν εφικτή η συγκέντρωση όλων των τραγουδιών του Κ-νικ' αλλά και το τραγούδι του πανηγυριού

μακρά χρονική διάρκεια, ένας σχετικά ομοιογενής, αν όχι κοινός, εθμικός κώδικας κατανάλωσης. Στόχος της κατανάλωσης του κρασιού είναι κυρίως η βελτίωση της κοινωνικότητας κατά το γεύμα και η δημιουργία κατάλληλης πνευματικής ατμόσφαιρας για γλέντι κατά τις εορταστικές περιστάσεις. Η αμπελουργία έχει μακρά παράδοση στη Δυτική Μακεδονία και ιδιαίτερα στις περιοχές της Κοζάνης και των Γρεβενών όπου υπήρξε αξιοσημείωτη ασχολία των κατοίκων και συνεχίζει να υπάρχει και σήμερα (Σιάτιστα, Βελβεντό, Σέρβια, Πτολεμαΐδα, στο νομό Κοζάνης) και (Τρίκωμο, Κηπουριό, Κρασιά, Μέγαρο, στο νομό Γρεβενών). Το κρασί αποτελούσε απαραίτητο ποτό του εορταστικού χρόνου αλλά και βασική καθημερινή τροφή απαραίτητη για την επιβίωση στην προ-βιομηχανική αγροτική Ελλάδα. Επομένως, έχουμε τη χρήση του οίνου και του τσίπουρου στον καθημερινό βίο των ανθρώπων, τη χρήση του οίνου στον κύκλο της ζωής (γέννηση, βάπτισμα, αρραβώνας-γάμος, θάνατος) αλλά και στον κύκλο του χρόνου (στις διάφορες γιορτές). Μεταφορά και εμπόριο κρασιού έκαναν οι κυρατζήδες (σε Δυτική Μακεδονία, Ηπειρο, Θεσσαλία). Για περισσότερες πληροφορίες βλ. το άρθρο στο academia (Καραμανές Ε., 2016).

³⁹ Οι φωτογραφίες λειτουργούν ως ενθύμια και γίνονται αφορμή για την ανάκληση της μνήμης.

του Άη Γιάννη του Κλήδονα.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

**Ιστορικά-γεωγραφικά-δημογραφικά στοιχεία και
συγκρότηση του χώρου και της κοινότητας (κοινοτική
συγκρότηση)**

1.1 Ιστορικά-γεωγραφικά-δημογραφικά στοιχεία για την κοινότητα

Το Περιβόλι είναι μία ορεινή κοινότητα που ανήκει διοικητικά⁴⁰ στο νομό Γρεβενών.⁴¹ Ιστορικά και πολιτισμικά συνδέεται με τα υπόλοιπα βλαχοχώρια της

⁴⁰ Η ένταξη της κοινότητας στο νομό Γρεβενών οδηγεί στη μείωση των σχέσεων με τα γειτονικά χωριά που ανήκουν στην Ήπειρο. Τα όρια της έκτασής του είναι αυχένες βουνών, βουνοκορφές, ροές ποταμών, ξωκκλήσια, εικονοστάσια. Βλ. Ποτηρόπουλος Π., 1995, σ. 66.

⁴¹ Ιστορικά στοιχεία: Το Περιβόλι σαν οικισμός προϋπήρχε της Οθωμανικής κατάκτησης καθώς ήταν ένας από τους παλαιότερους βλάχικους οικισμούς της Πίνδου. Κατά τα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας απολάμβανε μεγάλων προνομίων λόγω της φύλαξης που παρείχαν οι κάτοικοι στα περάσματα ανάμεσα στην Ήπειρο και την Μακεδονία. Το 1683 με φερμάνι του Υψηλής Πύλης προς τον βαλή των Ιωαννίνων Λουφτή Πασά διατάχθηκε η συνένωση των μικρότερων οικισμών της περιοχής στον μεγαλύτερο, το Περιβόλι. Οι οικισμοί αυτοί ήταν η Καρίτσα μαζί με Μούρα και Μουτσιάλες Χράπα, Μπιθούλτσι και Μπρόστι, Αλμπασαράς, Παλιόκαστρο, Παλιομονάστηρο (Όσιος Λουκάς), Καλύβια Βάλεα Κάλντας και μετόχι Άγιας Τριάδας. Οι πιο ανίσχυρες ημινομαδικές εγκαταστάσεις που ήταν διάσπαρτες στις κοιλάδες που σήμερα βρίσκονται μέσα στα όρια της κοινότητας Περιβολίου συνενώθηκαν και ενσωματώθηκαν στο σημερινό οικισμό. Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, η κεντρική εκκλησία χτίστηκε το έτος 1760. Φαίνεται ότι δεν ολοκληρώθηκε η συνένωση των οικισμών στη Χοάρα Περιβόλι πριν το 1760, γι' αυτό εκδόθηκε αυστηρή διαταγή του Αλή Πασά, 100 χρόνια μετά το φερμάνι του σουλτάνου το 1683. *Ο Πανάγος του Αναστάση σημειώνει στο μηνιαίο του Νοεμβρίου στο Μοναστήρι του Αγίου Νικολάου: (1789, ηουνηου) με αζα πουληρο νημη εφτασε μπουγιουρτλι από ντερβεντα ναζηρ αλη πασα κε δηβασηκε από μουχαρη στεργο τημα σαραντη στην περιοχη αη γηοργη να μαζοχουν όλα τα νοφουσηα στη χορα Περηβολη από γηρο χορηα αλαπασαρα κε παλοκαστρο κε καληβηα κε αη λουκα κε μετοχι κε μπιθουλτη κε χραπα κε καρητσα κε λαβανητσα κε από όλα τα χορια νοφούσια χηληα κε από κατο χρόνια δεν ακουσαν φηρμανι βαληντα γηα μαζοκη... Ο μεγάλος βεζίρης θα στείλει τον αρβανίτη, μεγάλη απειλή για το χωριό, και ψυχολογική πίεση για να ολοκληρωθεί η συνένωση των οικισμών. Η συνένωση φαίνεται ότι ολοκληρώθηκε το έτος 1760, όταν χτίστηκε η κεντρική εκκλησία δίπλα του Αγίου Γεωργίου δίπλα από το μεσοχώρι. Απ' την ίδια διαταγή πληροφορούμαστε ότι τα νοφούσια που ήταν οικογενειακή φορολογική μονάδα ήταν 1084, πράγμα που σημαίνει ότι το Περιβόλι κατοικούνταν από έξι χιλιάδες περίπου ψυχές. Το Περιβόλι πάνω στη Βασιλική στράτα των Ρωμαίων είχε την ατυχία να βρίσκεται μακριά από μεγάλα αστικά κέντρα, όπου αναπτύσσονται τα γράμματα. Περνούν συχνά ταξιδιώτες και περιηγητές, ώστε να καταγραφούν σημαντικές καμπές τις ιστορίας του. Τα περισσότερα στοιχεία προέρχονται απ'τη δημοτική ποίηση και τη ζωντανή παράδοση. Παρ' όλα αυτά τα λίγα γραπτά μνημεία μας μεταφέρουν αιώνες πριν. Το από 24 Μαρτίου 1777 φερμάνι που φυλάσσεται στην Κοινότητα μεταξύ άλλων αναγράφεται ότι: «Το κατεστραμμένο χωριό Μπεζικιόρ η γνωστή Καρίτσα στ' αμπέλια το οποίο από 200 ετών, από πατρός εις υιόν τη αδεία του αρμοδίου υπαλλήλου και δυνάμει Ιερονομικού εγγράφου κατέχουσι οι κάτοικοι του μνησθέντος χωρίου Περιβόλι, οίτινες αποδίδουν τους φόρους» κ.ά. Το φερμάνι αυτό μας μεταφέρει περίπου το 1550. Άλλο όμως μονόγραμμα του Σουλτάνου*

Πίνδου που ανήκουν στο νομό Ιωαννίνων. Απέχει 45 χιλιόμετρα από την πόλη των Γρεβενών και είναι χτισμένο στις πλαγιές της οροσειράς της Βόρειας Πίνδου και σε υψόμετρο 1350 μέτρων περίπου. Συγκεκριμένα απλώνεται στις ανατολικές πλαγιές του βουνού, το οποίο οι ντόπιοι ονομάζουν Coleu (σύμφωνα με μια ερμηνεία σημαίνει κάστρο) στα βλάχικα, από τον τεράστιο όγκο του και αποτελεί κορυφή της οροσειράς από τη Βασιλίτσα ως την τοποθεσία Αυγό⁴². Το Περιβόλι είναι μία ορεινή κατά βάση κτηνοτροφική κοινότητα με συμπληρωματικές επαγγελματικές δραστηριότητες (κυρατζήδες, υλοτόμοι, σαμαράδες, ραφτάδες, τσαρουχάδες κ.ά.). Διακρίνουμε σε αυτό δύο κατηγορίες κατοίκων τους μετακινούμενους και τους μόνιμους⁴³. Ο μόνιμος πληθυσμός σύμφωνα με μαρτυρία ενός από τους μόνιμους κατοίκους του χωριού είναι πέντε άτομα⁴⁴. Οι υπόλοιποι, που αποτελούν φυσικά το μεγαλύτερο μέρος της κοινότητας, έρχονται στο χωριό την εαρινή και την καλοκαιρινή περίοδο όπου διαμένουν για ένα διάστημα περίπου τεσσάρων μηνών (περίπου 3.000-4.000 άτομα). Το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων της κοινότητας συγκεντρώνεται στα τρία μεγάλα πανηγύρια, της Αγίας Παρασκευής (26-29 Ιουλίου), του λαϊκού πανηγυριού το Δεκαπενταύγουστο (11-16 Αυγούστου) και φυσικά της εορτής της Γεννήσεως της Θεοτόκου, γνωστής στη λαϊκή παράδοση ως Παναγία Μικρή (7-8 Σεπτεμβρίου). Το κλίμα χαρακτηρίζεται από τη μικρή διάρκεια των ενδιάμεσων εποχών, το μεγάλο χειμώνα και συγκριτικά μικρό καλοκαίρι⁴⁵.

Το τοπίο του Περιβολίου χαρακτηρίζεται από πλούσια βιοποικιλότητα και μεγάλα ύψη χιονιού τον χειμώνα. Στα διοικητικά όρια της κοινότητας ανήκει ο Εθνικός Δρυμός Πίνδου «Βάλε Κάλντα». (δηλ. ζεστή κοιλάδα). Πρόκειται για μια

Αμντουλ Χαμήτ Χαν Γαζή του Α', έτους 1782 μεταξύ άλλων σημειώνει ότι το χωριόν Περιβόλι είναι βακουφικόν και κατέχεται παρά των κατοίκων του, από της αλώσεως του μέρους τούτου μέχρι σήμερα. Το χωριό συναντάται με το όνομα Περιβόλι, Πρεβόλ και Βόλι. Η θεωρία ότι το όνομα προέρχεται από το Περιβόλι κήπος μάλλον είναι αστήρικτη. Τον 6ο αιώνα στη βόρεια Θεσσαλία ο Ιουστινιανός λέει ο Προκόπιος, επισκευάζει το κάστρο Πέρβυλα που πιστεύεται ότι ήταν στη θέση αυτή. Πιθανόν απ' εδώ να προήλθε το όνομα ή από το Πριβάλε πάνω από την κοιλάδα, ή πάνω στην κοιλάδα. **Για τα εισαγωγικά-ιστορικά στοιχεία βλ. Σαράντης Θ. Κ., 1977, σσ. 77-81.**

⁴² Νιτσιάκος Β. & Αράπογλου Μ. & Λαϊτσος Στ., 1995, σ. 67.

⁴³ Νιτσιάκος Β., 2014, σ. 187.

⁴⁴ Μιχάλης Μούχας (συνέντευξη 11-08-2022). Ο κ. Μούχας ζει μόνιμα στο χωριό και κατοικεί στο μαχαλά του Προφήτη Ηλία.

⁴⁵ Νιτσιάκος Β. & Αράπογλου Μ. & Λαϊτσος Στ., 1995, σσ. 64-65.

απομονωμένη κοιλάδα, και κάποτε λημέρι ληστών⁴⁶ όπου ο πλούτος των δασών της υπήρξε κίνητρο για την ανάπτυξη υλοτομικών δραστηριοτήτων (Δασούλας, 2009, σ. 98). Οι κάτοικοι είναι Βλάχοι και ασχολούνται κυρίως με την κτηνοτροφία και την υλοτομία. Από το αιγοπρόβειο γάλα παράγονται τα εξαιρετικής ποιότητας παραδοσιακά τυροκομικά προϊόντα. Εξαιρετικής ποιότητας είναι και η ξυλεία της περιοχής.

Σχετικά με την ιστορία του Περιβολίου⁴⁷ ενδιαφέρον παρουσιάζει η πληροφορία του Γάλλου πρόξενου Rouqueville για το βυζαντινό παρελθόν του. Κατά τον Γάλλο πρόξενο και περιηγητή πριν την οθωμανική κατάκτηση το χωριό ήταν μετόχι, δηλαδή περιουσία της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη και απολάμβανε προνόμια⁴⁸. Αν και δε μπορούμε να θεωρήσουμε αυτή την πληροφορία βάσιμη καθώς δε γνωρίζουμε από που την άντλησε, μπορούμε ωστόσο να υποθέσουμε ότι το Περιβόλι προϋπήρχε οθωμανικής κατάκτησης και πως ήταν ένα από τους παλαιότερους βλάχικους οικισμούς της Πίνδου.⁴⁹ Επιπλέον, μπορεί να θεωρηθεί πως ήδη από τους

⁴⁶ Το 1634 το Περιβόλι λόγω των ληστρικών επιδρομών βρισκόταν στα πρόθυρα διάλυσης. Κατατροπώθηκε η άμυνα του οικισμού με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να το εγκαταλείψουν. Την επόμενη χρονιά εκδόθηκε τουρκικό φερμάνι που επέτρεψε στους Περιβολιάτες να επιστρέψουν στον κατεστραμμένο οικισμό και ανανεώθηκαν ξανά τα παλιά προνόμια του χωριού τους. Βλ. το φερμάνι στην υποσημείωση 46 και (Δασούλας Θ., 2009, σ. 99).

⁴⁷ Βλ. το εγχειρίδιο: Θ. Κ. Σαράντης, Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών: συμβολή στην ιστορία του αρματολικίου της Πίνδου, Αθήνα 1977.

Επίσης, βλ. την ιστοσελίδα <http://perivoli.weebly.com/iotasigmatauomicronrho943alpha.html> (ανάκτηση: 19-08-2022). Επίσης, βλ. το άρθρο του ιστορικού Στέργιου Λαϊτσο: <http://vlahoi.net/vlahoxoria/perivoli-enas-xoros-mia-istoria> (δημοσιεύθηκε στις 17-03-2007), (ανάκτηση: 19-08-2022).

⁴⁸ Συγκεκριμένα ο Γάλλος πρόξενος Rouqueville γράφει: «*Το Περιβόλι ανήκει στο βακούφι του Κιτάμπ-Χανέ (δηλ. του κρατικού θησαυροφυλακίου) της Κωνσταντινουπόλεως, ενώ η Αβδέλλα και η Σμίξη για τους φόρους υπάγονται στα Γρεβενά, τα οποία υπάγονται με τη σειρά τους στο σαντζάκι (δηλ. νομό) του Ρούμελη Βαλεσής. Η τάξη αυτή κρατάει από πολύ παλιά, ήδη απ' τα χρόνια της άλωσης, και δεν άλλαξε τίποτα παρά μόνο το ποσό και το είδος των φόρων. Γιατί ήδη πριν απ' την εποχή αυτή, αντί να πληρώνει στον ταμιά του κρατικού θησαυροφυλακίου, το Περιβόλι ήτανε μια δωρεά της εκκλησίας της Αγίας Σοφίας και τ' άλλα τα χωριά πλήρωναν τους φόρους τους στον Καίσαρα με τη μεσολάβηση του στρατηγού του θέματος της Μακεδονίας* Βλ. (Rouqueville F., 2011, σ. 100) και (Δασούλας Θ., 2009, σ. 99).

⁴⁹ Ίσως το όνομα προήλθε και από τη λέξη «pre-vale» που σημαίνει «επί της κοιλάδας». Υπάρχει όμως και άλλη μία τοπική παράδοση που θέλει τον οικισμό να δημιουργήθηκε ως αποτέλεσμα θεικού

βυζαντινούς χρόνους απολάμβανε κάποιο προνομιακό καθεστώς. Κατά τον ιστορικό Στ. Λαίτσο, το Περιβόλι ίσως είναι οικιστική εξέλιξη κάποιου ρωμαϊκού φρουρίου με το όνομα «Πέρβυλα»⁵⁰, που είχε επισκευάσει ο Ιουστινιανός και το οποίο φαίνεται να λειτουργούσε ως στρατιωτικός σταθμός ή φρούριο που έλεγχε τη διάβαση της Πίνδου πάνω από τον αυχένα «Φάγκου Βίμιτου», στα δυτικά του Περιβολίου. Το όνομα «Πέρβυλα» ίσως να προήρθε από τις παλαιότερες ονομασίες «Υπερβολή», που σημαίνει αυχέννας, ή «Περιβολή», που σημαίνει οχύρωμα ή περιφερειακό και ανεξάρτητο φρούριο. Το φρούριο που φέρεται να ανακαινίστηκε την εποχή του Ιουστινιανού και που ίσως υπήρχε ήδη από πολύ παλαιότερους χρόνους, είναι πιθανό να προσέλκυσε κάποιον αριθμό κατοίκων, καθώς οι Ρωμαίοι-Βυζαντινοί παραχώρησαν προνομιακό καθεστώς στους ανθρώπους που ήταν επιφορτισμένοι με τη φύλαξη των σημαντικών διαβάσεων, όπως αυτής ανάμεσα στην Ήπειρο και τη Μακεδονία. Σύμφωνα με μία από τις απόψεις για την αιώτερη καταγωγή των Βλάχων, οι Ρωμαίοι στρατιώτες, οι *Armati*, όχι απαραίτητα και ρωμαϊκής καταγωγής, ήταν αυτοί που φύλαγαν τις διαβάσεις και αυτοί που πιθανά στάθηκαν από τα πρώτα υποστρώματα της γέννησης των Βλάχων. Ωστόσο, η θεωρία αυτή για την καταγωγή των Βλάχων ίσως δύσκολα μπορεί να ξεπεράσει το πρόβλημα της αέναης παρουσίας των πιθανά λατινόφωνων *Armati* στην Πίνδο, αν και ο Rouqueville αναφέρει κάποια πιθανή διασύνδεσή τους με μία αυτοκρατορική ρωμαϊκή-βυζαντινή στρατά που διέσχισε την Πίνδο, κάπου κοντά στο Περιβόλι.

Το Περιβόλι συγκροτήθηκε αρχικά από τους μικρούς οικισμούς, πριν από πολλούς αιώνες, για την φρούρηση και τον έλεγχο της διαβάσεως της Πίνδου. Πότε ακριβώς συγκροτήθηκε δεν είναι γνωστό. Αν δεν έγινε επί Μακεδονικής εποχής, όταν και τότε επί Φιλίππου υπήρχαν μεθοριακά φρούρια, όπως το Πήλιο, ο Πυλών κ.ά., συγκροτήθηκε οπωσδήποτε αμέσως μετά την ρωμαϊκή κατάκτηση. Τότε διαμορφώθηκε και η λατινογενής γλώσσα στους κατοίκους του.

Κατά πληροφορίες, το αρματολίκι της Πίνδου παρουσιάζεται εν δράσει από τα

σημαδιού. Η εικόνα του Αγίου Γεωργίου φανερώθηκε κάτω ακριβώς από εκεί που είναι χτισμένη η εκκλησία και πιο συγκεκριμένα στη βρύση «Μπένταλου». Τούτο το γεγονός συνετέλεσε στη συνένωση διάσπαρτων συγκεντρώσεων «χοάριλι» όπως ακριβώς το λένε οι ντόπιοι και στη δημιουργία του οικισμού. βλ. Ποτηρόπουλος Π., 1995, σσ. 75-76.

⁵⁰ Όνομα: σημείο αναγνώρισης-προσδιορισμού-στοιχείο ταυτότητας σύμφωνα με τον ιστορικό Στέργιο Λαίτσο.

πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας (1432). Ωστόσο, δεν είναι γνωστό αν έδρασε σαν αντίσταση κατά του κατακτητή ή σαν θεσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, για την φρούρηση της «Βασιλικής Στράτας» και της διαβάσεως «Φάγκο Βίμιτο». Πάντως η βασική του έδρα καταφυγής όταν διωκόταν από τον κατακτητή ήταν η «Βάλια Κάλντα», τοποθεσία του Περιβολίου, όπου και ο οικισμός Καλύβια στη «Βάλια Κάλντα». Η «Βάλια Κάλντα» κατέληξε να είναι στους αιώνες της Τουρκοκρατίας το κυριότερο και ασφαλέστερο λημέρι των κλεφτών και των αρματολών της Πίνδου, αλλά και το συνηθισμένο κρησφύγετο των ληστών μετά την απελευθέρωση, έως τα 1926, όταν εξέλιπε οριστικά η ληστεία στην Δυτική Μακεδονία. Σήμερα, η συγκεκριμένη τοποθεσία είναι ένας χώρος παραγωγικών δραστηριοτήτων, καθώς εξακολουθούν να υπάρχουν επαγγέλματα όπως η υλοτομία και η ημινομαδική κτηνοτροφία. Είναι μία κοιλάδα, ένας βοσκότοπος στα βόρεια του Μαυροβουνίου η οποία διαρρέεται από το Αρκουδόρεμα, παραπόταμο του Αώου. Σήμερα αποτελεί τον Εθνικό Δρυμό.⁵¹ Η πλούσια χλωρίδα και πανίδα της, η μορφολογία και το κλίμα αποτελούν σημείο αναφοράς σε όλους τους περιηγητές του παρελθόντος και αντικείμενο θαυμασμού στο σήμερα.⁵² Λίγο έξω από το χωριό, στα ανατολικά του δρόμου, υπάρχει ο «Αράου Άλμπα» (ασπροπόταμος) ο οποίος περνά από τα όρια του οικισμού στη ροή του προς τον Βενέτικο ποταμό, παραπόταμο του Αλιάκμονα. Στις γούρνες τις οποίες σχηματίζει πλένονταν τα προικιά των νεαρών κοριτσιών. Είναι χαρακτηριστικές οι περιγραφές των απλωμένων προικιών κατά μαχαλάδες στις όχθες του⁵³.

Ιδιαίτερη σημασία για την εργασία μας έχει η νεότερη ιστορία της κοινότητας και ιδιαίτερα η χρονική περίοδος ένταξης στο ελληνικό κράτος. Στην αρχή του αιώνα παρουσιάζεται στο Περιβόλι ο Ντήμας Δούκας ή καπετάν-Δούκας. Υπήρξε ο τελευταίος απόγονος μιας μεγάλης οικογένειας αγωνιστών και καπεταναίων, κλεφτών και αρματολών, η οποία προσέφερε όλα τα μέλη της στον αγώνα. Ο Νάσο-Μάνταλος (Αθανάσιος Κυριάκου-Παπαποστόλου), αγωνιστής του 1821 και μέλος της Φιλικής Εταιρίας, ανήκε σε μια οικογένεια, που πάντοτε, από τον ΙΗ' αιώνα μέχρι την απελευθέρωση, είχε μέλη της στο «κλαρί», σαν κλέφτες ή αρματολούς και άλλα σαν

⁵¹ Βλ. (Νιτσιάκος Β. & Αράπογλου Μ. & Λαΐτσος Στ., 1995, σ. 65).

⁵² Στο ίδιο σ. 67.

⁵³ Στο ίδιο σσ. 74-75.

ιερείς ή και μοναχούς.

Επιπροσθέτως, στο Βελεστίνο, το οποίο είναι η σημαντικότερη αποικία των Περιβολιωτών, θα παρουσιασθεί και θα δράσει ο Ρήγας Βελεστινλής (Φεραίος) με αποτέλεσμα να μαρτυρήσει στα 1798. Οι Περιβολιώτες θα πληρώσουν το κήρυγμα του συμπατριώτη τους με αίμα και καταστροφές.⁵⁴ Για να τιμηθεί υπάρχει η προτομή του στην κεντρική πλατεία του χωριού.

Αξίζει να τονιστεί μία ακόμη σημαντική περίοδος, αυτή της κατοχής⁵⁵. Στις 23 Οκτωβρίου 1943 ένας γερμανικός λόχος πέρασε από το χωριό με κατεύθυνση το Μέτσοβο, χωρίς να πειράξει κανένα. Δύο Γερμανοί οπλίτες (ένας δεκανέας και ένας

⁵⁴ Άλλες σημαντικές προσωπικότητες: Γκογκο-Μίσιος, Γεώργιος Σκουτέρης ή Ζιώγας (αρχηγός των Περιβολιωτών κλεφτών), Νασο-Μάνταλος Β'.

Στη δράση αυτή αναφέρονται πολλοί Περιβολιώτες, κλέφτες και αρματολοί, όπως ο Χρίστος Λεπενιώτης (Ζήσης Θεοδώρου), ο Ζήσης Βράκας, ο Ντίνος Σαράντης (που πήρε το ψευδώνυμο Καπετάν-Πέρδικας), ο Κολούσιος Λαχτάρας (Νικόλαος Λαίτσος), ο Στέργιος Μπαλατσός κ.ά. Περιβολιώτης οπλαρχηγός ο Γεώργιος Τσιουκαντάνας. Ο Γκόγκο-Μίσιος γόνος αρχοντικής οικογένειας του Περιβολίου, συγκρούστηκε με τον Αλή πριν γίνει Πασάς. Ο Αλής εξετίμησε την προσωπικότητα του Γκόγκου Μίσιου, αλλά και ο Γκόγκος Μίσιος είδε ότι ο Αλής θα πήγαινε ψηλά για αυτό και προσέφερε υπηρεσίες προς αυτόν. Χάρης στον Γκόγκο Μίσιο το χωριό μας διέφυγε την ολοκληρωτική καταστροφή κατά τα Ορλωφικά. Ο Αλής δεν ανέχονταν στην επικράτειά του εστίες ανυποταξίας, Το Περιβόλι έπρεπε να υποταχθεί και ο Γκόγκο Μίσιος να εξοντωθεί και εξοντώθηκε. Η λαϊκή μούσα κατέγραψε το γεγονός με το παρακάτω τραγούδι που έχει πολλές παραλλαγές. «Βασιλικός μου μύρισε τηράτε ποιος διαβαίνει, ο Γκόγκο Μίσιος πέρασε, στα Γιάννενα πηγαίνει στα Γιάννενα και στον πασά και στον βεζύρη αφέντη» και παρακάτω «δέντρα να μην ανθίσετε και αηδόνια να μην λαλήσετε και συ καημένη βλαχουριά στα μαύρα να ντυθείτε. Το Γκόγκο Μίσιο χάλασαν στα Γιάννενα στο κάστρο». Μετά το θάνατο και του Γκόγκου Μίσιου, ο Αλής πιέζει ακόμη περισσότερο το Περιβόλι. Η κοινότητα για την προστασία της, κατά καιρούς αποσπούσε φιρμάνια, όμως ο Αλής ήταν πανίσχυρος και δεν σέβονταν τα προνόμια. Έτσι το Περιβόλι πλήρωνε τον τακτικό ετήσιο φόρο στο Εβκάφιο, πλήρωνε όμως διάφορους φόρους στον Αλή, οι οποίοι μεταβάλλονταν ανάλογα με τις διαθέσεις του. Για το Περιβόλι που ήταν ισχυρό και ανυπότακτο, ο Αλής ήταν αμείλικτος. Ο θάνατός του, ακούστηκε σαν λύτρωση στο χωριό. Ο θάνατός του καταγράφεται από άγνωστο στο μηνιαίο του Αγίου Γεωργίου. «1822 ήανουρηου ήκοση τρία που βγήκεν ο ψηλύτατος τουβλητης βεζύραλη πασια απο το κάστρο κε επήγεν εις το νισι τι δευτερα το πουρνό κε τιν τριτη το βραδη εσκοτόθηκεν ηναριού ήκοσι τέσσερες κε ντες ήκοσι πεντε ημέρα αγίου γρηγοριου ηκοσι πεντε επαησεν ορου ου παιση μεσα εις το κάστρο εις το κονακι του βεζύρ αλή πασιά κε εδοσε την ψιχίν του εις τον πατερα του το διάβολο». Για τα ιστορικά στοιχεία **Βλ. Την εισαγωγή και το πρώτο κεφάλαιο από το εγχειρίδιο: (Σαράντης Θ. Κ., 1977).**

⁵⁵ Βλ. τα εγχειρίδια για αυτή τη σημαντική περίοδο της κατοχής: (Σαράντης Θ. Κ., 1977) & (Κωνσταντινίδης Δ., 2011).

στρατιώτης) πέρασαν λίγη ώρα αργότερα από το χωριό κατευθυνόμενοι και αυτοί προς το Μέτσοβο, για να συναντήσουν το λόχο. Τότε τρεις από τους άνδρες της αυτοάμυνας του χωριού, που ανήκαν στον εφεδρικό ΕΛΑΣ, τους θεώρησαν εύκολο στόχο και τους πυροβόλησαν, με αποτέλεσμα να τραυματίσουν ελαφρά το στρατιώτη, ενώ ο δεκανέας, στην προσπάθειά του να διασωθεί, κατευθύνθηκε προς τον Άγιο Νικόλαο Περιβολίου και χάνοντας τον προσανατολισμό του προχώρησε προς το Σπήλαιο, όπου συνελήφθη από τους κατοίκους και παραδόθηκε στους Ελασίτες του χωριού. Ο στρατιώτης που τραυματίστηκε κατάφερε και έφτασε στο Μέτσοβο και ανέφερε το περιστατικό.⁵⁶ Τότε οι Γερμανοί προέβησαν σε αντίποινα. Μετά από δύο μέρες επέστρεψαν και δύο γυναίκες τους υπέδειξαν το δρόμο που έπρεπε να πάρουν για να φτάσουν στη «Βάλια Κάλντα» και στο χωριό. Δόθηκε διαταγή το III Τάγμα του 98ου Συντάγματος της 1ης ορεινής μεραρχίας να μεταβεί στο Περιβόλι και να καταστρέψει το χωριό. Το τάγμα αυτό είχε διοικητή τον ταγματάρχη Reinhold Klebe.

Εικόνα 1 Ο ταγματάρχης Reinhold Klebe διοικητής του τάγματος που έκαψε ολοσχερώς το Περιβόλι

⁵⁶ Τον Οκτώβριο του 1943 τα ναζιστικά στρατεύματα, τα οποία ενεργούσαν στο πλαίσιο της επιχείρησης «Πάνθηρας», βρήκαν σημαντική αντίσταση από δυνάμεις του ΕΛΑΣ στο Περιβόλι. Μάλιστα στο Περιβόλι σημειώθηκε και η μοναδική στρατιωτική επιτυχία των δυνάμεων της αντίστασης ενάντια στην επιχείρηση «Πάνθηρας». Αποτέλεσμα της συμπλοκής ήταν να σκοτωθούν πέντε Γερμανοί στρατιώτες. Σε αντίποινα οι Γερμανοί προχώρησαν στην πυρπόληση του χωριού. Ολόκληρο το χωριό καταστράφηκε. Μόνο η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου σώθηκε από τη μανία των ναζί, διότι ο Άγιος Γεώργιος θεωρείται ο προστάτης των Ενόπλων Δυνάμεων της Γερμανίας. Βλ. άρθρο: Γιώργος Σαββανάκης «Περιβόλι» στην ιστοσελίδα, <https://vlaxoxoria.gr/perivoli/> (ανάκτηση: 22-08-2022).

Οι κάτοικοι που κατάλαβαν ότι οι Γερμανοί επιστρέφουν και μάλιστα με άγριες διαθέσεις έφυγαν και κρύφτηκαν στο δάσος γύρω από το χωριό όσο πιο μακριά μπορούσαν. Όταν η γερμανική μονάδα πλησίασε στο εξωκλήσι του Άη Σωτήρα συναντήθηκε με ομάδα ανταρτών και έγινε άγρια μάχη. Εκεί οι αντάρτες νικήθηκαν. Σκοτώθηκαν 8-9 άντρες τους αφού οι Γερμανοί είχαν μεγαλύτερη δύναμη (περίπου 250 άντρες, μάλλον ένας λόχος). Οι Γερμανοί κατά τη διάρκεια της διαδρομής σκότωσαν τέσσερις άνδρες μαζί με τα ζώα τους από το Περιβόλι, τους οποίους συνάντησαν να βόσκουν πρόβατα (κοντά στη «Βάλια Κάλντα») και μετά πήγαν και έκαψαν τα σπίτια του χωριού στα οποία υπήρχαν μόνο γυναίκες, εκτός από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Όσες γυναίκες βρέθηκαν μπροστά τους εκτελέστηκαν, και μερικές, που δεν πρόλαβαν να βγουν από τα σπίτια, κάηκαν ζωντανές. Όλα τα σπίτια κάηκαν εκτός από δύο, γιατί ήταν τυλιγμένα με καπνούς και δεν μπόρεσαν να τα πλησιάσουν, για να ρίξουν μέσα εμπρηστικές χειροβομβίδες. Σκοτώθηκαν και κάηκαν ζωντανές 13 γυναίκες και 3 μικρά παιδιά. Το ένα από τα παιδιά, της Βικτωρίας Παπαρίζου, ήταν βρέφος επτά μηνών⁵⁷.

Τον επόμενο χρόνο, στις αρχές Ιουλίου του 1944, οι Γερμανοί ξεκίνησαν γενικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις κατά των ανταρτών και ανέβηκαν και πάλι στην περιοχή. Στη «Μούρα» οι άνθρωποι έκρυψαν τα υπάρχοντά τους κάτω από ένα πελώριο πεύκο που τα κλαδιά του έφταναν στο έδαφος⁵⁸.

Οι δυνάμεις των Γερμανών κατευθύνθηκαν προς το Μικρολίβαδο και κάπου

⁵⁷ Οι πληροφορίες πάρθηκαν από το άρθρο του Χρήστου Δ. Βήττου, υποστράτηγου ε.α.-συγγραφέα στην ιστοσελίδα:

<https://greveniotis.gr/%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CE%BB%CE%B1%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%B1/item/2019-4-%CF%80%CF%85%CF%81%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%B7>

(δημοσιεύθηκε στις 25-06-2019), (ανάκτηση 20-08-2022). Επίσης, βλ το εγχειρίδιο του Σαράντης Θ. Κ., 1977).

⁵⁸

Βλ. την ιστοσελίδα:

<https://grevenamedia.gr/%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%85%CE%BE%CE%B7->

[%CE%BC%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-](https://grevenamedia.gr/%CE%BC%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-)

[%CF%84%CE%B5%CF%84%CE%AC%CF%81%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%AC/](https://grevenamedia.gr/%CF%84%CE%B5%CF%84%CE%AC%CF%81%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%AC/)

και επίσης βλ. Σαράντης Θ. Κ., 1977.

κοντά στα σύνορα του χωριού με το Περιβόλι έγινε κι ακόμη μία σκληρή μάχη με ομάδα ανταρτών η οποία κατατροπώθηκε. Τα φοβερά αντίποινα των Γερμανών γι' αυτή τη μάχη ήταν να κάψουν όλο το Μικρολίβαδο και να συγκεντρώσουν δεκαεννέα από τους κατοίκους του σε έναν αχυρώνα και να τους κάψουν ζωντανούς. Στη συνέχεια κατευθύνθηκαν προς το Μέτσοβο έχοντας στην κατοχή τους κλινοσκεπάσματα, χρήσιμα σκεύη και όλα τα μεγάλα ζώα της περιοχής. Όσα από τα ζώα ξέφευγαν, τα σκότωναν για να μην μείνουν για τροφή στους κατοίκους και κυρίως στους αντάρτες⁵⁹.

Παρατηρείται επομένως πώς ένα τόσο μικρό χωριό, το Περιβόλι, καταστράφηκε ολοσχερώς από τους Γερμανούς. Μικρά παιδιά αλλά και βρέφη σκοτώθηκαν. Παρόλα αυτά οι κάτοικοι κατάφεραν να βρουν τη δύναμη να ξανασταθούν στα πόδια τους και να στηρίζουν τον τόπο τους.

1.2. Μία αναφορά στις επαγγελματικές δραστηριότητες⁶⁰

Στο παρελθόν το Περιβόλι υπήρξε ένα χωριό κυρατζήδων⁶¹, κτηνοτρόφων, υλοτόμων και άλλων δευτερευόντων επαγγελμάτων.⁶²

Από τον οθωμανική περίοδο το μεγαλύτερο μέρος από τα βλαχοχώρια της Βόρειας Πίνδου στηρίχτηκε στην κτηνοτροφία⁶³. Η συγκεκριμένη δραστηριότητα αναπτύχθηκε ραγδαία και φυσικά σε συνδυασμό με τις κλιματολογικές συνθήκες

⁵⁹ Στην ίδια ιστοσελίδα, ό.π. και επίσης, Σαράντης Θ. Κ., 1977.

⁶⁰ Βλ. Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας. Εταιρία Δυτικομακεδονικών Μελετών (Ντάσιου Κ., 2-5 Οκτωβρίου 2014).

⁶¹ Στο παρελθόν η πλειοψηφία των κατοίκων ασκούσε το επάγγελμα του κυρατζή. Η ανάγκη αναζήτησης λιβαδιών για το μεγάλο αριθμό ζώων που διέθεταν υποχρέωνε τους Βλάχους της Πίνδου να μετακινούνται σε μεγάλες αποστάσεις. Για τις μετακινήσεις τους αυτές χρησιμοποιούσαν μεγάλο αριθμό μεταφορικών ζώων (άλογα, μουλάρια κτλ.). Την περίοδο που δεν βρίσκονταν σε μετακίνηση με τα ζώα για τα χειμαδιά ή τα θέρετρα (θερινά λιβάδια), ασκούσαν και το επάγγελμα του αγωγιάτη (κυρατζή ή κερατζή), μεταφέροντας με πληρωμή αγαθά και εμπορεύματα (τροφήμα, δέρματα, υφαντά, ξυλεία, ξυλοκάρβουνο κτλ.) αλλά και ανθρώπους, αυξάνοντας έτσι τα εισοδήματά τους. Η λέξη κυρατζής ή κερατζής προέρχεται από την τούρκικη λέξη *kiraci* = ένοικος ή ενοικιαστής, μισθωτής). Βλ. (Τσακανίκα Β. & Ισπικούδης Ι., 2004).

⁶² Βλ. άρθρο: Γιώργος Σαββανάκης «Περιβόλι» στην ιστοσελίδα <https://vlaxoxoria.gr/perivoli/> (ανάκτηση: 22-08-2022).

⁶³ Ο χώρος της Δυτικής Μακεδονίας διαθέτει βοσκοτόπια υψηλής παραγωγικότητας γεγονός που ευνόησε την ανάπτυξη της συγκεκριμένης δραστηριότητας.

ανάγκαζε τις ποιμενικές οικογένειες και τα κοπάδια τους να μετακινηθούν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα προκειμένου να προστατευτούν από τις σκληρές κλιματικές συνθήκες και να εξασφαλίσουν κατάλληλα βοσκοτόπια. Τα κοπάδια μαζί με τις ποιμενικές οικογένειες μετακινούνταν και πάλι την άνοιξη από τα χειμαδιά στα ορεινά βοσκοτόπια όπου πραγματοποιούταν βοσκή σε φυσική βλάστηση για το διάστημα των θερινών μηνών. Τέλη Οκτωβρίου, ίσως και αρχές Νοεμβρίου, γινόταν και πάλι επιστροφή στα χειμαδιά⁶⁴. Οι μετακινήσεις γίνονταν δύο φορές το χρόνο κυρίως προς τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία με ενδιάμεσους σταθμούς για διανυκτέρευση τα κонаκία⁶⁵. Έτσι, βασικά στοιχεία της οικονομίας της ορεινής αυτής κοινότητας στηρίχτηκε κατά κύριο λόγο στην κτηνοτροφία, το κυρατζιλίκι (αγωγιατισμός) και το εμπόριο. Η τυροκομία αποτελούσε μία δευτερεύουσα δραστηριότητα, συμπληρωματική της κτηνοτροφίας. Οι Βλάχοι του Περιβολίου αποκτούσαν εισοδήματα εμπορευόμενοι τα κτηνοτροφικά και τα βιοτεχνικά τους προϊόντα στις εμποροπανηγύρεις όπου προμηθεύονταν τα απαραίτητα γεωργικά προϊόντα για τη διατροφή τους, αφού η γεωργία τους ήταν υποτυπώδης⁶⁶.

Το κερατζιλίκι⁶⁷, αποτελούσε δευτερεύουσα δραστηριότητα, συμπληρωματική της κτηνοτροφίας για την εξασφάλιση πρόσθετου εισοδήματος και αποτέλεσε τον προθάλαμο για την ανάπτυξη των μετέπειτα εμπορικών δραστηριοτήτων των Βλάχων⁶⁸.

Σχετικά με τις οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων αναφέρονται οι ακόλουθες μαρτυρίες στο καφενείο (26-07-2022) για τα επαγγέλματα:

⁶⁴ Τα τέσσερα βλαχοχώρια της Δυτικής Μακεδονίας, Περιβόλι, Αβδέλλα, Σμίξη, Σαμαρίνα, αποτελούν χαρακτηριστική περίπτωση οικισμών που εγκαταλείπονταν από όλον τον πληθυσμό κατά τους χειμερινούς μήνες, γεγονός που αποτελούσε το ιδιαίτερο γνώρισμά τους καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορικής πορείας και εξέλιξής τους. Τα χειμαδιά εντοπίζονται κυρίως σε λοφώδεις ή ημιλοφώδεις εξάρσεις, στους κάμπους της Θεσσαλίας και της Κεντρικής Μακεδονίας. Φυσικά, έπρεπε να υπάρχουν και οι κατάλληλες προϋποθέσεις όπως η εξασφάλιση πηγών νερού (για την ανάπτυξη της βλάστησης) και η προστασία των κοπαδιών από το ψύχος.

⁶⁵ Βλ. Γσακανίκα Β. & Ισπικούδης Ι., 2004.

⁶⁶Βλ. Wace A. & Thomson M, 2009 και Γσακανίκα Β. & Ισπικούδης Ι., 2004.

⁶⁷ Η λέξη προέρχεται από το αραβικό «κιράν» που σημαίνει «αγωγή». Οι συνεχείς μετακινήσεις δημιούργησαν την ανάγκη κατοχής μεγάλων ζώων για μεταφορές.

⁶⁸ Βλ. Γσακανίκα Β. & Ισπικούδης Ι., 2004.

[...] Εδώ υπήρχαν υλοτόμοι. Είχαν τα πριόνια τους, τα νεροπριόνια. Εφόσον υπήρχαν υλοτόμοι και βγάζανε σανίδια κ.λ.π. υπήρχαν τουλάχιστον 2.000 άλογα εδώ. Μουλάρια. Που αυτά κουβαλούσανε την ξυλεία προς την Ήπειρο, προς τη Θεσσαλία. Ο παππούς μου είχε το πριόνι εκεί στη Βάλια Κάντα [...] Ήταν μια μερίδα κυρατζήδες, μια μερίδα ήτανε κτηνοτρόφοι, υπήρχανε και άλλα επαγγέλματα, μυλωνάδες, τρεις μύλοι ήταν⁶⁹ [...]

Αν και αποτέλεσε συμπληρωματική δραστηριότητα το κυρατζιλίκι, ο κ. Γίτσης αναφέρει το εξής (συνέντευξη 25-07-2022):

[...] Το '14 έγινε ο πρώτος εκλογικός κατάλογος, το 1914. Το πιο μεγάλο επάγγελμα ήτανε οι κυρατζήδες. Οι κυρατζήδες⁷⁰ το πρώτο μεγάλο επάγγελμα ήτανε μεγάλοι μεταφορείς. Και συνεχίζουν και ακόμα μια παράδοση μακρά. Οι υλοτόμοι ήταν πολύ μεγάλο γιατί είχε αξία η ξυλεία και βεβαίως οι κτηνοτρόφοι [...]

⁶⁹ Με τα υπόλοιπα επαγγέλματα μπορούσαν να αναπαράγονται οι κοινότητες αποφεύγοντας την εξάντληση των φυσικών πόρων που είχαν στη διάθεσή τους και έδιναν την ευκαιρία στα νοικοκυριά να έχουν πρόσθετα έσοδα. Βλ. Νιτσιάκος Β., Δρίνης Γ. & Ποτηρόπουλος Π., 2023, σ. 55.

⁷⁰ Σύμφωνα με τον Σαββανάκη, η «κοινή καταγωγή» έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση των οικονομικών δραστηριοτήτων. Οι Περιβολιώτες κυρατζήδες ταξίδευαν σε ομάδες σχηματίζοντας μεγάλα караβάνια ενώ κάτι αντίστοιχο συνέβαινε και με τη μετακίνηση των κοπαδιών και των κτηνοτροφικών οικογενειών. Κανένα κοπάδι δεν ξεκινούσε μόνο του αλλά διευρυμένες οικογένειες ξεκινούσαν για να πραγματοποιήσουν αυτό το δύσκολο ταξίδι. (Σαββανάκης Γ., 2020, σ. 122).

Εικόνα 2 Ο προπάππος μου Θ. Τριανταφύλλου (κουρατζής) μαζί με τη γυναίκα του Σ. Τσαπάρα

Το καλοκαίρι του 1914, το οποίο ήταν ουσιαστικά το πρώτο μετά την απελευθέρωση, ο ζήλος των Περιβολιωτών για την ιδιαίτερη πατρίδα τους, συγκέντρωσε τους περισσότερους, από κάθε άλλη φορά, κατοίκους. Ο νόμιμος πληθυσμός που γράφτηκε τότε στα δημοτολόγια, κατά την πρώτη απογραφή, έφτασε τους 7.658, ενώ δεν είχαν συγκεντρωθεί όλοι οι Περιβολιώτες, γιατί οι περισσότεροι δεν είχαν στέγη.

Το ίδιο έτος έγινε ο πρώτος εκλογικός κατάλογος. Οι εγγεγραμμένοι άνδρες του Περιβολίου ήταν 935. Αναγράφεται το επώνυμο, το όνομα, το πατρώνυμο, το έτος γέννησης, το επάγγελμα. Σύμφωνα με τον Σαββανάκη, η καταγραφή του επαγγέλματος είναι πολύ σημαντική για την έρευνα καθώς προσφέρει αναλυτικά στοιχεία και μας δίνει τη δυνατότητα να μελετήσουμε συγκεκριμένες κοινότητες παρέχοντας μια πρώτη και ασφαλή εικόνα για την οικονομία τους⁷¹.

⁷¹ Βλ. Σαββανάκης Γ., 2020, σ. 117.

Πίνακας 1 Πίνακας επαγγελματιών κοινότητας Περιβολίου Γρεβενών όπως καταγράφονται στον εκλογικό κατάλογο του 1914. (Πηγή: Σαββανάκης Γ., 2020, σ. 139)

Επάγγελμα	Αριθμός	Επάγγελμα	Αριθμός	Επάγγελμα	Αριθμός	Επάγγελμα	Αριθμός
Αγωγεύς	255	Σκανδαλοποιός	15	Ζωέμπορος	3	Εργολάβος	1
Εργάτης	182	Καραγωγεύς	12	Ιατρός	3	Κηροποιός	1
Ποιμήν	145	Αρχιποιμήν	9	Ιερεύς	3	Μάγειρας	1
Υλοτόμος	67	Ξενοδόχος	8	Καφεπώλης	3	Μαθητής	1
Κρεοπώλης	28	Αγροφύλαξ	7	Υπηρέτης	3	Μαχαιροποιός	1
Αρτοποιός	23	Γεωργός	6	Βιβλιοπώλης	2	Μυλοθρόος	1
Κτηματίας	23	Διδάσκαλος	6	Επιστάτης	2	Οιονπνευ/ποιός	1
Ράφτης	23	Σαγματοποιός	5	Λαναράς	2	Πρόεδρος	1
Έμπορος	21	Αλευροπώλης	4	Λιναράς	2	Στραγα/ποιός	1
Παντοπώλης	18	Χρυσοχόος	4	Γραμματεύς	1	Ταχυδρόμος	1
Στρατιώτης	16	Δικολάβος	3	Εμποροϋπ/λος	1	Εργολάβος	1

Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον κ. Γ. Σαΐτη, κτηνοτρόφο ετών 75:

[...] Κτηνοτρόφος από πάντα. Από όταν γεννήθηκα (ασκώ το επάγγελμα) και τώρα, και τώρα ήρθα από τα πρόβατα.

Από που είστε;

Στον Τύρναβο. Από εδώ είμαι. Εδώ είμαι δημότης εγώ. Δεν είμαι από κατ'. Εδώ είμαι δημότης.

Μεταφέρατε τα πρόβατα κάθε...;

Κάθε φθινόπωρο τα μεταφέραμε κατ' (ενν. στον Τύρναβο) και κάθε άνοιξη ερχόμαστε απαν'. Τώρα αλλάζαν. Πρώτα φεύγαμε τέλος Οκτωβρίου φεύγαμε από δω αρχάς Νοεμβρίου. Τώρα αλλάζαν⁷².

⁷² Το «διάβα» η πορεία δηλαδή από τα ορεινά στα πεδινά και αντίστροφα μπορεί να παρατείνεται ή να επιταχύνεται ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες, αλλά η είσοδος στα κοινοτικά βοσκοτόπια των ορεινών κοινοτήτων γίνεται ταυτόχρονα από όλα τα κοπάδια και με έναν χαρακτηριστικό τελετουργικό τρόπο. Επιπλέον, για το πού θα πάνε τα ζώα είναι αυστηρά καθορισμένο από το εθμικό πλαίσιο των κοινοτήτων. Για μια εκτενέστερη αναφορά βλ. (Νιτσιάκος Β., Δρίνης Γ. & Ποτηρόπουλος Π., 2023, p.

Έχετε οικογένεια, παιδιά που να ασκούν το συγκεκριμένο επάγγελμα;

Έχω δυο παιδιά που να ασκούν το επάγγελμα κι εγώ.

Οι οικονομικές απολαβές της δουλειάς σας;

Ε...τι οικονομικές απολαβές...δράμα η υπόθεση (γέλια)...

Θέλω τώρα να μου συγκρίνετε την παλιά κτηνοτροφία, αυτή που ασκούσατε εσείς όταν ήσασταν μικρός με τη νέα...

Α να σε πω παιδί μ'...με την παλιά κτηνοτροφία ήμασταν καλύτερα...γιατί ήμασταν καλύτερα; Γιατί δεν είχαμε ούτε κινητά, ούτε ρεύματα, ούτε αυτοκίνητα, είχαμε τα άλογα. Και πάντα είχαμε κανένα φράγκο στην τσέπ'...τώρα δι μένει τίποτα...τώρα από τη μια μεριά μας τα δίνουν και απ'την άλλη μεριά τα παίρνουν. Κατάλαβες;

Δηλαδή δύσκολα σήμερα υπάρχουν οικονομικές απολαβές;

Ε σε λίγα χρόνια θα φύγουν όλα (δηλ. δε θα υπάρχει τίποτε). Η γενιά η δική μας τα κρατάει ακόμη...μετά ποιος; Είναι δύσκολο επάγγελμα...

Δυσκολίες που αντιμετωπίζεται όταν ασκείται το συγκεκριμένο επάγγελμα;

Ε οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουμε είναι οι καιρικές συνθήκες. Όταν είναι καλές οι καιρικές συνθήκες πάμε λίγο καλύτερα...

Εδώ στο Περιβόλι που έχετε τη βάση;

Από μια ζωή στη Βάλια Κάλντα ήμασταν τώρα είμαστε στο Σταυρό⁷³ της Βάλια Κάλντα.

57). Στο Περιβόλι τα κοπάδια παλαιότερα ήταν στη «Βάλια Κάλντα» και τώρα είναι στην τοποθεσία «Σταυρός». Σύμφωνα με τον Ποτηρόπουλο, η πρακτική της μετακινούμενης κτηνοτροφίας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα διαμόρφωσης της πολιτισμικής ταυτότητας μέσω της χωρικής εναλλαγής και της πολλαπλότητας των χώρων εγκατάστασης. (Ποτηρόπουλος Π., 2000, σσ. 226-227).

⁷³ Ένας μεγάλος ξύλινος σταυρός σημαδεύει το χώρο και τονίζει την ανθρώπινη παρουσία. Είναι κι αυτός ένας καθαγιασμένος χώρος. Βλ. (Νιτσιάκος Β. & Αράπογλου Μ. & Λαΐτσος Στ., 1995, σ. 71).

Η οικογένειά σας η συνέχειά σας, τα παιδιά σας είναι ευχαριστημένα από το συγκεκριμένο επάγγελμα;

Όχι δεν είναι...γιατί δε βγαίνουν οικονομικά.

Κάνουν κάτι άλλο παράλληλα;

Όχι όχι τι να κάνουν...μπορούν να κάνουν;...έχουν κάνει πολλά πρόβατα και είναι μόνιμα παιδεμένοι στα πρόβατα για να βγει ένα μεροκάματο.

Ζει κανένα από τα παιδιά σας εδώ μόνιμα το χειμώνα;

Όχι όχι απαν', κατ' ...στο Αργυροπούλι Τυρνάβου στα χειμαδιά. Ερχόμαστε 20 Μαΐου, 15 Μαΐου, τέλη Μαΐου (ανάλογα με τις καιρικές συνθήκες).[...]

Σύμφωνα με τον Αудίκο, «η άνοδος και η κάθοδος στο βουνό του Βλάχου οριοθετεί το χρόνο στην παραδοσιακή κοινωνία αλλά και τα συναισθήματα που προκαλεί η σχέση με το βουνό σε αντίθεση με τον κάμπο. Η άνοδος του Βλάχου στο βουνό είναι ταυτόσημη με την αναγέννηση, ενώ η κάθοδος, το ξεκίνημα για τα χειμαδιά κλείνει τον κύκλο της αισιοδοξίας, καθώς οδηγεί στον κάμπο. Αντιμετωπίζεται ως ξενιτεμός με όλες τις συναισθηματικές παρενέργειες που έχει η κίνηση αυτή για τους μετακινούμενους».⁷⁴

Η Θεσσαλία⁷⁵ αλλά και κάποιες περιοχές της Κεντρικής Μακεδονίας⁷⁶ είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα όπου φιλοξενήθηκαν οι ποιμενικές οικογένειες της Βόρειας Πίνδου.

⁷⁴Βλ. Αудίκος Ε., 2005, σ. 245.

⁷⁵ Στη Θεσσαλία χαρακτηριστικοί οικισμοί διαχείμασης είναι οι εξής: Καρατζόλι (σημ. Αργυροπούλι), Μελισσιάτικα Βόλου, Άλλη Μεριά Βόλου, Άνω Βόλος, Βελεστίνο, Ταχτιλασμάν (σημ. Μικρό Περιβολάκι), Δεδέργιαννη (σημ. Αγναντερή), Αβδουλάρ (σημ. Νέο Περιβόλι), Χατζή Μπαϊράκι (σημ. Μύρα), Τόιβασι (σημ. Καλοχώρι), Σουφλάρ (σημ. Χειμάδι), Μακρυχώρι.

⁷⁶ Στη Μακεδονία χρησιμοποιήθηκαν για διαχείμαση οι περιοχές του Κιλκίς και των Γιαννιτσών, αλλά μόνιμες εγκαταστάσεις Περιβολιωτών δημιουργήθηκαν μετά το 1930 σε οικισμούς της Ημαθίας, όπως ο Σταυρός, το Παλαιό Σκυλίτσι, το Διαβατό.

1.3. Η οικολογική διάσταση, η μετατροπή του «αόριστου χώρου» σε «προσδιορισμένο τόπο»

Αφού λοιπόν αναφέρθηκαν κάποια από τα πιο σημαντικά ζητήματα της κτηνοτροφικής δραστηριότητας στον ορεινό όγκο της Βόρειας Πίνδου είναι σημαντικό να γίνει και αναφορά στην οικολογική διάσταση. Ο F. Rouqueville αναφέρεται στο φυσικό τοπίο που αντίκρουσε στις βουνοκορφές του χωριού:

*«Η βλάστηση άρχιζε να φουντώνει στις πλαγιές. Οι σουρβιές και τα καραγάτσια άπλωναν τα φύλλα τους και τ' αηδόνια, που είχα ακούσει στα δασάκια της Αμφιλοχίας εδώ και τρεις μήνες, ξανάρχιζαν εδώ τις συναυλίες τους, για να γιορτάσουν την άνοιξη. Τ' αλπικά λουλούδια του Πίνδου έβγαιναν μέσα από τους παγετώνες. Η κάθε μέρα δημιουργούσε στα πεταχτά θαύματα και σ' αυτήν η άλλη μέρα πρόσθετε καινούργια. Οι πλαγιές και τα λαγκάδια ομόρφαιναν και τα χιόνια που γειτόνευαν ακόμα με τις πηγές του Ρέντια δε θ' αργούσανε να λειώσουν. Ο αέρας ωστόσο ήταν ακόμα τσουχτερός και όπως γίνεται στις ισημερίες, όπου η άνοιξη παλεύει ενάντια στα τελευταία κρύα του χειμώνα, ύστερα απ' το ηλιοβασίλεμα, μας βρήκε μια νεροποντή με χαλάζι και χιόνι που άσπρισε και πάλι τις πιο ψηλές κορφές του Λάκμωνα».*⁷⁷

Ο χώρος (φύση) είναι αναμφισβήτητα δεμένος σε μια σχέση συνεχούς αλληλεπίδρασης από την πλευρά του ανθρώπου (κοινωνία)⁷⁸. Η αλληλεπίδραση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον περιλαμβάνει μια διαδικασία οικειοποίησης, κατά την οποία τα φυσικά στοιχεία μετατρέπονται σε πολιτιστικά τεχνουργήματα. Το φαινόμενο αυτό, που συχνά αναφέρεται ως κοινωνικοποίηση της φύσης ή πολιτισμική οικολογία, είναι ιδιαίτερα έντονο στις παραδοσιακές κοινωνίες που χαρακτηρίζονται

⁷⁷ Rouqueville F., 2011, σσ. 99-100. Θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε σαν μία ανθρωπολογική αναφορά στο φυσικό τοπίο (Ανθρωπολογία του Περιβάλλοντος). Ο κ. Μούχας μου είπε: (11-08-2022) [...] «ποτάμια έχουμε αρκετά και το ευχάριστο είναι ότι έχουν γίνει και δύο υδροηλεκτρικά στο Περιβόλι, έχει αρκετό νερό, βέβαια το καλοκαίρι λιγοστεύει αλλά το χειμώνα, την άνοιξη, το φθινόπωρο δηλαδή μέχρι τον Ιούνιο μήνα έχει πάρα πολύ νερό» [...]

⁷⁸ Βλ. Ποτηρόπουλος Π., 1995, σ. 59. Επίσης, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ποτηρόπουλος, οι οικολογικοί όροι (υδάτινοι πόροι, ανάγλυφο περιοχής), επιδρούν μαζί με τους ανθρώπινους (ιστορία, κοινωνική οργάνωση σχέσεις παραγωγής, πολιτισμικά συστήματα) στη διαμόρφωση του κοινωνικού γίνεσθαι). Οι άνθρωποι επιδρούν στο φυσικό περιβάλλον είτε άμεσα μεταβάλλοντάς το είτε έμμεσα προσπαθώντας να το ενσωματώσουν λειτουργικά). Βλ. (Ποτηρόπουλος Π., 1995, σσ. 59-60). Ο χώρος, ο οργανωμένος τόπος πλέον μεταβάλλεται σε συστατικό στοιχείο της κοινωνίας.

από την οργάνωσή τους σε μικρές, αυτάρκειες κοινότητες που ασχολούνται κυρίως με την πρωτογενή παραγωγή. Μέσα σε τέτοια πλαίσια, ο φυσικός χώρος και το περιβάλλον ξεπερνούν τους απλούς παραγωγικούς τόπους αποκτώντας πολύπλευρη σημασία. Οι χώροι αυτοί ενσωματώνουν μια ταυτότητα και μια ιερότητα που είναι εγγενείς στην κοινότητα, χρησιμεύοντας ως σκηνικό για τα κύρια στάδια της ζωής - τη γέννηση, την ανάπτυξη και το θάνατο. Τα άτομα αναπτύσσουν συναισθηματικούς δεσμούς με αυτούς τους χώρους, οι οποίοι με τη σειρά τους συμβάλλουν στη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους. Το φυσικό περιβάλλον γίνεται έτσι εμβληματικό της συγχώνευσης μεταξύ φύσης και πολιτισμού, συμβολίζοντας τη συλλογική ταυτότητα της κοινότητας. Αυτή η συμβολική αναπαράσταση διαιώνίζεται μέσω εθιμικών πρακτικών ενσωματωμένων στον χρονικό κύκλο.⁷⁹ Το φυσικό περιβάλλον δεν είναι κάτι έξω από τον άνθρωπο αλλά μέρος της κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας.⁸⁰ (Νιτσιάκος Β., 1997, σ. 46, Νιτσιάκος Β., 2014, σσ. 127-142) Η επέμβαση του ανθρώπου δημιουργεί μια διαλεκτική σχέση με τη φύση που γεννά μια συνεχή αλληλεπίδραση. Αυτή διαμορφώνει ουσιαστικά μια οικολογική σχέση που μετατρέπει το φυσικό περιβάλλον σε πολιτισμικό.⁸¹ Ο κοινός πολιτισμικός χώρος είναι και αυτός ένα στοιχείο που κρατάει την κοινότητα ενωμένη και συμβάλλει ώστε να αναπτυχθεί μεταξύ των μελών της έντονα το αίσθημα του *ανήκειν*.⁸² (Νιτσιάκος, 1997). Παράλληλα με την εργασία, δημιουργούνται παραγωγικές σχέσεις και, στη συνέχεια,

⁷⁹ Σύμφωνα με το Νιτσιάκο, «ο χώρος αυτός είναι ιστορικά δεδομένος και γεωγραφικά προσδιορισμένος, οι άνθρωποι γνωρίζουν καλά τα όριά του και τις δυνατότητές του και αυτή η επίγνωση αποτελεί τη βάση για τη σχέση την οποία διαμορφώνουν μαζί του στο πλαίσιο της επέμβασής τους μέσω των παραγωγικών τους δραστηριοτήτων». (Νιτσιάκος Β., 1997, σ. 46). Επίσης, σύμφωνα με την Μαντόγλου: «ο εξανθρωπισμένος χώρος είναι προσωποποιημένος από την ομάδα, φέρει τα αποτυπώματα της ταυτότητας και αποτελεί μια υλική κληρονομιά κοινών ενθυμήσεων. Είναι ένας τόπος ιερός και ενώνει τα άτομα στο παρελθόν τους, αναπαριστά μια συμβολική σύνδεση, που ενώνει την ομάδα με την ιστορία της. Οποιαδήποτε μετατροπή του χώρου ή αμφισβήτησή του από εξωτερικές ομάδες αποτελεί απειλή για την ταυτότητα της ομάδας». (Μαντόγλου Α., 2012, σ. 86).

⁸⁰ Βλ. Νιτσιάκος Β., 1997, σ. 46, Νιτσιάκος Β., 2014, σσ. 127-142.

⁸¹ Στο πλαίσιο μιας τέτοιας πολιτισμικής συμπεριφοράς ο άνθρωπος δε θεωρεί αυτονόητο να εκμεταλλεύεται τη φύση αλλά θεωρεί τη φύση σαν κάτι ιερό και γι' αυτό τη θεοποιεί, επεμβαίνει στις λειτουργίες της με το ανάλογο δέος κάτι που αποτυπώνεται τόσο στη θρησκεία και τις λατρευτικές εκδηλώσεις όσο και στις εθιμικές τελετές παραγωγής αλλά και της οικειοποίησης του χώρου. Βλ. Νιτσιάκος Β., 1997, σσ. 46-47.

⁸² Βλ. Νικολαΐδου Σ., 1976.

κοινωνικοί δεσμοί μέσα στον καθορισμένο χώρο. Η κοινοτική αλληλεγγύη που παρατηρείται στην κτηνοτροφία ενσωματώνει μια θεμελιώδη πτυχή του λειτουργικού πλαισίου της κοινότητας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η συνοχή της τοπικής μικροκοινωνίας διατηρείται μέσω της εκδήλωσης της αλληλεγγύης.

Έτσι λοιπόν, οποιαδήποτε συγκροτημένη κοινωνική ομάδα οριοθετείται πάντα σε σύγκριση με το χώρο που καταλαμβάνει και με αυτόν τον τρόπο συγκροτεί τόπους. Ο Edward Casey έχει επισημάνει στις μελέτες του “Getting back into place” (1993) και “The fate of place” (1997), ότι η ιστορία του τόπου στο πλαίσιο της δυτικής φιλοσοφικής παράδοσης έχει το χαρακτήρα μιας διαδικασίας στην οποία ο τόπος αντιμετωπίζεται ως δευτερογενές στοιχείο σε σχέση με το χώρο, ο οποίος ήδη από την εποχή του Καρτέσιου νοείται ως άπειρη, ομοιογενής και αντικειμενικά μετρήσιμη έκταση. Ο τόπος τείνει έτσι να εξισωθεί κατά έναν προδήλως αναγωγιστικό τρόπο με μια απλή θέση μέσα στο χώρο. Τόσο ο τρόπος με τον οποίο ο τόπος σχετίζεται με τον χώρο, τον χρόνο αλλά και με έννοιες όπως η κατοίκηση, η οικοδόμηση, η αίσθηση της πατρίδας, δηλαδή με έννοιες στις οποίες στηρίζεται η εννοιολογική διασάφηση της φύσης και της αποστολής της αρχιτεκτονικής, όσο και ο τρόπος με τον οποίο οι επίμαχες έννοιες οργανώνονται σε ένα ενιαίο και συνεκτικό όλο δεν έχουν γίνει μέχρι τώρα αντικείμενο συστηματικής φιλοσοφικής εξέτασης⁸³. Κατά την άποψη του Foucault, « (ο χώρος) γίνεται αντιληπτός ως κοινωνικά παραγόμενος και όχι ως νεκρός, μη διαλεκτικός, ακίνητος»⁸⁴. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, ο άνθρωπος οικειοποιείται το χώρο⁸⁵, αποδίδοντάς του νόημα ύπαρξης. Η διαλεκτική σχέση με τη φύση γεννά μια συνεχή αλληλεπίδραση. Αυτή διαμορφώνει ουσιαστικά μια οικολογική σχέση που μετατρέπει το φυσικό περιβάλλον σε πολιτισμικό⁸⁶. Ο άνθρωπος από τη στιγμή που οικειοποιείται το χώρο, χαράζει σημεία, τον ονοματίζει και στη συνέχεια τον ταξινομεί αποδίδοντάς του τοπωνύμια⁸⁷. Κατά συνέπεια, ο χώρος

⁸³Βλ. Casey E., 2002.

⁸⁴Βλ. Foucault M., 1980, σ. 70.

⁸⁵ Ο άνθρωπος, καθώς οικειοποιείται το χώρο και το χρόνο, τον μετασηματίζει και αυτό γίνεται με όρους ιστορικούς, δηλαδή με βάση τις συνθήκες παραγωγής και αναπαραγωγής των υλικών και συμβολικών προϋποθέσεων της κοινωνικής ζωής, οι οποίες μεταβάλλονται μέσα στο χρόνο. Βλ. Νιτσιάκος Β., 2003, σ. 13.

⁸⁶ Θεμελιώδεις αντιθετικό ζεύγος: πολιτισμός-φύση.

⁸⁷ **Τοπωνύμια:** σημείο αναφοράς προσδιορισμένου τόπου - ενδείκτες εξανθρωπισμένου χώρου. Το

που οικειοποιείται και παρατηρείται ανθρώπινη ύπαρξη δεν είναι ένας άναρχος-αταξινόμητος χώρος αλλά η μετατροπή σε έναν τόπο εξανθρωπισμένο-καθαγιασμένο (κοινωνική υπόσταση)-δομημένο-οριοθετημένο⁸⁸. Ο χώρος, στον παραδοσιακό πολιτισμό, είναι ο τόπος⁸⁹, ο συγκεκριμένος τόπος με συγκεκριμένη ταυτότητα με τον οποίο συνδέονται μνήμες και προσλαμβάνουσες παραστάσεις⁹⁰, αναπτύσσεται και

τοπωνύμιο είναι το όνομα που αποδίδεται σε συγκεκριμένη γεωγραφική θέση προκειμένου ανεξάρτητα από τις γεωγραφικές συντεταγμένες ο τόπος να προσδιορίζεται από κάποια ιδιαίτερη ονομασία. Είναι ταυτόχρονα τα ίχνη του παρελθόντος αλλά και ο πολιτισμός του παρόντος. Βλ. κεφ. «*Η οικειοποίηση της φύσης: ο ρόλος των τοπωνυμίων*».

⁸⁸ Ο άνθρωπος οικειοποιούμενος τη φύση μετατρέπει τον άναρχο χώρο σε δομημένο τόπο με συγκεκριμένο πληθυσμό, με συγκεκριμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και με συγκεκριμένες δομές και λειτουργίες. Ο εξανθρωπισμένος χώρος είναι δομημένος, οριοθετημένος και φορτισμένος θετικά σε αντίθεση με τους αγριότοπους όπου κυριαρχεί το κακό (δαιμονικό) στοιχείο. **Σύμφωνα με την Άλκη Κυριακίδου Νέστορος:** «ο χώρος αποκτά υπόσταση στην κοινωνική συνείδηση των ανθρώπων, γίνεται δηλαδή πραγματικός, μόνον αφού πρώτα καθαγιαστεί ή καθιερωθεί (με την ετυμολογική σημασία της λέξης). Ο μη καθαγιασμένος χώρος είναι για τον παραδοσιακό άνθρωπο ένα άμορφο χάος». Κατά συνέπεια ο χώρος γίνεται τόπος από τη στιγμή που αφήνουν τη σφραγίδα τους οι άνθρωποι. Βλ. (Κυριακίδου-Νέστορος Α., 1975, σ. 16). Για τον Braudel, «ένας πολιτισμός είναι πρώτα από όλα ένας χώρος» (Braudel F., 2010). Σύμφωνα με την Τσακίρη, «Ο χώρος που αποτελείται από ορισμένες ποιότητες και ιδιότητες, συνιστά τόπο, ο οποίος στη συνέχεια προσδιορίζεται από την ιδιαίτερη ταυτότητά του. Ένας τόπος περιλαμβάνει υλικά και άυλα ερείσματα, που δημιουργούν αισθήσεις, συναισθήματα και νοήματα και συνεισφέρουν στην ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης ταυτότητας για τον τόπο αυτό» (Τσακίρη Ε., 2011). Ο χώρος που πάνω του και μέσα του είναι αποτυπωμένη η διαχρονική σφραγίδα του πολιτισμού έχει μετατραπεί σε τόπο. Σε έναν τόπο που μιλά τη γλώσσα της κοινωνίας που φιλοξενεί μέσα στο χρόνο και αυτή η γλώσσα είναι ο πολιτισμός της, ο τρόπος ζωής συνολικά (Νιτσιάκος Β., 1997, σ. 65). Σύμφωνα με τον Χατζημιχάλη, «ο χώρος που αποτελείται από ορισμένες ποιότητες και ιδιότητες, συνιστά τόπο, ο οποίος στη συνέχεια προσδιορίζεται από την ιδιαίτερη ταυτότητά του. Ένας τόπος περιλαμβάνει υλικά και άυλα ερείσματα, που δημιουργούν αισθήσεις, συναισθήματα και νοήματα και συνεισφέρουν στην ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης ταυτότητας για τον τόπο αυτό». Βλ. Χατζημιχάλης Κ., 2011, σ. 16.

⁸⁹ Το Περιβόλι Γρεβενών είναι ένας τόπος, ένας συγκεκριμένος τόπος με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με το Marc Auge, στην εποχή της νεωτερικότητας και της βιομηχανίας οι άνθρωποι ζουν σε «μη τόπους» σε απρόσωπους δηλαδή χώρους, στα αστικά κέντρα. Ο τόπος των παραδοσιακών κοινωνιών είναι ένας καθαγιασμένος και συμβολοποιημένος τόπος και παίζει καθοριστικό ρόλο στη συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας και της κοινωνικής συνοχής της ομάδας. (Auge M, 1999, σσ. 157-158).

⁹⁰ Βλ. (Κυριακίδου-Νέστορος Α., 1975, σ. 16).

δημιουργεί πολιτισμό ο λαός⁹¹. Ένας τόπος⁹² όπως η συγκεκριμένη κοινότητα, αποτελούμενος από ένα σύστημα σημείων - συμβόλων⁹³, που συμβάλλει όχι μόνο στη συμβολική συγκρότηση της κοινότητας αλλά στο να διατηρεί και να ενδυναμώνει το αίσθημα «του κοινού ανήκειν»⁹⁴ (Νιτσιάκος Β., 2014, σ. 135). Ένας τόπος όπου έχουν αποτυπωθεί οι δραστηριότητες του παρελθόντος, ορισμένα σημάδια του (σύμβολα) παίζουν καθοριστικό ρόλο για την προβολή του παρελθόντος στο παρόν μέσω των διαφόρων εκδηλώσεων που πραγματοποιούνται στα πλαίσια της συμβολικής αναγέννησης της κοινότητας. Τέλος, για όλα τα πράγματα χρειάζεται χρόνος. Έτσι λοιπόν, όπως επισημαίνει ο Σταυρίδης *«το χώρο πρέπει συνεχώς να τον κατακτώ. Ο χώρος κατακτιέται από τον άνθρωπο διότι κερδίζεται χρόνος. Ταυτόχρονα όμως κάθε στιγμή καθώς αφήνει πίσω της την προηγούμενη μετρώντας διαρκώς νέα κέρδη, πρέπει να βεβαιώνεται μια διάρκεια. Η διάρκεια του χώρου που κατακτιέται»*⁹⁵.

Ωστόσο, ποιο είναι εκείνο το στοιχείο που αρθρώνει το χώρο; Η απάντηση είναι η συλλογική μνήμη για την οποία θα γίνει λόγος στο δεύτερο μέρος της εργασίας. Γίνεται εύκολα κατανοητό ότι ο χώρος αποτελεί το σημείο προβολής της συλλογικής μνήμης.

⁹¹Βλ. (Νιτσιάκος Β., 2014, σ. 135).

⁹² Σύμφωνα με τον Νιτσιάκο, αντιμετωπίζουμε τον τόπο ως τον χώρο που χαρακτηρίζεται από το πολιτισμικό αποτύπωμα μιας ομάδας με την οποία είναι συνδεδεμένος ιστορικά και νοείται ως σύμβολο της συλλογικής της ταυτότητας. Βλ. (Νιτσιάκος Β., 2003, σ. 19).

⁹³ «Τα σύμβολα, είτε πρόκειται για αντικείμενα, μνημεία ή ιστορικούς τόπους έχουν εμβληματικό χαρακτήρα και μέσα από αυτά σημαίνονται πόλεις ή ολόκληρες περιοχές». Βλ. Νικολαΐδου Σ., 1993.

⁹⁴ Όπως προαναφέρθηκε, ο κοινός πολιτισμικός χώρος είναι αυτός που κρατάει την κοινότητα ενωμένη και συμβάλλει ώστε να αναπτυχθεί μεταξύ των μελών της έντονα το αίσθημα του *ανήκειν*. Βλ. Νικολαΐδου Σ., 1976.

⁹⁵Βλ. Σταυρίδης Σ., 2006, σ. 31.

1.4. Ο δομημένος (οικιστικός) χώρος⁹⁶: Μαχαλάδες⁹⁷-Βρύσες-Εκκλησίες-Ξωκκλήσια

Οι μαχαλάδες της κοινότητας είναι τέσσερις. Το μεσοχώρι ανήκει χωροταξικά σε έναν από τους τέσσερις μαχαλάδες του χωριού. Κοινό χαρακτηριστικό και φυσικά ένα σημάδι αναγνώρισης τους είναι οι εκκλησίες από τις οποίες άλλωστε ονοματοδοτούνται. Αναλυτικότερα καταγράφονται οι εξής οικιστικές υποδιαιρέσεις: ο μαχαλάς του Αγίου Γεωργίου, του Αγίου Αθανασίου, της Αγίας Παρασκευής και του Προφήτη Ηλία.

Περπατώντας στο χωριό⁹⁸ και κοιτάζοντας τις εκκλησίες, τα ξωκκλήσια και τις συνοικίες, διαπιστώνεται ότι ο μαχαλάς του Αγίου Γεωργίου είναι ο κεντρικός (βρίσκεται στο κέντρο του χωριού και περιλαμβάνει την κεντρική περιοχή του χωριού). Εκτείνεται στα νότια ως τα όρια του οικισμού ενώ στις υπόλοιπες πλευρές καθορίζεται από το δρόμο των Γρεβενών προς Ήπειρο, δυτικά και ανατολικά, και στα βόρεια δείχνει ότι τα όριά του παραμένουν αμετάβλητα. Χαρακτηριστικά του μαχαλά είναι ο ναός του Αγίου Γεωργίου (που είναι ο κεντρικός του χωριού)⁹⁹, η πλατεία και η

⁹⁶ Οι μαχαλάδες και οι αντίστοιχες βρύσες και εκκλησίες σε κάθε μαχαλά αναδεικνύουν το χώρο ως κοινωνική και πολιτισμική κατηγορία άμεσα συνδεδεμένη με την ιστορικότητα. Βλ. (Νιτσιάκος Β., 2003).

⁹⁷ Βλ. την ιστοσελίδα για τους μαχαλάδες <http://www.fora.gr/valiakalda/maxalades.html> (ανάκτηση: 24-08-2022). Και επίσης για τους μαχαλάδες τις σελίδες από το βιβλίο: (Νιτσιάκος Β. & Αράπογλου Μ. & Λαϊτσος Στ., 1995, σσ. 90-98).

⁹⁸ Το περπάτημα είναι αυτό καθαυτό μια επιτέλεση. Το περπάτημα ως πρωταρχικό μέσο μετακίνησης είναι ένα πολύ σημαντικό εργαλείο πρόσληψης και ανάγνωσης της πολυπλοκότητας του χώρου. Η σωματικότητά μας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το περπάτημα. Φέρνει τον άνθρωπο αντιμέτωπο με τον χρόνο αφού βιώνει-παρατηρεί-επεξεργάζεται-θυμάται. Ο ρυθμός του βαδίζει τροφοδοτεί το ρυθμό σκέψης με αποτέλεσμα μια πορεία σε έναν τόπο αντιστοιχεί σε μια σειρά διαδοχικών σκέψεων. Σύμφωνα με τον Michel de Certeau: α) το περπάτημα είναι η διαδικασία οικειοποίησης της τοπογραφίας από τον πεζό. β) το περπάτημα είναι μια χωρική δράση του τόπου, γ) το περπάτημα υπαινίσσεται συνδέσεις μεταξύ διαφορετικών θέσεων στο χώρο. Για τον συγγραφέα ένας τόπος υπάρχει γιατί εμπεριέχει τα νοήματα των καθημερινών του διασχίσεων. Βλ. (de Certeau M., 1984, p. 97).

⁹⁹ Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου με διαστάσεις 60-40 είναι μια από τις πιο παλιές εκκλησίες στην περιοχή των Γρεβενών και προστατευμένη, ίσως, από την ωραία εσωτερική της εμφάνιση, απέφυγε τον εμπρησμό κατά το έτος 1943 όταν οι Γερμανοί έκαψαν όλο το χωριό. Είναι κτισμένη από πέτρα στο βυζαντινό ρυθμό χωρίς εξωτερικούς τρούλους και γι' αυτό η εξωτερική της εμφάνιση δεν κάνει μεγάλη εντύπωση. Αντιθέτως το εσωτερικό της είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό. Το τέμπλο της είναι ένα μοναδικό

κεντρική βρύση του χωριού η οποία έγινε με παρότρυνση των συγγενών του πρώην προέδρου Ιωάννη Ντόντου για να τιμηθεί η μνήμη του και η πολύχρονη προσφορά του στο χωριό. Στην έκταση του μαχαλά κυριαρχούσε σαφέστατα η πλατεία, το μεσοχώρι, σημείο συνάντησης των ανθρώπων για τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες αλλά και για τα μεγάλα πανηγύρια. Το υπόλοιπο τμήμα αποτελούσε την πρώτη οικιστική ζώνη γύρω από την πλατεία. Η συγκεκριμένη ζώνη συγκέντρωνε τις πρώτες οικογένειες του χωριού, πλούσιους και τσελιγκάδες, στην πλειοψηφία τους και κάποιους από του νοικοκυραίους του χωριού. Ενδεικτικό του κύρους του μαχαλά είναι η στάση που γίνεται κατά τη διάρκεια του εθίμου «Σίγνιλι» (Παναγία Μικρή, 7-8 Σεπτεμβρίου) στην αυλή της οικογένειας του Βράκα που κατοικούσε σε αυτόν το μαχαλά¹⁰⁰.

Ακόμη και σήμερα, η πλατεία και ο ναός εξακολουθούν να είναι τα κεντρικά σημεία, τα σημεία αναφοράς στο μαχαλά. Οι αλλαγές όμως που έχουν πραγματοποιηθεί είναι ευδιάκριτες. Διαπιστώνεται ότι τα περισσότερα από τα στενά είναι πλακόστρωτα για να δεχτούν τα ιδιωτικά αυτοκίνητα. Το σύνολο των σπιτιών είναι νεόκτιστα καθώς τα αρχικά σπίτια του χωριού είχαν κατασκευαστεί λίγο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο¹⁰¹.

Σε αυτό το σημείο θα παραθέσουμε μία χρήσιμη αφήγηση:

δημιούργημα από Μετσοβίτες ξυλογλύπτες. Χωρίζεται σε γυναικωνίτη, ανδρωνίτη και βωμό. Τόσο ο γυναικωνίτης όσο και ο ανδρωνίτης είναι πλακοστρωμένοι και η τοιχογραφία παρουσιάζει σκηνές από τη ζωή των Αγίων. Χτίστηκε το έτος 1760 καθώς αναγράφεται σε εξωτερική επιγραφή. Είναι ο Μητροπολιτικός ναός του χωριού, πανηγυρίζει την δεύτερη μέρα του πανηγυριού (St' vinir-26 Ιουλίου) καθώς επίσης της Παναγίας της Μικρής (St' Maria nichì-8 Σεπτεμβρίου). Στον προαύλιο χώρο του ναού περιλαμβάνεται ένα παλιό εικονοστάσι που χρησιμεύει ως δείγμα παλαιότερου τρόπου καθαγιασμού του χώρου αφιερωμένο στον Άγιο.

¹⁰⁰ Περισσότερες πληροφορίες θα δοθούν στο επόμενο κεφάλαιο για τα πανηγύρια.

¹⁰¹ Τα πρώτα σπίτια που κτίστηκαν στο χωριό ανήκουν σε κτηνοτρόφους οι οποίοι είναι οι μόνιμοι κάτοικοι του χωριού τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Μοιάζουν με τα παλαιότερα σπίτια (αυτά που κατασκευάστηκαν πριν το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο τόσο στα υλικά όσο και στη δόμηση και τη λειτουργικότητα αφού εξυπηρετούσαν κτηνοτροφικές ανάγκες. Νέο στοιχείο όμως αποτελεί η στέγη από τσίγκο. Χορηγούμενος ως βοήθεια για την άμεση κατασκευή πρόχειρων κτισμάτων χρησιμοποιείται αντί για την παλιά πέτρινη στέγη η οποία αποτελεί πολύπλοκη και δαπανηρή κατασκευή. Τα σπίτια τα οποία χτίζονται στη συνέχεια υιοθετούν τα νέα δομικά υλικά που παρατηρούμε και στην υπόλοιπη Ελλάδα:: μπετόν αρμέ, τσιμεντότουβλο, κόκκινο τούβλο, διακοσμητική πέτρα. Ο τσίγκος, σε διάφορα σχέδια και ποιότητες, παραμένει κυρίαρχο υλικό στις στέγες.

[...] Παλαιότερα, έχω ακούσει ότι υπήρχαν περισσότερα σπίτια από σήμερα διότι τα σπίτια ήταν μεγαλύτερα τότες. Μένανε πολλά άτομα μέσα σε ένα σπίτι. Εγώ έχω μία φωτογραφία από το 1905 η οποία... βλέπεις το χωριό με ψηλά σπίτια, τριώροφα σπίτια...το σπίτι του Μπαρμπαγιάννη εδώ που σ' είπα, μεγάλο σπίτι αυτό. Όχι μόνο του Μπαρμπαγιάννη όλα τα σπίτια του απέναντι μαχαλά (ενν. του Προφήτη Ηλία), τριώροφα και μεγάλα σπίτια, υπήρχαν περισσότερα άτομα απ' ότι εμείς σήμερα (ενν. χωρούσαν περισσότερα άτομα μέσα σε ένα σπίτι). Έτσι μένανε. Αλλά μετά ήρθαν οι Γερμανοί...οι Γερμανοί το κάψαν το χωριό και αφήσαν μόνο την εκκλησία (του Αγίου Γεωργίου)...Μόνο η εκκλησία έμεινε δεν την κάψανε. Τις άλλες εκκλησίες την Αγία Παρασκευή, τον Άγιο Αθανάσιο τις κάψανε όλες [...] *Μαρτυρία από το καφενείο (26-07-2022)*

Σημαντικό σημείο αναγνώρισης στο χώρο, εκτός από το Μεσοχώρι και το ναό, αποτελούσαν όχι μόνο στον συγκεκριμένο μαχαλά αλλά σε όλους τους μαχαλάδες, οι βρύσες. Εκτός από τον καθαρά πρακτικό χαρακτήρα τους, την παροχή νερού για την αναγκαία καθημερινή χρήση των κατοίκων, είχαν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή του χωριού. Τόπος συνάντησης των γυναικών αλλά και σημείο όπου γεννιόνταν έρωτες και προξενιά. Οι πιο γνωστές βρύσες του χωριού είναι η κεντρική βρύση στην πλατεία του χωριού, η βρύση «Φαντίνα του Έξαρχου», ονομαστή για το χωνευτικό νερό της, η βρύση «Μπρίσκα», η βρύση του «Μινούτου» στο μαχαλά του Προφήτη Ηλία. Σαφώς υπάρχουν και πολλές άλλες όπως είναι αυτή του «Μπένταλου» ή «Μπέντου», η βρύση στον γνωστό κήπο του Περιβολίου «κήπο της Έρης», η βρύση «Τσόνα» σε παρακείμενο δρόμο στην επάνω μεριά της πλατείας, η βρύση του «Δούκα», η βρύση του Μπέη (γνωστή οικογένεια πριονάδων στο χωριό) κ.ά.¹⁰² Στο σημείο αυτό θα ήταν

¹⁰² Κατά την παραμονή μου στο χωριό παρατήρησα ότι σε κοντινή απόσταση από τις βρύσες υπάρχουν οπωσδήποτε ξωκκλήσια ή εκκλησίες. Σημείο αναφοράς σε κάθε συνοικία-μαχαλά αποτελεί ή ομώνυμη εκκλησία ενώ ο χώρος σημαδεύεται από βρύση ή βρύσες γνωστές για τον πολυλειτουργικό τους ρόλο. Βλ. Ποτηρόπουλος Π., 2009, σσ. 793-817. Για παράδειγμα, στην βρύση «Φαντίνα του Έξαρχου» αλλά και στη βρύση «Μπρίσκα» υπάρχει στην πρώτη ο ναός του Αγίου Αθανασίου (ακριβώς από πάνω) αλλά και στη δεύτερη ο ναός της Αγίας Παρασκευής σε κοντινή απόσταση. Εδώ μπορούμε να κάνουμε μία αξιοσημείωτη παρατήρηση. Στην ελληνική λαϊκή παράδοση τα ιερά κτίσματα είναι συνυφασμένα με την επικινδυνότητα του χώρου (όρια, σύνορα, σταυροδρόμια, ξωκκλήσια), αλλά και με την ανάγκη κοινωνικοποίησης ή διασφάλισης της συλλογικής χρήσης τόπων και στοιχείων απαραίτητων για την επιβίωση των μελών της κοινότητας (Νιτσιάκος Β., 1997, σ. 61). Στην περίπτωση του νερού, δάση, πηγές, πηγάδια είναι τόποι όπου συχνάζουν δαιμονικά όντα άρα καθαγιάζεται και εξαγνίζεται το νερό

φρόνιμο να γίνει μία αναφορά για την μεγάλη αξία του νερού στη λαϊκή παράδοση. Και σε αυτή την περίπτωση έχουμε την οικειοποίηση της φύσης από την πλευρά του ανθρώπου. Σύμφωνα με τον Νιτσιάκο, «ο άνθρωπος παράγει ιστορία από τη στιγμή που ως κοινωνικό ον οικειοποιείται τη φύση. Φυσικά η οικειοποίησή της είναι μια ομαδική προσπάθεια αξιοποίησης των στοιχείων της προς όφελος του ανθρώπου με όρους συγκεκριμένους που εκφράζουν αλλά και διαμορφώνουν τον ίδιο το χαρακτήρα της κοινωνικής οργάνωσης»¹⁰³ (Νιτσιάκος, 1997). Συνεχίζοντας, οι δύο βασικές για την ανθρώπινη ζωή χρήσεις του, δηλαδή η χρήση του από τους ανθρώπους και τα ζώα και η χρήση του για το πότισμα της γης γενικά υπήρξαν καθοριστικές για την κοινωνικοποίησή του¹⁰⁴. Η βρύση¹⁰⁵ δεν είναι απλώς κάτι απαραίτητο σε έναν οικισμό αλλά ένα κεντρικό στοιχείο της οργάνωσης του δομημένου χώρου με σημαντικές κοινωνικές λειτουργίες, αλλά και με έντονη τη συμβολική διάσταση κάτι που την καθιστά βασικό σύμβολο ταυτότητας¹⁰⁶.

από έναν άγιο και επίσης με την παρουσία ενός Αγίου κατά προτίμηση δρακοντοκτόνου (Άγιος Γεώργιος, Αγία Παρασκευή) διασφαλίζεται η συλλογική πρόσβαση στο νερό και οποιοσδήποτε ιδιωτικός σφετερισμός παύει να υπάρχει. Βλ. Στο ίδιο, ό.π., σ. 61. Μέσω της εκκλησίας εξασφαλίζεται η δημόσια χρήση του επειδή ο ναός είναι σε όλους εξίσου προσιτός. Βλ. Κυριακίδου-Νέστορος Α., 1975, σ. 20. Δεν είναι επομένως καθόλου τυχαίο που οι περισσότεροι ιεροί τόποι (εκεί που υπάρχει εκκλησία ξωκκλήσι, μοναστήρι) έχουν νερό και μάλιστα πολλές φορές λειτουργεί και ως αγίασμα. Βλ. Κυριακίδου-Νέστορος Α., 1975, σσ. 20-22.

¹⁰³ Βλ. Νιτσιάκος Β., 1997, σ. 53.

¹⁰⁴ Το νερό μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και σε μαγικές, μαντικές και άλλες τελετουργικές πράξεις. Βλ. (Αικατερινίδης Γ., 1962-63).

¹⁰⁵ Η δημόσια βρύση και κατ' επέκταση το πηγάδι εξασφάλιζε την υδροδότηση της κοινότητας. Ο σημαντικός και επίσημος ρόλος της βρύσης σε γεγονότα με ξεχωριστή αξία, εκφράστηκε και με την καλλιτεχνική καταξίωση της ίδιας (είτε έμμεσα όπως για παράδειγμα μεταφέρθηκε ως θέμα στις διάφορες κατηγορίες δημοτικών τραγουδιών, είτε άμεσα με τον ανάγλυφο ή γλυπτό διάκοσμό της που προσφέρει μερικά από τα καλύτερα δείγματα της λαϊκής γλυπτικής. Βλ. (Μερακλής Μ., 2011, σσ. 48-49).

¹⁰⁶ Βλ. (Νιτσιάκος Β., 1997, σσ. 53-64).

Εικόνα 3: Η βρύση Φαντίνα δίπλα στο σχολείο

Εικόνα 4: Η βρύση "Δούκα"-δίπλα της ένα εικονοστάσι

Εικόνα 5: Η βρύση "Μπρίσκα" στο μαχαλά της Αγίας Παρασκευής σχεδόν δίπλα από το ναό

Σε μια ευθεία προέκταση από την πλατεία, στα νότια του μαχαλά, όπου φτάνουμε και στη βρύση «Φαντίνα του Έξαρχου» βρίσκεται το σχολείο του χωριού. Εκεί μεταφέρθηκε μετά την καταστροφή του παλιού σχολείου κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Σήμερα, όπως παρατηρήθηκε, το σχολείο φιλοξενεί στο χώρο του τα γραφεία του τοπικού πολιτιστικού συλλόγου. Μετά την περίοδο της πανδημίας, πραγματοποιήθηκαν οι πρόβες των χορευτικών τμημάτων όλων των πολιτιστικών συλλόγων οι οποίες αποσκοπούσαν στην προετοιμασία τους για το γλέντι του χωριού που έγινε στις 12 Αυγούστου.

*[...] Γεννήθηκα στο Περιβόλι Γρεβενών το 1946, 8 Απριλίου. Ο πατέρας μου και τα αδέρφια του είχανε πριόνια (ακόμη ένα επάγγελμα στο Περιβόλι) κάτω στα σμιζόματα, κάτω στον Άη Σωτήρα της Αβδέλλας και ερχότανε πολύ νωρίς μόλις άνοιγε ο καιρός έπαιρνε και την οικογένεια ο πατέρας μου που μέναμε στα Τρίκαλα και συνεχίζαμε εδώ το σχολείο, το διακόπταμε κάτω και συνεχίζαμε εδώ για κανά μήνα, δύο (μήνες) κ.λ.π. Τα πρώτα χρόνια στις πρώτες μικρές τάξεις [...] **μαρτυρία Β. Παπαθεοδώρου Μάρκου (25-07-2022):***

Ερώτηση: Το σχολείο μέχρι τότε λειτουργούσε;

Απάντηση: Μέχρι νομίζω το 1971.

Ερώτηση: Ήταν μόνιμοι κάτοικοι γι' αυτό λειτουργούσε, ήταν πολλοί μόνιμοι κάτοικοι;

Απάντηση: όχι...το σχολείο λειτουργούσε συμπληρωματικά το καλοκαίρι...δηλαδή...πήγα κι εγώ...επειδή φεύγαμε πιο νωρίς με τα πρόβατα και με τις ασχολίες που είχε ο κόσμος από κάτω δεν το ολοκληρώνανε το σχολείο...δηλαδή πολύ ερχότανε τον Απρίλιο εδώ...και, φεύγανε αργά...οπότε το σχολείο: ερχόμασταν εδώ συνεχίζαμε για να συμπληρώσουμε την τάξη του χειμώνα κάναμε ένα δεκαήμερο δεκαπενθήμερο διακοπές τον Αύγουστο και ξαναξεκινούσαμε την επόμενη τάξη του φθινοπώρου [...] **μαρτυρία Γ. Γίτση (25-07-2022)**

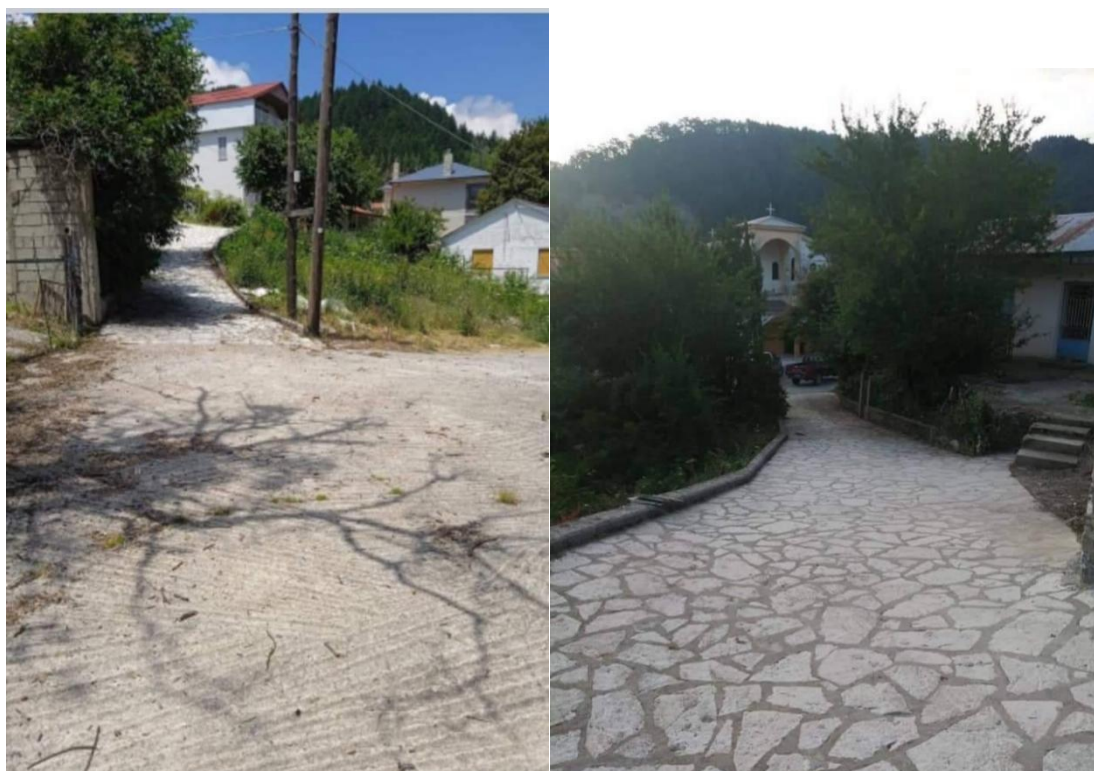
Εικόνα 6: Το σχολείο της κοινότητας

Στα όρια του μαχαλά εξασκολουθούν να κατοικούν μερικές από τις πιο ονομαστές οικογένειες του χωριού. Ο πολλαπλασιασμός όμως των μελών των οικογενειών, αλλά και η απώλεια των οικοπέδων τους μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησε στην μετακίνηση πολλών απ' αυτούς σε διαθέσιμα οικόπεδα σε άλλους μαχαλάδες.

Ο μαχαλάς της Αγίας Παρασκευής εκτείνεται στο νοτιοανατολικό τμήμα του χωριού, κάτω από την πλατεία προς την έξοδο του χωριού για Γρεβενά. βρίσκεται στο πιο χαμηλό σημείο του χωριού (φυσικά κάπου κοντά τοποθετείται και το νεκροταφείο¹⁰⁷). Στις αρχές του αιώνα, στη θέση της υπήρχε ένας μεγαλοπρεπής ναός ο οποίος φιλοξενούσε το ρουμανίζον εκκλησίασμα του χωριού. Από αυτή ξεκινούσε ο τριήμερος εορτασμός της Αγίας Παρασκευής. Μετά τη θεία λειτουργία την ίδια ημέρα στον αυλόγυρο του ναού γινόταν το «ύψωμα» και ακολουθούσε γλέντι με τα όργανα του Σάκη Φασούλα στον αυλόγυρο αλλά στη συνέχεια και στην πλατεία (όπως

¹⁰⁷ Μία παρατήρηση: το νεκροταφείο παλιά υπήρχε στον αυλόγυρο της Αγίας Παρασκευής. Πιθανολογείται ότι μεταφέρθηκε σε κοντινό σημείο επειδή η Αγία Παρασκευή και ο αυλόγυρος της είναι ένας χώρος συνδεδεμένος με το μεγαλύτερο πανηγύρι του χωριού που πραγματοποιείται 26-29 Ιουλίου προς τιμήν της Αγίας (και δημοπρασία εικόνας) και δε θα ήταν φρόνιμο στον προαύλιο χώρο να υπάρχει το νεκροταφείο της κοινότητας διότι και στον προαύλιο χώρο πραγματοποιείται χορός το πρωί της 26^{ης} Ιουλίου αμέσως μετά τη λειτουργία και τη δημοπρασία της εικόνας.

άλλωστε έγινε και φέτος). Στην εκκλησία φιλοξενήθηκε μια φορά το ρουμανικό σχολείο στη μοναδική περίοδο έντασης στις σχέσεις των δύο «πολιτικών ομάδων».

Εικόνα 7: Ο μαχαλάς της Αγίας Παρασκευής στο πιο χαμηλό σημείο του χωριού. Διακρίνουμε και το ναό

Στα όρια του μαχαλά, κατηφορίζοντας το δρόμο για τα Γρεβενά, υπάρχει η «Κιάτρα αλ Τέγου» (βράχος του Τέγου). Παρατηρώντας, είναι ένας μεγάλος μαύρος βράχος, στο χείλος ενός γκρεμού, ο οποίος πήρε το όνομά του από την αυτοκτονία ενός νεαρού, του Τέγου, σύμφωνα με την παράδοση. Αποτελεί ένα σταθερό σημείο στο χώρο και ταυτόχρονα όριο (σημάδι τόπου) της κατοικημένης ζώνης.

Στις άκρες του μαχαλά, στις αρχές του αιώνα πάντα, βρισκόταν ο μύλος και το αλώνι του χωριού, χαμηλά προς τον ποταμό Αράου Άλμπου. Οι κάτοικοι του μαχαλά ανήκαν σε όλα τα ισνάφια και τα εισοδήματα. Το μόνο διαφοροποιητικό στοιχείο ήταν η συγκέντρωση των τεχνιτών στα βόρεια του μαχαλά, στο ρέμα κοντά στα σύνορα με το μαχαλά του Προφήτη Ηλία.

Ο μαχαλάς του Προφήτη Ηλία (πρώην Αγίου Παντελεήμονα) εκτείνεται στα βόρεια του χωριού, πέρα από το χείμαρρο. Παίρνει το όνομά του από το παρεκκλήσι του Προφήτη Ηλία, το οποίο βρίσκεται στην κορυφή ενός λόφου πάνω από το χωριό. Στο παρελθόν ήταν αραιοκατοικημένος, κατοικούσαν όμως εκεί αρκετές

κτηνοτροφικές οικογένειες Καλογήρου, Λαϊτσου και Μιχολίτση¹⁰⁸, από τις πλούσιες οικογένειες του χωριού. Στην έκτασή του υπάρχει ο ναός του Αγίου Παντελεήμονα, ανατολικά του Προφήτη Ηλία. Καταστράφηκε στον πόλεμο και ξαναχτίστηκε το 1972 από δωρεά αλλά πολύ μικρότερος. Το 2022 ήταν κλειστός λόγω εργασιών συντήρησης.

Εικόνα 8: Παρέα ανδρών Περιβολιωτών στο μαχαλά του Προφήτη Ηλία για βόλτα τον Αύγουστο του 2009 (προσωπικό αρχείο)

Η βρύση «Μινούτο» βρίσκεται κοντά στο χείμαρρο και έχει διαμορφωθεί στα πλαίσια της ανάπλασης όλης αυτής της περιοχής. Το τσιμέντο είναι το υλικό που κυριαρχεί στο χωριό. Με αυτό κατασκευάστηκε ανάχωμα για την ανακοπή της ορμητικότητας του χειμάρρου, το οποίο χρησιμοποιείται ως γέφυρα για τη διέλευση αυτοκινήτων. Για τους πεζούς υπάρχει μια μικρή σιδερένια γέφυρα, με κάγκελα, νεωτεριστικό στοιχείο στον περιβάλλοντα χώρο. Παράλληλα, διαμορφώθηκαν οι όχθες του ρέματος με τσιμεντένια τοιχία, ενώ κόπηκε η αυτοφυής παρόχθια βλάστηση για να αντικατασταθεί από λεύκες.

¹⁰⁸ Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας είχα την τιμή να μιλήσω μαζί με τον κ. Μιχολίτση και τους φίλους του στο καφενείο του χωριού κατά τη διάρκεια του πανηγυριού της Αγίας Παρασκευής.

Εικόνα 9: Ο μαχαλάς του Προφήτη Ηλία

Εικόνα 10: Η βρύση Μινούτο

Η ριζική ανάπλαση του ρέματος συμφωνεί απόλυτα με τη διαμόρφωση όλου του μαχαλά. Καθώς η περιοχή διαθέτει υπέροχη θέα ενώ ταυτόχρονα έχει άπλετο χώρο για δόμηση, δέχθηκε τη μεγαλύτερη, μαζί με το μαχαλά του Αγίου Αθανασίου, οικιστική εξάπλωση του χωριού. Τα περισσότερα σπίτια είναι καινούρια και φέρουν νεωτεριστικά στοιχεία. Όχι μόνο αποτυπώνουν τη λογική του «εξοχικού» αλλά φτάνουν σε μια περίπτωση να αναπαράγουν την αστική λογική της πολυκατοικίας. Αξιομνημόνευτο στοιχείο στο μαχαλά αποτελεί η ύπαρξη παιδικής χαράς.

Ο τελευταίος μαχαλάς του χωριού είναι αυτός του Αγίου Αθανασίου. Βρίσκεται στην ψηλότερη περιοχή του, δυτικά του δρόμου για την Ήπειρο, ενώ βόρεια φτάνει ως το ρέμα. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου βρίσκεται στο νότιο άκρο του χωριού. Σήμερα λειτουργεί την τρίτη μέρα του εορτασμού της Αγίας Παρασκευής, αφού την προηγούμενη ανοιχθεί και καθαριστεί από τις γυναίκες του μαχαλά. Απέναντι από το ναό του Αγίου Αθανασίου βρισκόταν η Καζάρμα. Επρόκειτο για φυλάκιο στο οποίο διέμενε η τουρκική φρουρά όταν βρισκόταν στο χωριό. Πλέον εκεί βρίσκεται το καταφύγιο του χωριού το οποίο λειτουργεί και σαν καφετέρια. Η θέση αυτή βοήθησε καθώς ήταν πάνω στο δρόμο προς Γρεβενά. Ο μαχαλάς στο παρελθόν κατοικούσαν κυρίως από κτηνοτρόφους, με πιο ονομαστή την πολυπληθή οικογένεια των Σαϊταίων, από την οποία έχει πάρει το όνομα το ψηλότερο τμήμα του¹⁰⁹. Στις αρχές του αιώνα αντανάκλυνε τις οικονομικές δυσχέρειες της κοινότητας. Η περιοχή των Σαϊταίων ήταν ερειπωμένη με τα σπίτια μερικώς κατεστραμμένα, αφού οι κάτοικοί της αναγκάστηκαν να μετοικήσουν στην Οχρίδα για αναζήτηση καλύτερης τύχης. Νότια της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου βρίσκεται το «Κ-νικ», χώρος ιερός, σύμβολο για την κοινωνία του Περιβολίου. Πρόκειται για ένα φυσικό πλάτωμα, στην έξοδο προς Ήπειρο, το οποίο περιβάλλεται από δένδρα ενώ έχει και πηγή.

¹⁰⁹ Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η περιοχή των Σαϊταίων ήταν ερειπωμένη και τα σπίτια εγκαταλελειμμένα και μισογκρεμισμένα εξαιτίας της μετεγκατάστασής τους στην Οχρίδα λόγω οικονομικών δυσχερειών. Αντιθέτως, στις αρχές του 21^{ου} αιώνα η περιοχή γνώρισε τεράστια ανοικοδόμηση. Χαρακτηριστικά, βλ. (Wace A. & Thomson M, 2009, σ. 175).

Εικόνα 11: Ο Άγιος Αθανάσιος

Αφού αναλύσαμε τους μαχαλάδες του χωριού παρατηρήθηκε ότι «οι μαχαλάδες περισσότερο πάνε με τις εκκλησίες¹¹⁰. Με τις ενορίες. Έχουμε πολλές εκκλησίες εδώ. Είναι ο μαχαλάς της Αγίας Παρασκευής¹¹¹, του Αγίου Γεωργίου (που εννοείται) είναι ο

¹¹⁰ Η επαφή των ανθρώπων με το θείο έχει σημαντικές υλικές και κοσμικές προεκτάσεις. Οι ιερές δομές στο χώρο, όπως οι εκκλησίες και τα ξωκκλήσια, αποτελούν προβολή του ιερού και πνευματικού στον κόσμο των ανθρώπων, θέτουν την περιοχή που βρίσκονται υπό την προστασία του αγίου στον οποίο είναι αφιερωμένη η εκκλησία, ενώ σχεδόν πάντα η ίδια η περιοχή προσδιορίζεται με το όνομα της εκκλησίας.

¹¹¹ Ο ναός της Αγίας Παρασκευής βρίσκεται στην ανατολική άκρη του χωριού με μεγάλο αυλόγυρο, απ' όπου η κατάπτωση προς τον Ασπροπόταμο είναι σχεδόν κατακόρυφη. Ήταν άλλοτε μια ογκώδης βασιλική και είχε κτιστεί στις αρχές του ΙΗ' αιώνα με ωραίες τοιχογραφίες και πλούσιο διάκοσμο. Πυρπολήθηκε στα 1943 από τους Γερμανούς και στη θέση της οι κάτοικοι την έκτισαν μεταπολεμικά ακολουθώντας τον παλιό βυζαντινό ρυθμό. Πανηγυρίζει και πανηγυρίζει και σήμερα στις 26 Ιουλίου την πρώτη μέρα του πανηγυριού μας (St' vinir).

μαχαλάς του Αγίου Παντελεήμονα¹¹² είναι ο μαχαλάς του Αηλιά¹¹³, είναι του Άη Θανάση, της Παναγίας εκ των υστέρων που έγινε». Σχετικά με το μαχαλά της Παναγίας επεξηγεί: «η Παναγία¹¹⁴ έγινε γύρω στο '85-'88...μετά το '85 ξεκίνησε να γίνεται η Παναγία, η καινούρια εκκλησία. Όλες οι άλλες εκκλησίες είναι βυζαντινές...άσχετα γιατί μερικά ξωκκλήσια καήκανε με τον πόλεμο τότε με τους Γερμανούς...καήκανε πολλές εκκλησίες, πολλά ξωκκλήσια αλλά ξαναγίνανε πάλι...έχουμε τον Άγιο Νικόλαο, η πιο παλιά βυζαντινή εκκλησία που υπάρχει στη Δυτική Μακεδονία». Συνεχίζει: «Ο Άγιος Νικόλαος ήτανε μοναστήρι...εγώ πρόφτασα (τα θυμάμαι) λίγο τα κελιά καμένα από τους Γερμανούς...γύρω στο '66-'67» (σε ηλικία 10 ετών). **Μαρτυρία Μ. Μούχα (11-08-2022)**

Ο χώρος¹¹⁵ της ελληνικής υπαίθρου οργανώνεται από τις εκκλησίες, τα

¹¹² Η εκκλησία του Αγ. Παντελεήμονος βρίσκεται στη βόρεια άκρη του χωριού σε προνομιούχο θέση. Πυρπολήθηκε περίπου το 1906 και ανοικοδομήθηκε μετά τον πόλεμο, το 1972, σαφώς πολύ μικρότερη. Σήμερα φιλοξενείται στο μαχαλά του προφήτη Ηλία.

¹¹³ Η εκκλησία του Αηλιά ήταν κτίσμα το ΙΖ' αιώνα σε επιβλητική κορυφή, βορειοδυτικά του χωριού μέσα σε αιωνόβιες οξιές. Πυρπολήθηκε από τους Γερμανούς το 1943 και οι κάτοικοι στα ερείπιά της ανοικοδόμησαν μεταπολεμικός άλλη, πολύ μικρότερη. Πανηγύριζε και πανηγυρίζει και σήμερα, με μονοεκκλησιά, στις 20 Ιουλίου η μεγαλοπρέπεια (ύψωμα, χορός). Είπαμε ότι βρίσκεται σε επιβλητική κορυφή η οποία σημαδεύεται από έναν μεγάλο ξύλινο σταυρό. Σύμφωνα με την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, στο ψηλότερο σημείο κάθε περιοχής ο Προφήτης Ηλίας ίσως αντικατέστησε τον Δία, τον κύριο της βροχής και της φωτιάς του ουρανού σαν τον προκατόχό του, είναι κι αυτός βροχοποιός όταν αστράφτει και βροντά, ο λαός πιστεύει πως είναι ο Προφήτης Ηλίας που κυνηγά πάνω στο άρμα του (το μπουμπουνητό είναι ο κρότος που κάνει) τον δράκοντα του ουρανού (το πυρωμένο φίδι είναι η αστραπή) να τον σκοτώσει. Όπως είπαμε γιορτάζει στις 20 Ιουλίου μέσα στις μεγάλες ζέστες στα «κυνικά καύματα». **Βλ. Κυριακίδου-Νέστορος Α., 1975, σσ. 19-20.**

¹¹⁴ Χτίστηκε στη θέση «Πάδες» 2 χλμ. νοτιοδυτικά του χωριού, δίπλα στη βρύση του Συλλόγου Περιβολιωτών κατόπιν προτάσεως των μελών του Συλλόγου. Η εκκλησία χτίστηκε με την ευγενή χορηγία των πατριωτών μας Δημητρίου Ι. Μπαλαμώτη και Γεωργίου Χ. Λαϊτσο. Γιορτάζεται στις 15 Αυγούστου.

¹¹⁵Βλ. Κυριακίδου-Νέστορος Α., 1975, σσ. 15-16. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού σε ορεινό προορισμό ακόμα κι εμείς οι ίδιοι λέμε ή ακούμε πολλές φορές. «πού είσαι»; ... «έχω κάνει στάση στον Άγιο Νικόλαο» ή σε μία βρύση... π.χ. στον Ζιάκα...Εδώ αναφέρω το παράδειγμα του δρόμου για το Περιβόλι.

ξωκλήσια¹¹⁶, τα μοναστήρια, τα εικονοστάσια αλλά και τα αιωνόβια δέντρα¹¹⁷. Όλα τα παραπάνω αποτελούν σημάδια του τόπου¹¹⁸. Κοινό χαρακτηριστικό όλων: το σημείο του σταυρού. Εκτός φυσικά από το δικό τους στίγμα που αφήνουν στο χώρο, προσδιορίζουν και την κίνηση που σημειώνεται στο χρόνο. Για παράδειγμα, τα ξωκλήσια που βρίσκονται σε περίοπτα μέρη εύκολα μπορούν να χρησιμοποιηθούν σαν τριγωνομετρικά σημεία για τον προσδιορισμό των αποστάσεων, σαν σημεία προσανατολισμού αλλά και σαν σημεία αναφοράς για να βρίσκει κάποιος το δρόμο του επί τόπου (Βλ. (Κυριακίδου-Νέστορος Α., 1979).

¹¹⁶ Για παράδειγμα, στο Περιβόλι υπάρχει το ξωκκλήσι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Κτίστηκε σε άγνωστη εποχή, πριν τον ΙΖ' αιώνα στην κορυφή Κόντουρου σε υψόμετρο 1500 μ. απέναντι και ανατολικά του χωριού. Είχε καταστραφεί από άγνωστη αιτία στα τέλη του ΙΗ αιώνα. Στα ερείπιά της οι κάτοικοι του χωριού ανήγειραν το 1925, μια μικρή και κομψή εκκλησία. Πυρπολήθηκε και αυτή από τους Γερμανούς το 1943 και οι κάτοικοι την ανοικοδόμησαν μετά τον πόλεμο. Πανηγυρίζει και πανηγυρίζει ακόμη και σήμερα, κάθε χρόνο στις 6 Αυγούστου. Όλοι σχεδόν οι κάτοικοι ανεβαίνουν για να εκκλησιασθούν με τα πόδια ή το αυτοκίνητο και πανηγυρίζουν όλη μέρα. Πολλοί πιστοί ανεβαίνουν από το βράδυ, για τον εσπερινό και κοιμούνται μέσα ή έξω από την εκκλησία.

¹¹⁷ Χαρακτηριστικά αιωνόβια δέντρα: πλατάνια στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, οξιές στο ξωκκλήσι του Προφήτη Ηλία και κυπαρίσσια στο ξωκκλήσι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Τα δέντρα των εκκλησιών δεν είναι τυχαία, δε μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ανήκουν στο φυσικό περιβάλλον. Ένας τρόπος συμβολικής προστασίας του οικισμού είναι τα υψωμένα ή αλλιώς «σταυρωμένα» δέντρα. Σύμφωνα με την Κυριακίδου Νέστορος, (1975), σ. 26, θα πρέπει να τα συμπεριλάβουμε στην αρχιτεκτονική μορφή. Ο Λαγόπουλος αναφέρει χαρακτηριστικά την αρχική ύπαρξη των δέντρων ως αρχική μορφή οριοθέτησης και τη μετέπειτα ανέγερση ναών και εξωκκλησιών όπως στο Πολυκάστανο. Βλ. Λαγόπουλος Α. Φ., 2003, σ. 89. Εκείνο που έχει σημασία γι' αυτά τα μνημεία δεν είναι τόσο η αρχιτεκτονική μορφή αλλά η σχέση τους με το περιβάλλον. Ο τρόπος με τον οποίο εντάσσεται στο περιβάλλον το δημιουργεί και του δίνει προσανατολισμό. Γι' αυτό έχει σημασία να συνυπολογίσουμε στην αρχιτεκτονική μορφή της εκκλησίας και τα δέντρα: εμφανίζεται μια πιο περίπλοκη σχέση με στοιχεία περιβάλλοντος που αλληλοσυνδέονται και αλληλοεξαρτώνται. (Κυριακίδου-Νέστορος Α., 1975, σσ. 26-27).

¹¹⁸ Τα ίδια τα σημάδια του τόπου αποτελούν δηλωτικά προηγούμενης κατοίκησης. Για παράδειγμα όπως αναφέραμε πριν δημιουργηθεί το Περιβόλι υπήρχαν επτά μικρότεροι οικισμοί. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την τοποθεσία «Μπιθούλτσι» όπου σημαδεύεται από το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου και οι κάτοικοί του συμπύχθηκαν στο μαχαλά της Αγίας Παρασκευής. Βλ. Σαράντης Θ. Κ., 1977, σ. 63. Επίσης, αναφέρουμε την τοποθεσία «Παλαιομονάστηρο» που ήταν από εκεί ο ίδιος ο Ρήγας Βελεστινλής όπου σημαδευόταν από το μοναστήρι του Αγίου Λουκά που πυρπολήθηκε τον 17^ο αιώνα.

Εικόνα 12: Εικονοστάσι λίγο πριν την είσοδο στο Περιβόλι. Το σημείο αυτό συμβολίζει τα όρια του οικισμού (εντός-εκτός)

Έτσι λοιπόν, όπως θα επισημανθεί και στη συνέχεια με την αναφορά στη λιτανεία της 8^{ης} Σεπτεμβρίου, γύρω από τον οικισμένο χώρο σχηματίζεται ένας νοητός κύκλος που σημαδεύεται από εκκλησίες που διασφαλίζουν την προστασία του οικισμού από εξωτερικούς κινδύνους και από το κακό - δαιμονικό στοιχείο.

Οι δύο κύριες ενοριακές εκκλησίες του χωριού είναι ο Άγιος Γεώργιος¹¹⁹ και η Αγία Παρασκευή. Οι υπόλοιπες χρησιμοποιούνται για γιορτές Αγίων που είναι αφιερωμένες. Εδώ θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ακόμη ένα συμβολικό αντιθετικό σχήμα ταξινόμησης ανάμεσα στον κύκλο της ζωής και του θανάτου. Οι δύο ναοί χρησιμοποιούνται για διαφορετικές διαβατήριες τελετουργίες¹²⁰. Ο ναός του

¹¹⁹ Σύμφωνα με την Α. Κυριακίδου-Νέστορος, η ενοριακή εκκλησία του χωριού βρίσκεται στο κεντρικό σημείο του οικισμού. Στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό το σημείο όπου κτιζόταν ο ναός επιλεγόταν σύμφωνα με αισθητικές αξίες που καθορίζονταν από την ύπαρξη νερού και θέας. (Κυριακίδου-Νέστορος Α., 1975) & (Κυριακίδου-Νέστορος Α., 1975). Έτσι συμβαίνει και με την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Βρίσκεται απέναντι από την πλατεία και φυσικά ο προαύλιος χώρος αποτελείται από αιωνόβια πλατάνια. Από τον προαύλιο χώρο αντικρύζει κανείς την πλατεία και τη θέα στο βουνό.

¹²⁰ Σύμφωνα με τον Γερμανό ανθρωπολόγο Arnold Van Gennep, διαβατήριες τελετουργίες ορίζονται αυτές που αποσκοπούν στη μετάβαση από μια κοινωνική κατάσταση σε μια άλλη. Οι διαβατήριες τελετουργίες ταξινομούνται στις εξής κατηγορίες: τελετουργίες αποχωρισμού (π.χ. κηδεία), μετάβασης (μεθοριακές τελετουργίες) (π.χ. εγκυμοσύνη) και τελετουργίες ενσωμάτωσης (π.χ. γάμος). Παραδείγματα τελετουργιών: διάβαση του χώρου, εγκυμοσύνη-γέννηση-παιδική ηλικία, τελετουργίες μύησης, αρραβόνας-γάμος, επικήδειες τελετές και άλλοι τύποι τελετουργιών (Van Gennep Α., 2016, σ. 54). Οι τελετουργίες δεν αποτελούν σε καμία περίπτωση εργαλεία συμμόρφωσης του κόσμου σε κάποια

Αγίου Γεωργίου χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα για τους γάμους και για τις βαπτίσεις, ενώ ο ναός της Αγίας Παρασκευής, σύμφωνα με μαρτυρίες, παλαιότερα ήταν συνδεδεμένος με τις κηδείες¹²¹.

πρότυπα ευταξίας αλλά συνεκδοχές της ζωής. Οι τελετουργίες εκτυλίσσονται σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο. Σύμφωνα με τον Van Genneper: «ούτε το άτομο ούτε η κοινωνία είναι ανεξάρτητη από τη φύση, το σύμπαν καθώς κι αυτό υπόκειται σε περιοδικότητες που έχουν επιπτώσεις πάνω στην ανθρώπινη ζωή» (Van Genneper A., 2016, σ. 46). Αντίστοιχα, για τον Van Genneper «αυτό που χαρακτηρίζει το ιερό είναι η εναλλαγή του». (Van Genneper A., 2016, σ. 56). Εν κατακλείδι, σύμφωνα με τον Van Genneper το άτομο αποχωρίζεται από την ομάδα και με αυτόν τον τρόπο χάνει τον κοινωνικό ρόλο που κατείχε. Πορεύεται για την επίτευξη ενός νέου ρόλου μέσα σε αυτή για να μπορέσει να ενσωματωθεί και πάλι. Οι ζωές των ανθρώπων χαρακτηρίζονται από μια σειρά μετακινήσεων και αυτό συνδέεται με την περιοδικότητα που διέπει το σύμπαν. Είναι όμως σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι και κάθε διαβατήρια τελετουργία εμπεριέχει αυτά τα τρία στάδια, δηλαδή: αποχωρισμό, μετάβαση, ενσωμάτωση, χωρίς βέβαια πάντα το καθένα από αυτά να έχει την ίδια σημασία ή να απαιτεί την ίδια επεξεργασία σε κάθε τελετουργία. Ένα παράδειγμα στο οποίο μπορούμε να διακρίνουμε τα τρία αυτά στάδια είναι ο στρατός: Το άτομο αρχικά αποχωρίζεται την πολιτική του ζωή (αποχωρισμός). Στη συνέχεια περνά στο στάδιο της εκπαίδευσης στο οποίο έχουν ενσωματωθεί τα στοιχεία που θα επιφέρουν την αλλαγή (μετάβαση). Τέλος, αφού έχει δεχτεί αυτή τη διαδικασία αλλαγής/ μετάβασης ακολουθεί το στάδιο της (ενσωμάτωσης) και πάλι στην κοινωνία.

¹²¹ Το στοιχείο αυτό εύκολα μπορεί κάποιος να το συμπεράνει διότι δίπλα από τον αυλόγυρό της, στον απότομο κατήφορό της, υπήρχε κάποτε το νεκροταφείο του χωριού που καταργήθηκε στα 1925 και μεταφέρθηκε σε κοντινή απόσταση από την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής στη θέση «Αρμιρίστρι» όπου βρίσκεται και σήμερα. Ο τάφος οριοθετεί τη θέση του νεκρού και τη σχέση του με τον πάνω κόσμο, τον κόσμο των ζωντανών. Η θέση του νεκροταφείου μέσα στον οικισμένο χώρο συμβολίζει τις αντιλήψεις των κατοίκων για τους νεκρούς τους δηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο μια πιο ισχυρή ιδεολογία της γενεαλογικής συνέχειας. Ο χώρος του νεκροταφείου λειτουργεί ως κατώφλι ανάμεσα στον κόσμο των ζωντανών και στον κόσμο των νεκρών (Van Genneper A., 2016). Επίσης, άλλη μια παρατήρηση που έκανα κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας είναι ότι ως εκκλησία η Αγία Παρασκευή, όπως και όλος ο μαχαλάς, τοποθετούνται πολύ χαμηλά (βρίσκεται σε απότομο κατήφορο) και ίσως τούτο να συμβολίζει το πέρασμα στον κάτω κόσμο.

Εικόνα 13: Το σημερινό νεκροταφείο της κοινότητας στη θέση "Αρμιρίστρι" και το οστεοφυλάκιο

Φυσικά, σε αυτό το σημείο δε θα πρέπει να παραλειφθεί πως υπεύθυνος και επικεφαλής για όλα τα ζητήματα του χωριού ήταν ο κοινοτάρχης (πρόεδρος του χωριού). Τελευταίος πρόεδρος του χωριού και συγκεκριμένα από την περίοδο 1991-2010 με το συνδυασμό «Περιβόλι πάνω απ' όλα», (το αξίωμα καταργήθηκε το 2010¹²² και από τότε το χωριό υπάγεται στο δήμο Γρεβενών) ήταν ο κ. Απόστολος Ζιόμπορας (ο οποίος απεβίωσε το Πάσχα του 2022 στα Τρίκαλα και η ταφή του πραγματοποιήθηκε στο

¹²² Ο οικισμός αποσπάται από την κοινότητα Περιβολίου και προσαρτάται στο δήμο Γρεβενών. Βλ. ΦΕΚ 87^Α-07-06-2010. https://www.eetaa.gr/metaboles/fek/2010/fek_87a_2010.pdf (ανάκτηση: 09-09-2022).

χωριό)¹²³. Επιπροσθέτως, για να γίνει μία αναφορά στους προηγούμενους προέδρους για μεγάλο χρονικό διάστημα και συγκεκριμένα την περίοδο 1964-1983 διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας ο κ. Ιωάννης Ντόντος. Στη συνέχεια την περίοδο 1983-1987 διετέλεσε πρόεδρος της κοινότητας ο γιατρός κ. Ιωάννης Καλόγηρος και την περίοδο 1987-1991 ο κ. Δημήτριος Καλόγηρος¹²⁴.

Όσον αφορά την πλατεία¹²⁵ στη σημερινή μορφή, είναι πλακόστρωτη (παλαιότερα ήταν χωμάτινη και στάθμευαν οι κυρατζήδες όπου αντάλλασσαν τηνπραμάτεια τους με προϊόντα τα οποία παρήγαγε το χωριό όπως τυροκομικά και ξυλεία)¹²⁶ ενώ υπάρχουν τα εξής: η καφετέρια του Γιώργου Βράκα που βρίσκεται στο σημείο που υπάρχει ο αιωνόβιος πλάτανος του χωριού¹²⁷, η προτομή του Ρήγα (αναφέρεται ως τόπος καταγωγής του) και οι ταβέρνες του Δημήτρη Ίττη και του Τάκη Κουβάτα. Η ταβέρνα του Τάκη Κουβάτα λειτουργεί και ως χώρος που φιλοξενεί το καφενείο-τσιπουράδικο του χωριού τις πρωινές και τις μεσημεριανές ώρες. Στον περιβάλλοντα χώρο υπάρχουν και αρκετές κατοικίες αλλά και ξενώνες. Η πλατεία περιβάλλεται από κάγκελα (νεωτερικό στοιχείο) ενώ υπάρχουν αρκετά ξύλινα παγκάκια. Είναι το κατ' εξοχήν σημείο συνάντησης, ένας χώρος κοινωνικοποίησης των μελών της κοινότητας και καθημερινών επαφών. Παλαιότερα, η πρόσβαση στην πλατεία δεν επιτρεπόταν για τις γυναίκες. Ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την καθημερινότητα των κατοίκων αφού ήταν ένας χώρος για κάθε είδους οικονομικές

¹²³ Γεώργιος Γίτσης (συνέντευξη: 25-07-2022).

¹²⁴ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Λαΐτσος Στ., 1995, σσ. 175-194. Σύμφωνα με τον Στέργιο Λαΐτσο η εκλογική δύναμη των συγγενικών ομάδων στάθηκε καθοριστικός παράγοντας για τη νίκη του Δ. Καλόγηρου και του σχήματος «Νέα Εποχή». Βλ. Λαΐτσος Στ., 1995, σ. 192.

¹²⁵ Σύμφωνα με τον Αυδίκου, «η πλατεία είναι ο χώρος οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας, που μαρτυρά την απομάκρυνση της οργάνωσης του χώρου από τα παραδοσιακά πατροπλευρικά πρότυπα, με την επικράτηση της εμπορευματικής λογικής που εξατομικεύει το χώρο. Και επίσης είναι ο κοινωνικός χώρος όπου αναπτύσσονται κατεξοχήν οι πολιτισμικές δραστηριότητες και βιώνεται η παράδοση, διαμέσου των τελετουργιών, χορών και πανηγυριών». Βλ. Αυδίκος Ε., 2002.

¹²⁶ Πλατεία: καμάρι των κατοίκων για την θαυμάσια θέα της. παλαιότερα ήταν χωμάτινη, ενώ αργότερα υψώθηκε και έγινε πλακόστρωτη. Επίσης, βλ. Wace A. & Thomson M, 2009, σσ. 175, 177.

¹²⁷ Το δέντρο στην ελληνική παράδοση κατέχει σημαντική θέση από την άποψη της συμβολικής λειτουργίας του. Ο πλάτανος στο μεσοχώρι είναι σύμβολο τοπικής κοινωνικότητας αλλά ως αυτό καθαυτό είναι ταυτισμένο με την οπτική και αισθητική παρουσία με το χωριό. Βλ. Νιτσιάκος Β., 1997, σ. 74.

συναλλαγές ενώ παράλληλα συγκέντρωνε τις βασικότερες λειτουργίες για τη ζωή της κοινότητας: πολιτικές-κοινωνικές-οικονομικές-πολιτισμικές.

Βέβαια, αξιοσημείωτο είναι ότι [...] εκείνη την εποχή δε βγαίνουν οι γυναίκες στην πλατεία...καμία γυναίκα. Μόνον στο Κ-νικι τις βλέπανε, και μετά οι γυναίκες πηγαίνουν στα σπίτια. Εδώ (ενν. στην πλατεία) υπήρχαν μόνο άντρες [...] **Μαρτυρία από το καφενείο Γ. Καλόγηρος (26-07-2022):**

Με βάση τη συγκεκριμένη μαρτυρία, παρατηρείται η υπεροχή του ανδρικού φύλου έναντι του γυναικείου. Η γυναίκα είχε την υποχρέωση να διαχειρίζεται άριστα τα του οίκου της, ενώ παράλληλα όφειλε να τηρεί τον αξιακό κώδικα που ορίζει η κοινότητα, στη βάση του κυρίαρχου δίπολου της τιμής και της ντροπής¹²⁸. Ακόμη και σήμερα παρατηρείται ότι τηρείται η σειρά στο χορό κατά φύλο (πρώτα οι άνδρες και στη συνέχεια οι γυναίκες).

Παρόλα αυτά, αν και σήμερα τηρείται η σειρά στο χορό κατά φύλο και ηλικία οι γυναίκες δείχνουν να έχουν κατακτήσει το προνόμιο της αυτόνομης παρουσίας και κίνησής τους στο μεσοχώρι επιβεβαιώνοντας τη θέλησή τους να συμμετέχουν ισότιμα στην καθημερινή ζωή της κοινότητας. Επομένως, η κοινότητα, αφομοιώνοντας κάποια από τα στοιχεία του παρελθόντος και αντανακλώντας τα δεδομένα του σήμερα, δείχνει ότι είναι ένας ζωντανός οργανισμός ο οποίος εξελίσσεται διαρκώς.

Εικόνα 14: Το καφενείο-ταβέρνα του χωριού

¹²⁸ Βλ. Campbell J. K., 1964.

Εικόνα 15: Τρεις συγχωριανοί μου μεγάλης ηλικίας στην πλατεία του χωριού συνομιλούν. Ο ένας κρατά και την γκλίτσα του.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία που παραθέτουμε, παλαιότερα υπήρχε και το κοινοτικό μαγαζί¹²⁹.

*[...] το κοινοτικό μαγαζί ήταν ανατολικά στη γωνία ακριβώς (της πλατείας). Ήταν πέτρινο. Το χαλάσαν τέλη της δεκαετίας του '60. Ε τότε το χαλάσαν [...] **μαρτυρία Μ. Μούχας (11-08-2022):***

¹²⁹ Από το 2005 μέχρι το 2011 γινόταν και παζάρι στην πλατεία του χωριού όπου στήνονταν πάγκοι. Τώρα κάτι τέτοιο δεν υφίσταται και τα πανηγύρια γίνονται αυστηρά για τον κόσμο του Περιβολίου και για την οικονομική ανάπτυξη της κοινότητας και των μαγαζιών της. Σαφώς όμως στο πανηγύρι του Δεκαπενταύγουστου που έχει πιο ελεύθερο χαρακτήρα έρχονται έμποροι από την πόλη το Γρεβενόν και από άλλα χωριά την παραμονή και πωλούν τα προϊόντα τους (μέλι, ξηροί καρποί, και άλλα τρόφιμα)

Εικόνα 16: Το κοινοτικό μαγαζί (Αρχείο Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου)

Επιπρόσθετα, παρατηρείται η προτομή του Ρήγα Βελεστινλή¹³⁰ σημαντικό στοιχείο ιστορικής μνήμης για τους Περιβολιώτες και ιδιαίτερα για τους ανθρώπους του Βελεστίνου (που άλλωστε αποτελούν την πλειονότητα στο χωριό) αλλά και η ενθύμια πινακίδα που τοποθετήθηκε φέτος στις 22 Ιουλίου 2022 και αναφέρει τα θύματα γερμανικής εισβολής στο χωριό Περιβόλι Γρεβενών (25-10-1943)¹³¹. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στο εγχειρίδιο του Σταυρίδη «Μνήμη και εμπειρία του χώρου»¹³², υπάρχει ένα σημαντικό κεφάλαιο για τα μνημεία. Αναμφισβήτητα, το μεσοχώρι είναι ένας μνημονικός τόπος. Η ιστορική βαρύτητα των δύο συγκεκριμένων μνημείων στην πλατεία του χωριού, η αξία τους ως πολιτισμικών συμβόλων, η σύνδεσή τους με τον τόπο που τα υποδέχεται καθώς και η σχέση τους με τα υπόλοιπα στοιχεία δημιουργούν ένα πυκνό χρονικό και χωρικό νόημα: ο πλούτος των συναισθημάτων που δημιουργείται στους ανθρώπους όταν τα αντικρίζουν μετατρέπεται σε αλληγορία. Η κοινότητα με αυτόν τον τρόπο υπερβαίνει την υλική της συγκρότηση και μετασχηματίζεται σε έναν «νοητικό χώρο σκέψης» (Σταυρίδης Σ., 2006, σσ. 272-281)

¹³⁰ Από το Περιβόλι καταγόταν ο παππούς του Κωνσταντίνος Κυριαζής ή Κυρατζής, αλλά μετεγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στο Βελεστίνο που είχε μεταβληθεί σε Περιβολιώτικη παροικία.

¹³¹ Εκτός από τα συγκεκριμένα μνημεία παρατήρησα κι άλλα δευτερεύοντα μνημεία στο χώρο όπως βρύσες αφιερωμένες σε κάποιο πρόσωπο με το χαρακτηριστικό ορόσημο «εις μνήμην». Π.χ. παρατηρήθηκε μία βρύση με επιγραφή «ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΑΚΗ ΛΑΪΤΣΟΥ. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥ».

¹³² Για τις πληροφορίες της παραγράφου βλ. Σταυρίδης Σ., 2006, σσ. 272-281.

Σημαντικό είναι και το γεγονός ότι ο χώρος και ο χρόνος μέσω του μνημείου αποκτούν μια ταυτότητα, έναν χαρακτήρα. Ένα μνημείο διατηρεί ό, τι αναπαρίσταται σε αυτό σε μια ιδιαίτερη κατάσταση παρουσίας-καθιστά παρόν ό, τι αναπαριστά¹³³. Το μνημείο διασώζει την παρουσία μιας επικράτειας νοημάτων, το γενικό πλαίσιο ενός ιστορικού και μνημονικού λόγου. Εν κατακλείδι, αποκαλύπτει το βάθος και τον πλούτο των ιστορικών σκέψεων και των πράξεων που οδήγησαν στη σημερινή του μορφή. Με αυτόν τον τρόπο, διευρύνει το νόημα της κοινωνικής του λειτουργίας, συμπυκνώνει τη συλλογική του δύναμη, μετασχηματίζει το χώρο και το λόγο της αρχιτεκτονικής σε ένα ιδεατό σύμβολο χρονικότητας μιας ολόκληρης εποχής. Ιστορία και μνήμη έχουν εγγραφεί και πυκνώνουν τον χώρο και το χρόνο.

¹³³ Το μνημείο συμπυκνώνει την ιστορική ύπαρξη του χώρου και τη μνημονική του φυσιογνωμία.

Εικόνα 17: Η προτομή του Ρήγα Βελεστινλή (Φεραίου) και τα θύματα γερμανικής εισβολής στο χωριό Περιβόλι Γρεβενών (25-10-1943). Η πινακίδα τοποθετήθηκε τον Ιούλιο του 2022

Παρατηρήσεις-Συμπεράσματα από τα κεφάλαια 1.3. και 1.4.

Συμπεραίνοντας, η κοινοτική έκταση είναι αυστηρά καθορισμένη και οριοθετημένη με φυσικά ή τεχνητά αντικείμενα-σημάδια, τα οποία είναι φορτισμένα ιδεολογικά και συναισθηματικά (Νιτσιάκος, 1995, σ.717). Ανάμεσα στα τεχνητά, όπως παρατηρήθηκε στην κοινότητα, ιδιαίτερη θέση κατέχουν τα εικονίσματα και τα ξωκκλήσια¹³⁴ (π.χ. Προφήτη Ηλία, ξωκκλήσι μεταμορφώσεως Σωτήρος), τα οποία εκτός από τη διάθεση κατοχύρωσης και διασφάλισης του κοινοτικού χώρου εκφράζουν και τον καθαγιασμό του, την προστασία του από κάθε είδους κίνδυνο, αλλά και τον

¹³⁴ Άρθρο (Κυριακίδου-Νέστορος, 1975).

εξαγνισμό της συνοριακής ζώνης η οποία επειδή είναι οριακή λογίζεται ως ιδιαίτερα επικίνδυνη (συμβολική αντιθετική ταξινόμηση: ιερό-άγριο) (Νιτσιάκος, 1995, σ.717).

Σε ένα επόμενο στάδιο, διαμορφώνεται ο οικιστικός χώρος της κοινότητας που οριοθετείται σε σχέση με το φυσικό χώρο. Αυτή η οριοθέτηση χρησιμεύει για να υπογραμμίσει τη θεμελιώδη διχοτόμηση μεταξύ πολιτισμού και φύσης. (Νιτσιάκος, 1995). Ένα κομβικό σημείο εστίασης εντός αυτού του ορίου αντιπροσωπεύεται από μια κατοικία αφιερωμένη σε έναν άγιο που διαθέτει σημαντικές και προστατευτικές ιδιότητες, ευεργετικές για την κοινότητα¹³⁵. Στην παραδοσιακή κοινωνία, ο δομημένος χώρος της κοινότητας διακρίνεται από τον μη εξανθρωπισμένο ακατοίκητο χώρο στη βάση της διάκρισης μεταξύ «ιερού» και «ανόσιου». Ο οικισμένος χώρος είναι ένας καθαγιασμένος χώρος τα όρια του οποίου καθορίζονται από εικονοστάσια και ναούς χτισμένους σε επίκαιρες θέσεις και διακρίνεται από τον «άγριο» ακατοίκητο χώρο όπου κυριαρχούν δαίμονες και ξωτικά (Καραμανές Ε., 2019). Συνεπώς, ενσαρκώνεται η πρωταρχική πράξη αγιασμού και περιφράξης του εδάφους που κατοικείται από μια συλλογικότητα ατόμων, καθιερώνοντας έτσι τη χωρική ταυτότητα της κοινότητας.¹³⁶

¹³⁵ Οι ιερές δομές στο χώρο, όπως εκκλησίες και ξωκκλήσια αποτελούν προβολή του ιερού και πνευματικού στον κόσμο των ανθρώπων, θέτουν την περιοχή υπό την προστασία του αγίου στον οποίο είναι αφιερωμένη η εκκλησία, ενώ συχνά η ίδια η περιοχή προσδιορίζεται με το όνομα της εκκλησίας. Μέσα από τοπωνύμια, εκκλησίες ξωκκλήσια και εικόνες, οι άγιοι είναι παρόντες στο χώρο. (Dubisch J., 2000).

¹³⁶ Για τις πληροφορίες της παραγράφου βλ. (Νιτσιάκος Β., 1995, σ. 717). Στο κεφάλαιο με τα πανηγύρια θα αναφερθούμε και σε μία εθιμική τελετή καθαγιασμού του χώρου και πιο συγκεκριμένα στο έθιμο «Σίγνιλι» (λιτανεία αποτροπαϊκού χαρακτήρα) που τελείται κάθε χρόνο στο Περιβόλι Γρεβενών, προς τιμήν του Αγίου Γεωργίου. (7-8 Σεπτεμβρίου) της Παναγίας της Μικρής και αυτό το τελευταίο θρησκευτικό έθιμο του χωριού.

*«Η επάνοδος στο χωριό
σημαίνει
επιστροφή στις ρίζες,
διακοπές,
αναμνήσεις από τα παιδικά χρόνια».*

Β΄ ΜΕΡΟΣ

**Επισκόπηση προφορικών ιστοριών με αφορμή τα
πανηγύρια της κοινότητας Περιβόλι Γρεβενών.**

**Το στοιχείο της (ατομικής-συλλογικής) μνήμης και η
συμβολική έκφραση-αναγέννηση της κοινότητας**

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Εκτός από την κοινοτική συγκρότηση για την οποία έγινε λόγος στο πρώτο μέρος, υπάρχουν και τρεις ακόμα έννοιες οι οποίες πρέπει να αναλυθούν: μνήμη, επιτέλεση και αναβίωση.

A. Μνήμη

Όπως θα γίνει φανερό και στη συνέχεια, οι μαρτυρίες των καθημερινών ανθρώπων αλλά και οι εθμικές πρακτικές γενικότερα, εμπεριέχουν το στοιχείο της μνήμης¹³⁷. Στις μαρτυρίες των ανθρώπων παρατηρήθηκε ότι χρησιμοποιείται κυρίως το α' πληθυντικό πρόσωπο (εμείς). Κατά τον M. Halbwachs, μνήμη είναι το πλήθος των ατομικών ενθυμήσεων του ατόμου οι οποίες υφίστανται εντός του κοινωνικού πλαισίου και έτσι αναπαράγονται κοινωνικά¹³⁸. Η ανάμνηση είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό μια ανακατασκευή ή ανασυγκρότηση του παρελθόντος με τη βοήθεια δεδομένων που δανειζόμαστε από το παρόν. Υποστηρίζεται πως η μνήμη φέρνει το παρελθόν στο παρόν με ενεργό τρόπο¹³⁹. Παρατηρείται ότι ο κάθε άνθρωπος θυμάται και συγκροτεί τη σκέψη του ατομικά αλλά πάντα ως μέλος μιας ομάδας¹⁴⁰. Οτιδήποτε θυμούνται τα άτομα, το θυμούνται ως μέλη της κοινωνικής ομάδας στα πλαίσια της οποίας εντάσσονται. Η ομάδα, στην προκειμένη περίπτωση η υπό μελέτη κοινότητα, διαμορφώνει τη συλλογική μνήμη μέσα από τις κοινές βιωμένες εμπειρίες και συγκεκριμένες πρακτικές που μαρτυρούν τη συνέχεια και την ενότητά της, το αίσθημα του «κοινού ανήκειν»¹⁴¹ αλλά και τους ισχυρούς δεσμούς που αναπτύσσονται μεταξύ

¹³⁷ Ανάλογα με τον τρόπο που εκφέρεται στο παρόν συμβάλλει στη συγκρότηση της ανάλογης εικόνας του παρελθόντος.

¹³⁸ Κατ' ουσίαν, δεν υπάρχει ατομική μνήμη αλλά μόνο κοινωνική. Τα άτομα μαθαίνουν να θυμούνται αυτά που θυμάται η κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκουν.

¹³⁹ Βλ. Μαντόγλου Α., 2012.

¹⁴⁰ Η ατομική μνήμη είναι τμήμα της συλλογικής μνήμης αφού οι διεργασίες και το φιλτράρισμα των γεγονότων μπορεί να υπόκεινται στο ατομικό μέρος, ωστόσο οι αναμνήσεις του ατόμου δε μπορούν να υπάρξουν ανεξάρτητα από το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο βιώνει καταστάσεις.

¹⁴¹ Ο Pierre Nora αναφέρει ότι η συλλογική μνήμη είναι ορισμένη ως εξής: «αυτό που μένει από το παρελθόν στο πλαίσιο βιώματος των ομάδων ή ως αυτό που οι ομάδες δημιουργούν με το παρελθόν τους». (Λε Γκωφ Ζ., 1998, σ. 140).

των μελών της¹⁴². Η μνήμη παρεμβαίνει στο παρόν και συνδέει την κάθε ομάδα με το παρελθόν της. Δεν είναι απλά ένας χώρος αποθήκευσης εικόνων αλλά μια κοινωνική κατασκευή, ένα οικοδόμημα, που εσωκλείει μύθους, φαντασίες, υποθέσεις, επαγωγικά συμπεράσματα και ένα μέρος της πραγματικότητας, στοιχεία που επηρεάζονται από τα κοινωνικά πλαίσια και τις κυρίαρχες ιδέες της εποχής. Το περιεχόμενο της μνήμης κατασκευάζεται στη βάση της ταυτότητας των κοινωνικών υποκειμένων και των συνεπειών που επιφέρει στην ταυτότητα. Με άλλα λόγια, *«η μνήμη μας κατασκευάζει και εμείς την πλάθουμε με την σειρά μας. Αυτό συνοψίζει άριστα την διαλεκτική της μνήμης με την ταυτότητα, οι οποίες συζευγνύονται η μία την άλλη, γονιμοποιούνται αμοιβαία, θεμελιώνονται και αναμορφώνονται για να παράγουν μια πορεία ζωής μια ιστορία, έναν μύθο, μια αφήγηση»*¹⁴³ (Μαντόγλου, 2012). Όσον αφορά τη θρησκευτική μνήμη που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, ο Halbwachs τονίζει ότι *«η θρησκεία αναπαράγει υπό μορφές περισσότερο ή λιγότερο συμβολικές την ιστορία που βρίσκει κανείς στις απαρχές όσων κοινωνιών την απαρτίζουν, η οποία ιστορία ζει μέσα από τις παραδόσεις τους και, ο νόμος της συλλογικής σκέψης είναι να συστηματοποιεί μέσα από τις σύγχρονες αντιλήψεις της τα λατρευτικά τυπικά που έρχονται από ένα παρελθόν το οποίο είναι άχρονο»*. (Halbwachs M., 2013, σσ. 209-225).

Όπως η μνήμη είναι η α-λήθεια, η άρση της λήθης, στον αντίποδα της μνήμης βρίσκεται η λήθη. Σαφώς και δε συνδέεται μόνο με την απώλεια πληροφοριών εξαιτίας της φθοράς του χρόνου. Συνδέεται και με την εκούσια αποβολή τραυματικών εμπειριών από το παρελθόν που θα επιθυμούσε κανείς να τα ξεχάσει ή καλύτερα να μην είχαν συμβεί ποτέ. Μνημοσύνη και λησμοσύνη είναι άρρηκτα συνδεδεμένες και αποτελούν ένα «όλο». Στη διαδικασία λοιπόν κατασκευής της μνήμης και της κατασκευής του παρελθόντος στο παρόν¹⁴⁴ η λήθη παίζει καθοριστικό ρόλο αφού φιλτράρει το περιεχόμενο της μνήμης και διατηρεί κρυμμένη μια διάστασή της που

¹⁴²Σύμφωνα με τον Halbwachs, δεν υπάρχει ομάδα αλλά ούτε και είδος συλλογικής δραστηριότητας που να μην έχει κάποια σχέση με έναν τόπο. Όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες αποτυπώνονται πάντα σε έναν συγκεκριμένο τόπο. (Halbwachs M., 2013, σ. 168). Γεγονότα μνήμης προσλαμβάνουν συμβολικές διαστάσεις και μετατρέπονται σε συμβολικά στοιχεία του τόπου δηλαδή σύμφωνα με τον Cohen «σε μέσα συμβολικής έκφρασης της συνέχειας του παρελθόντος και του παρόντος». (Cohen A., 1985, σ. 103).

¹⁴³ Βλ. Μαντόγλου Α., 2012, σ. 70.

¹⁴⁴ Κατασκευή του παρελθόντος υπό το πρίσμα/φως του παρόντος.

αντανακλά το αναπαραστασιακό παρελθόν¹⁴⁵.

B. Επιτέλεση

Αναμφισβήτητα, όλες οι τελετουργίες της κοινότητας εμπεριέχουν την επιτέλεση. Η επιτέλεση του πανηγυριού είναι για την κοινότητα ένα πεδίο όπου συγκροτούνται και συσφίγγονται οι κοινωνικές σχέσεις. Χορός, μουσική, περπάτημα-πεζοπορία, προσκυνηματική πίστη, φαγοπότι, διαφόρων ειδών συζητήσεις στο μεσοχώρι κ.ά. είναι επιτελέσεις. Η ίδια η πρακτική της τέλεσης αποτελεί κατεξοχήν σύμβολο ενότητας των μελών της κοινότητας. Τέτοιου είδους εορτές και τελετές, είναι κατά βάση επιτελέσεις ταυτότητας που στηρίζονται στη συγκρότηση και καλλιέργεια της συλλογικής μνήμης ως μηχανισμό εγρήγορσης και συνοχής (Νιτσιάκος, 2022).

Γ. Αναβίωση και επανάληψη

Στο Περιβόλι αναβιώνουν οι θρησκευτικές εορτές του καλοκαιριού κάθε χρόνο. Τα έθιμα ωστόσο, δε μένουν στάσιμα, δεν είναι αμετάβλητα, όπως αναφέρει ο Hobsbawm, αλλά ακολουθούν την εξέλιξη της κοινωνίας και προσαρμόζονται στις οποιεσδήποτε αλλαγές¹⁴⁶. Ιδιαίτερα για τη νεολαία του χωριού πολλά από τα στοιχεία της παράδοσης ουσιαστικά βιώνονται αναβιωμένα. Έτσι, παρατηρείται ότι το πανηγύρι του σήμερα αποτελεί μια μορφή αναβίωσης των τελετουργιών και εθιμικών πρακτικών του χθες. Η σύγχρονη ελληνική κοινωνία χαρακτηρίζεται από μετάβαση. Δηλαδή μετάβαση από την παραδοσιακή κοινωνία στη σύγχρονη αστική που έφερε αλλαγές στο λαϊκό πολιτισμό και μετέβαλλε τον τρόπο λειτουργίας του¹⁴⁷. Γι' αυτή τη μετάβαση πιθανώς να ευθύνονται οι σύγχρονες δομές. Ωστόσο, παρατηρείται το παράδοξο της αστικοποίησης που ανάγκασε τους ανθρώπους να αφήσουν αυτόν τον παρωχημένο τρόπο ζωής και να αναζητήσουν μια καλύτερη ζωή στην πόλη, ενώ παράλληλα αυτό το γεγονός συνδέεται και με μια νοσταλγία για τον παραδοσιακό βίο και τα πανηγύρια

¹⁴⁵ Για τις πληροφορίες των δύο πρώτων παραγράφων και για μια περαιτέρω ανάλυση βλ. Halbwachs M., (2013), «*Η συλλογική μνήμη*» και Halbwachs M., (2013) «*Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*».

¹⁴⁶ Βλ. Hobsbawm E. & Ranger T., 2004, σσ. 9-24.

¹⁴⁷ Βλ. Νιτσιάκος Β., 2003.

του στην ύπαιθρο¹⁴⁸ που πλέον βιώνεται μέσω του παραθερισμού.

Η κοινωνία πλέον αντιλαμβάνεται τους νόμους και τους κανόνες που διέπουν τη σύγχρονη ζωή και επιλέγει να επαναφέρει συνειδητά κάποια στοιχεία από τον παλιό τρόπο ζωής. Οι λειτουργίες τους φυσικά αποκτούν συμβολικό ρόλο μέσα στο καινούριο αυτό πλαίσιο.¹⁴⁹ Μέσα από αυτήν την τάση «γεννήθηκε» το κίνημα «επιστροφή στις ρίζες», ενώ το παράδοξο είναι το γεγονός ότι η στροφή προς την παράδοση συμπίπτει με την περίοδο που αυτή αρχίζει να εξασθενεί¹⁵⁰. Τα έθιμα δεν αναβιώνονται εξαιτίας της λειτουργικότητάς τους στη σύγχρονη εποχή αλλά λόγω της συναισθηματικής ανάγκης του κόσμου να ταυτιστούν και πάλι με αυτά αλλά και του χρέους που νιώθουν προς τους προγόνους τους να τα διατηρήσουν¹⁵¹.

Το πανηγύρι στο χωριό παραμένει ίδιο κάθε χρόνο με μικρές διαφοροποιήσεις σε σχέση με παλαιότερα. Κατ' αρχάς, αποτελεί ένα «άτυπο ραντεβού» για τα μέλη της κοινότητας αφού όλοι τους ανταμώνουν κάθε χρόνο και επιβεβαιώνεται σε συμβολικό επίπεδο η ενότητα και η συνοχή της κοινότητας. Παράλληλα, είναι και μία πράξη διδαχής για τις νεότερες γενιές επειδή μεταβιβάζονται οι ηθικές αξίες, οι άγραφοι νόμοι και οι κώδικες της κοινότητας, όπως για παράδειγμα η ιεράρχηση στον κύκλο του χορού. Αξίζει να σημειωθεί πως *«...το πανηγύρι αποτελεί σημαντική κοινωνική εκδήλωση της κοινότητας, καθώς αυτή συγκροτείται και αναπαράγεται, είτε σε πραγματικό είτε σε συμβολικό επίπεδο, επαναπροσδιορίζει την ταυτότητά της και ενισχύει την κοινωνική της μνήμη»*.¹⁵²

Επιπροσθέτως, θα πρέπει να αναφερθεί και η έννοια της επανάληψης. Τα πανηγύρια και οι τελετουργίες επαναλαμβάνονται κάθε χρόνο. Ο Schechner δόμησε μία θεωρία για την ανθρώπινη εκφραστικότητα βρίσκοντας κοινό παρονομαστή σε δράσεις τελετουργικές και θεατρικές παραστάσεις. Στη θεωρία του αυτή για την «performance» η μεγάλη διαπίστωση που έκανε είναι πως η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι επαναλήψιμη. Εκφραστική συμπεριφορά υπάρχει όταν τα άτομα την ανακαλούν. Μια συμπεριφορά που μπορεί να επαναλαμβάνεται είναι μια συμπεριφορά που μπορεί να ανακαλείται, να επανέρχεται. Συγκεκριμένα, αναφέρει: «η ανακαλούμενη

¹⁴⁸ Βλ. Νιτσιάκος Β., 2003.

¹⁴⁹ Στο ίδιο, ό.π.

¹⁵⁰ Στο ίδιο, ό.π.

¹⁵¹ Βλ. Μερακλής Μ., 1989.

¹⁵² Βλ. Αυδίκος Ε. & Μπότση Ελ. & Πολίτη Ε., 2010, σ. 147.

συμπεριφορά προσφέρει και στα άτομα και στις ομάδες την ευκαιρία να ξαναγίνουν αυτό που ήταν κάποτε [...]»¹⁵³. Το ίδιο συμβαίνει και με τα πανηγύρια. Συμμετέχοντας ενεργά σε αυτά γίνονται αντιληπτά και βιώνονται αυτά που γίνονταν στο παρελθόν, με κάποιες παραλλαγές. Πραγματοποιείται μία μεταφορά στο χώρο-χρόνο του τότε, ανακαλούνται κάποια στοιχεία του παρελθόντος, και διδάσκονται μέσα από τις τελετουργίες οι νεότεροι. Όλες οι εθμικές πρακτικές περνούν από γενιά σε γενιά.

«Κατασκευάζοντας» τον χρόνο

Ο χρόνος αποτελεί τη βάση για την οργάνωση της καθημερινότητας και μαζί με το χώρο δημιουργούν ένα σχήμα πάνω στο οποίο βασίζεται η κοινωνική οργάνωση. Παρά το γεγονός ότι μοιάζει φυσικός, ο χρόνος είναι δημιούργημα κοινωνικό και πολιτισμικό.

Στις παραδοσιακές κοινωνίες ο χρόνος νοείται ως κυκλικός και απόλυτα εξαρτημένος από το φυσικό περιβάλλον. Το γεγονός ότι υπάρχουν τέσσερις εποχές διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στις κοινωνικές και οικονομικές δομές αφού εξαρτώνται άμεσα από το φυσικό περιβάλλον και τα φυσικά φαινόμενα. Στις γεωργικές κοινότητες ο χρόνος διαμορφώνεται από το σχήμα χειμώνας-άνοιξη (σπορά-καρποφορία), ενώ στις κτηνοτροφικές διαμορφώνεται με βάση τις μετακινήσεις από τα χειμαδιά στα βουνά (Απρίλιος-Οκτώβριος) και αντίστροφα (Νοέμβριος-Μάρτιος)¹⁵⁴.

Ο E. Prichard στη μελέτη του για τους Νουέρ (1949), εντάσσει με μεγάλη ευστοχία την έννοια του «οικολογικού χρόνου», ενός χρόνου που καθορίζεται από αυτό που αναφέρθηκε, δηλαδή τις γεωργικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες της κοινότητας. Στην παρούσα μελέτη, ο χρόνος γίνεται αντιληπτός ως κάτι σαφές και

¹⁵³ Για τις πληροφορίες της παραγράφου βλ. Σταυρίδης Σ., 2006 και Schechner R., 1985, σσ. 36-38.

¹⁵⁴ Το σχήμα χειμώνας-άνοιξη προσδιορίζει το δίπολο θάνατος-αναγέννηση της φύσης. Ορίζει τον ετήσιο κύκλο της παραγωγής και υπαγορεύει ένα πλαίσιο οργάνωσης του χρόνου. Στην κτηνοτροφική κοινότητα του Περιβολίου, όπου η ζωή των ανθρώπων εξαρτάται από το κοπάδι και η ζωή του κοπαδιού από τους σχετικούς φυσικούς πόρους, η αντίληψη του χρόνου διαμορφώνεται πρωταρχικά σε σχέση με τους ρυθμούς του κοπαδιού, δηλαδή σε συνάρτηση με τον αναπαραγωγικό του κύκλο και βέβαια στη βάση του κύκλου των εποχών ο οποίος υπαγορεύει και μετακινήσεις στο χώρο όπως αυτές των νομάδων κτηνοτρόφων από τα βουνά στους κάμπους και αντίστροφα, καλοκαίρι στα βουνά, χειμώνα στους κάμπους. Αυτή η εναλλαγή των εποχών παράγει μια κυκλική αντίληψη μια αίσθηση αέναης επανάληψης που εκφράζεται με την αναφορά στην έννοια του κύκλου. Νιτσιάκος Β., 2003, σ. 123.

συγκεκριμένο, ποιοτικό και εξαρτημένο από την παραγωγική διαδικασία¹⁵⁵.

Στον αντίποδα του κυκλικού χρόνου, ο γραμμικός χρόνος είναι συνδεδεμένος με την έννοια της προόδου και συναντάται στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες με αναπτυγμένη τεχνολογία. Οι σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες δρουν ανεξάρτητα από τους φυσικούς παράγοντες και στοχεύουν στην ολοένα και μεγαλύτερη παραγωγή και υπέρ-συσσώρευση κέρδους. Με αυτόν τον τρόπο, έρχονται σε αντίθεση με τις κοινότητες αυτάρκειας όπου κύριο μέλημά τους ήταν η εξασφάλιση των αναγκαίων αγαθών για την επιβίωση. Πολύ ορθά παρατηρείται πως «[...] η αέναη επανάληψη δίνει τη θέση της στη διαρκή αλλαγή. Η εξιδανίκευση του παρελθόντος, στη λατρεία του μέλλοντος. Η παράδοση στη νεωτερικότητα. Η αδράνεια στην κίνηση [...]».¹⁵⁶ Ο Claude Levi-Strauss στο εγχειρίδιό του «Η άγρια σκέψη», αναφέρεται σε θερμές και ψυχρές κοινωνίες που οι πρώτες είναι σαφώς προσανατολισμένες στη γραμμική αντίληψη του χρόνου, στην ιδέα της προόδου και στην κερδοφορία και οι δεύτερες επιζητούν τη σταθερότητα και τη συνέχεια μέσω της επανάληψης.¹⁵⁷ Επομένως, στις βιομηχανικές-καπιταλιστικές κοινωνίες ο χρόνος είναι ένας αφηρημένος-ποσοτικός-ομογενοποιημένος-εμπορευματοποιημένος χρόνος¹⁵⁸ που δε μετριέται μόνο με τα ρολόγια αλλά και με το χρήμα. Εδώ ισχύει το ρητό του Β. Φραγκλίνου (1748) «ο χρόνος είναι χρήμα», ο οποίος αναφέρθηκε στην εργατική τάξη. Είναι ο χρόνος της βιομηχανικής παραγωγής, των μηχανών, που κυλά και φεύγει, δίχως επανάληψη, και που δεν πρέπει να σπαταλά κανείς άσκοπα¹⁵⁹ και έρχεται σε αντίθεση με το χρόνο των ορεινών κοινοτήτων.

Στην κτηνοτροφική δραστηριότητα αλλά και στις τελετουργίες οι διαστάσεις του κυκλικού χρόνου είναι ακόμη υπαρκτές. Όσον αφορά τα πανηγύρια αλλά και τις τελετουργίες, σημαδεύουν το φυσικό χρόνο και δίνουν ρυθμό στην κοινωνική ζωή (Durkheim E., 1995, σσ. 352-353). Πράγματι, θεωρείται ότι παραμορφώνουν την καθημερινή εμπειρία του χώρου και του χρόνου: διακόπτουν τον ρυθμό της καθημερινής ζωής και επιβάλλουν ένα κυκλικό μοτίβο στο χρόνο, ρυθμίζοντας με αυτόν τον τρόπο την κοινοτική ζωή και δημιουργώντας μια «εορταστική

¹⁵⁵ Βλ. Νιτσιάκος Β., 2003, σ. 114.

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 127.

¹⁵⁷ Βλ. Levi-Strauss Cl., 1977.

¹⁵⁸ Βλ. Νιτσιάκος Β., 2003, σ. 114.

¹⁵⁹ Νιτσιάκος Β., 2003, σσ. 128-129.

κοινωνικότητα» (Rusu M. & Kantola I., 2016).

Τέλος, σημαντικό είναι να τονίσουμε σε αυτό το σημείο τις έννοιες της «αρχής» και του «τέλους». Η αρχή εμπεριέχει το τέλος όπως και το τέλος εμπεριέχει την αρχή¹⁶⁰. Στο Περιβόλι η αρχή γίνεται με τη γιορτή του Άη Γιάννη του Κλήδονα (23-24 Ιουνίου) που σηματοδοτεί την έναρξη του καλοκαιριού, τη συγκέντρωση των χωριανών μετά τη χειμερινή διασπορά και την έναρξη των εθμικών πρακτικών-θρησκευτικών πανηγυριών στην κοινότητα και τελειώνουμε με την Παναγία τη Μικρή ή αλλιώς το θρησκευτικό έθιμο «Σίγνιλι» (7-8 Σεπτεμβρίου). Το έθιμο αυτό σηματοδοτεί το κλείσιμο του χωριού, τον καθαγιασμό του χώρου-χρόνου μέσω μιας ευχαριστήριας δέησης για τον καλό τερματισμό του καλοκαιριού και την ψυχική και σωματική υγεία των ανθρώπων, την «υγεία» του χωριού και την προστασία του από εξωτερικούς κινδύνους, το τέλος των τελετουργιών και τη φυγή στα χειμαδιά.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΠΑΝΗΓΥΡΙΑ

Η μετάβαση από την ομάδα σε μία συνολική κοινότητα γίνεται ιστορικά με την καθιέρωση λατρείας ενός κοινού αγίου. Αυτό απεικονίζεται χωρικά με την αφιέρωση της κεντρικής εκκλησίας του χωριού σε αυτόν, αποτελώντας κοινοτικό σύμβολο που ενώνει τις επιμέρους ομάδες σε υπερ-συγγενειακό επίπεδο. Έτσι, στο κοινοτικό πανηγύρι γιορτάζουν όλα τα μέλη της κοινότητας, οπότε η συμμετοχή είναι πάνδημη.

Όλες οι τελετουργίες είναι επαναλαμβανόμενες και αυτή η επανάληψη υπονοεί τη διάσταση της σύνδεσης με το παρελθόν. Οι άνθρωποι σε όλους τους πολιτισμούς αναγνωρίζουν την ανάγκη να θέτουν στην άκρη ορισμένους χρόνους και χώρους για την κοινοτική δημιουργικότητα και τον εορτασμό¹⁶¹.

Εισαγωγικά. Τα πανηγύρια υπό το πρίσμα της θρησκείας και της τελετουργίας

Τα πανηγύρια¹⁶², αποτελούν σημαντικές τομές στην οργάνωση του χρόνου μας,

¹⁶⁰ Στο ίδιο, ό.π., σ. 140.

¹⁶¹ Βλ. Turner V., 1982, p. 11.

¹⁶² Τα πανηγύρια της υπαίθρου χωρίζονταν σε τρία σκέλη: 1) το θρησκευτικό, με τη λειτουργία στην εκκλησία και τη λιτάνευση της εικόνας 2) το ψυχαγωγικό, με όργανα μουσική και χορό 3) το οικονομικό,

καθώς ακόμη και στην σημερινή μεταβιομηχανική εποχή ο χρόνος συνεχίζει να διακρίνεται σε καθημερινό και «ερό». Τέτοιου είδους εκδηλώσεις συνδέουν το παρελθόν με τον παρόν.

Όλα τα πανηγύρια που θα αναλυθούν παρακάτω είναι θρησκευτικά. Τα θρησκευτικά πανηγύρια αποτελούν ένα τυπικό παράδειγμα τελετουργίας και μέσο έκφρασης του συνεκτικού μύθου της κοινότητας και αναπαραγωγής της κοινής συνείδησης (Νιτσιάκος, 2022)¹⁶³. Όλα αφιερώνονται σε έναν άγιο¹⁶⁴. Ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον από τη φύση του. Μέσα στην κοινωνία εξελίσσεται και αναπτύσσεται, συμβιώνει με τα άλλα άτομα και αναπτύσσει σχέσεις εμπιστοσύνης. Έτσι, αναπτύσσονται κοινωνικές δομές και λειτουργίες που το σύνολό τους αποτελεί το κοινωνικό σύστημα¹⁶⁵. Η θρησκεία λειτουργεί σαν ένα σύστημα σηματοδότησης και δράσης μέσα στην κοινωνία. Η έννοια της εθιμοτυπίας μας παραπέμπει στην τελετή/τελετουργία¹⁶⁶. Οι τελετουργίες αποτελούν πολιτισμικές επιτελέσεις, με την έννοια ότι όντας αναγνωρίσιμες τόσο σε αυτούς που τις επιτελούν όσο και στον παρατηρητή, προσφέρονται ως αντικείμενο αναστοχασμού (Geertz C., 2003, σ. 119). Μετασχηματίζουν τις σχέσεις της κοινότητας ενώ παράλληλα ως συμβολικές πράξεις εξωτερικεύουν την κοινωνική δομή¹⁶⁷. Τούτο παραπέμπει στον Marx που, κατά την άποψή του, η θρησκεία έχει την ιδιότητα να παράγει μια φαντασιακή αντίληψη της πραγματικότητας. Σίγουρα αποτελεί μια διευρυμένη αναπαράσταση της εσωτερικής δομής των κοινωνικών σχέσεων. Συνεπώς για τον ίδιο, η θρησκεία απορρέει μέσα από καθορισμένες κοινωνικές σχέσεις οι οποίες όμως μπορούν να μετασχηματιστούν και να μετασχηματίσουν τη θρησκεία¹⁶⁸. Ο Geertz, την ερμηνεύει ως ένα πολιτισμικό σύστημα συμβόλων μέσω των οποίων τα μέλη μιας κοινωνίας κατανοούν τον κόσμο

καθώς στήνεται στο μεσοχώρι υπαίθρια αγορά.

¹⁶³ Νιτσιάκος Β. (2022), *Εθνο-οικο-τοπικά*, Αθήνα: Ισνάφι.

¹⁶⁴ Η ημέρα εορτασμού του αγίου μετατρέπεται σε πανηγύρι με έντονο κοινωνικό συμβολισμό. Πιο συγκεκριμένα ο Νιτσιάκος αναφέρει ότι «τη μέρα αυτή όλα τα σπίτια της ομάδας είναι ανοιχτά και δέχονται επισκέψεις, με αποτέλεσμα, δεδομένης της συνοίκησης, να γιορτάζουν οι γειτονιές που συγκροτούνται με βάση την καταγωγή από πατρική πλευρά» (Νιτσιάκος, 2022).

¹⁶⁵ Βλ. Eriksen T., 2007.

¹⁶⁶ Βλ. Πούχνερ Β., 2009, σ. 189.

¹⁶⁷ Βλ. Kaeppler A., 1978.

¹⁶⁸ Βλ. Godelier M., 1992.

και το νόημά του¹⁶⁹. Σε αυτούς τους συμβολισμούς, θα δοθεί έμφαση στην παρούσα εργασία οι οποίοι θα ερμηνευτούν και θα κατανοηθούν μέσω των τελετουργιών. Ως τελετουργία, ορίζεται η επιτέλεση μιας σειράς επαναλαμβανόμενων πρακτικών στο χώρο και στο χρόνο που αναμφισβήτητα συνδέονται με το θρησκευτικό στοιχείο με αξιοσημείωτες αναφορές στο παρελθόν μιας ομάδας, η οποία στο «τώρα», στο παρόν, αναπαράγει συμβολικά την κοινωνική οργάνωσή της με τη συμμετοχή των μελών της κοινότητας¹⁷⁰.

Η θρησκεία γενικότερα και τα πανηγύρια ειδικότερα θεωρήθηκαν προνομιακό πεδίο για την απόδειξη της συνέχειας. Σύμφωνα με την Dubisch, ο εορτασμός των αγίων αποτελεί γεγονός υψίστης σημασίας για την τοπική κοινότητα που γιορτάζει και αυτή. Τα πανηγύρια του ελλαδικού χώρου επαναλαμβάνονται κάθε έτος, ανήμερα της γιορτής του αγίου ή της αγίας και έχουν επισημανθεί ως σύμβολα της κοινότητας και βασικό πεδίο για την κατασκευή και αναπαραγωγή της τοπικής ταυτότητας και επιβεβαίωσης ή επαναδιαπραγμάτευσης των κοινωνικών και ηθικών αξιών των εθνοτικών ομάδων που τελούν το πανηγύρι¹⁷¹ (Αλεξιάκης Ε., 1992). Ο κάθε άγιος είναι συνδεδεμένος με τον τόπο και την εκκλησία ή το ξωκκλήσι που υπάρχει γι' αυτόν. Οι κάτοικοι βιώνουν τον εορτασμό σαν μια κοινή εμπειρία δημιουργώντας μια κοινή τελετουργία¹⁷².

Εκτός από πολιτισμικό φαινόμενο, το πανηγύρι παρουσιάζεται και ως κοινωνική πρακτική, όπου οι κοινωνικές ομάδες διαπραγματεύονται την σχέση τους. Το κοινοτικό θρησκευτικό πανηγύρι είναι άμεσα συνδεδεμένο με την κοινότητα, καθώς συνιστά την αίσθηση του συν-ανήκειν και την αντίληψη της συλλογικότητας. *«Το θρησκευτικό πανηγύρι, ως κοινωνική εκδήλωση με έντονη την τελετουργική διάσταση, μπορεί να καταστεί ένα πεδίο μελέτης της κοινωνικής συγκρότησης σε επίπεδο κοινότητας»* (Νιτσιάκος 2022, σ. 194). Συνεπώς, οι δομές παύουν να είναι κάτι προκαθορισμένο, αλλά τίθενται σε συνεχή διαπραγμάτευση, με αποτέλεσμα να συγκροτούνται μέσα από την δράση και την διαντίδραση. (ο.π. σ. 194) Οι κάτοικοι των χωριών έχουν την ευκαιρία να επαναπροσδιορίσουν τις κοινωνικές τους σχέσεις, είτε

¹⁶⁹ Βλ. Geertz C., 2003, p. 87.

¹⁷⁰ Ενδεικτικά, βλ. Durkheim E., 2001, Turner V., 1970.

¹⁷¹ Η σχέση μεταξύ αγίων και ανθρώπων βασίζεται στη σύσταση μιας προσωπικής σχέσης αμοιβαίων καθηκόντων Danforth L., 1995, σσ. 88-92.

¹⁷² Βλ. Dubisch J., 2000.

σε οικογενειακό είτε σε ευρύτερο επίπεδο, να συνάψουν συμφωνίες οικονομικής φύσης, ακόμη και μία ευκαιρία για τα δύο φύλα να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Σε κάθε πανηγύρι η κοινότητα ανανεώνει την ύπαρξή της, ενισχύοντας τους εσωτερικούς δεσμούς της, καθώς αναπαριστάται τελετουργικά η ιερή πράξη ίδρυσής της. (Βαρβούνης Ε., 2019)

Επίσης, ένας ρόλος που μπορεί να τελέσει το πανηγύρι σχετίζεται με την επανοικειοποίηση ενός χώρου, από τον οποίο η κοινότητα είχε αποξενωθεί. Συγκεκριμένα, *«η κατάκτηση ενός νέου τόπου και ενός νέου χρόνου μέσω τελετουργικών διαδικασιών σημαδεύει την έξοδο της κοινότητας από την αλλοτρίωση και αυτό εκδηλώνεται με κάθε τρόπο στις ενσώματες και ρητορικές πρακτικές των ανθρώπων»* (Νιτσιάκος 2022, σ.197). Στα πανηγύρια του καλοκαιριού υπάρχει η έννοια της επανασύνδεσης της κοινότητας, αφού έρχονται, λόγω των θερινών διακοπών, οι απόδημοι από διάφορες περιοχές, ώστε να επαναπροσδιορίσουν τη σχέση τους. Συνεπώς, τα καλοκαιρινά θρησκευτικά πανηγύρια έχουν έντονο το στοιχείο της προσωρινότητας και της κοινωνικής συναναστροφής και αποτελούν ιστορικά διαχρονικό χαρακτηριστικό της κοινότητας.

Συνεπώς τα πανηγύρια, όπως και οι τελετουργίες έχουν χαρακτήρα θρησκευτικό και ταυτόχρονα κοινωνικό: κινητοποιούν συλλογικότητες που συγκεντρώνονται για να γιορτάσουν τις θεότητες τους και τελούνται σε χώρους και χρόνους που διακρίνονται από αυτούς της καθημερινότητας (Durkheim Ε., 1995, σ. 313).

2.1. Το έθιμο Τ' Αη-Γιαννιός (Κλήδονας)¹⁷³ στο παρελθόν και στο παρόν. Μία ποιοτική προσέγγιση

(αρχικά θα παραθέσουμε ορισμένες βιβλιογραφικές αναφορές και στη συνέχεια απόσπασμα από τη συνέντευξη με την κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου και την κ. Β. Γκιουλέκα και ένα τραγούδι)

Το δρώμενο του Κλήδονα αποτελεί μια ιδιαίτερη εθμική εκδήλωση για την οποία αντλούνται πληροφορίες από τους αρχαίους συγγραφείς (Όμηρο, Ησίοδο, Ηρόδοτο, Αισχύλο, Σοφοκλή) και από τους βυζαντινούς (Μιχαήλ Ψελλό, Θεόδωρο Βαλσαμόνα, Ιωάννη Ζωναρά, Ιωσήφ Βρυέννιο). Στην αρχαία εποχή επικρατούσε η ονομασία «κλήδονα». «Κλήδονα» αποτελούν οι πράξεις ή λέξεις τυχαίες ή ασυνάρτητες που ακούγονταν κατά τη διάρκεια τελετών μαντείας και οι οποίες είχαν προφητική σημασία. Η λέξη προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη «κλήδων» που μεταφράζεται ως μαντικός ψίθυρος, προφητική ρήση, προγνωστικός ήχος/άκουσμα. Επομένως, κατ' επέκταση σημαίνει τον οιωνό, το προμήνυμα, τη φήμη, το μάντεμα.

Η ίδια ακριβώς τακτική συνεχίστηκε και κατά την έλευση του χριστιανισμού και την ένταξη παγανιστικών εθίμων στο χριστιανικό εορτολόγιο. Το δρώμενο συνδέθηκε με τη γιορτή των γενεθλίων του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, του

¹⁷³ Πάρθηκαν πληροφορίες από το άρθρο του Ν. Δ. Σιώκη, 2009, σσ. 539-560. Τον συναντούμε και ως Άη Γιάννη Φανιστή-Ριζικάρη επειδή φανερώνει το ριζικό και φέρνει τύχη σύμφωνα με τον Γ. Αικατερινίδη.

μεγαλύτερου προφήτη που προμήνυσε την έλευση του Χριστού. Η εκκλησία επιχείρησε να το καταδικάσει και να το καταργήσει παρομοιάζοντάς το με παγανιστική τελετή.

Με διάφορες παραλλαγές το δρώμενο απαντάται εκτός από τα βλαχοχώρια και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Τελείται την παραμονή της εορτής του Γενεθλίου του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, δηλαδή στις 23 Ιουνίου, από γυναίκες, όπως άλλωστε και τα περισσότερα δρώμενα του εαρινού εθμικού κύκλου. Σχετίζεται με τις κοπέλες και τις νιόπαντρες, με την πρόβλεψη τύχης, της μοίρας τους, δηλαδή το ριζικό τους αλλά και με την εξασφάλιση γονιμότητας.

Σαφέστατα ξεκινήσαμε με αυτό το έθιμο¹⁷⁴ διότι πρόκειται για την πρώτη εθμική εκδήλωση που πραγματοποιείται την καλοκαιρινή περίοδο, όταν οι Βλάχοι κτηνοτρόφοι εγκατέλειπαν τα χειμαδιά και ανέβαιναν στον ορεινό όγκο για να ξεκαλοκαιριάσουν. Το όνομα που δίνεται από τον βλάχικο πληθυσμό για το δρώμενο είναι «Ταγιανί», δηλαδή του Άη Γιάννη αλλά αυτός ο όρος με τίποτα δε διατηρείται σήμερα. Αντίθετα, οι γυναίκες στο χώρο της πλατείας, κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας ανέφεραν στη συνέντευξη ότι:

[...] λέγεται «Τ' Άη Γιαννιός. Έτσι θα το λες. Τ' Άη Γιαννιό τον λέγαμε όχι Άη Γιάννη. Τ' Άη Γιαννιό» [...].¹⁷⁵

Στις μέρες το έθιμο είναι γνωστό και ως «Γκαλιάτα»¹⁷⁶, διότι έτσι ονομάζεται το στολισμένο με λουλούδια δοχείο που γεμίζουν με νερό οι κοπέλες από τις βρύσες.

Περιγραφή¹⁷⁷: Το απόγευμα της παραμονής του Γενεθλίου του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, δηλαδή στις 23 Ιουνίου, όλες οι νιόπαντρες και ελεύθερες κοπέλες τραγουδώντας, βγαίνουν σε παρέες στην άκρη του χωριού, όπου αρχίζει το δάσος, για

¹⁷⁴ Τούτο το πανηγύρι σηματοδοτεί τη συγκέντρωση των χωριανών στο χωριό μετά τη διασπορά της καλοκαιρινής περιόδου. Θεωρείται κατ' εξοχήν γυναικείο έθιμο και μάλιστα συνυφασμένο με το πραξενιό και συνεπώς με την αναπαραγωγή της κοινότητας. Βλ. Νιτσιάκος Β., 2014, σ. 192.

¹⁷⁵ Συνέντευξη: 25-07-2022.

¹⁷⁶ «Γκαλιάτα» σημαίνει στην κυριολεξία καρδάρι για το άρμεγμα των γιδοπροβάτων. Χωρητικότητα 20 λίτρων παλιότερα κατασκευασμένη από ξύλο και μετέπειτα από λαμαρίνα. Δεν γνωρίζουμε γιατί χρησιμοποιείται αυτή η ονομασία παρόλο που στο δρώμενο χρησιμοποιείται μεταλλικό χάλκινο υδροδοχείο γνωστό ως «γκιούμι».

¹⁷⁷ Για την περιγραφή του εθίμου βλ. Σιώκης Ν., 2009, σσ. 539-546.

να βρουν ένα βότανο που ονομάζεται “cusitsa” (δηλ. κοτσίδα), για να το πλέκουν στις κοτσίδες τους ανάμεσα στα μαλλιά. Όποια από τις κοπέλες βρει το βότανο το σημαδεύει δένοντας το με μια κόκκινη κλωστή¹⁷⁸ και στη συνέχεια το σκεπάζει με φύλλα για να μην το δουν και οι άλλες παρέες. Στη συνέχεια οι κοπέλες συγκεντρώνουν κάθε είδος λουλουδιού και ιδιαιτέρως τη “sulhina” ή “sulfina” (είδος φυτού-αγριορίγανη) το οποίο έθιμο ονομάζεται και “galiata” για το στολισμό του ομώνυμου δοχείου. Ο στολισμός που γίνεται σε ένα από τα σπίτια των κοριτσιών συνοδεύεται από γαμήλια τραγούδια. Ο στολισμός πρέπει να είναι προσεγμένος ώστε κάθε παρέα να είναι περήφανη για την «γκαλιάτα» της. Μέσα στις «γκαλιάτες» τοποθετούν κοσμήματα τα οποία είναι δεμένα σε μικρά μπουκετάκια λουλουδιών. Την «γκαλιάτα» την κρατούν ένα ή δύο ανύπαντρα κορίτσια και μαζί με την υπόλοιπη παρέα πηγαίνουν σε τρεις βρύσες¹⁷⁹ όπου θα πάρουν νερό τραγουδώντας «γέμισε αδερφή, άδειασε αδερφέ» (στα βλάχικα: umpla sora, vearsa frate...). Η κοπέλα που κρατά την «γκαλιάτα» όταν γεμίζει το νερό δεν πρέπει να μιλάει γι’ αυτό και το ονομάζουν αμίλητο ή άκριτο νερό (στα βλάχικα: aru muta)¹⁸⁰ και του προσδίδουν θεραπευτικές ιδιότητες¹⁸¹. Τα μεσάνυχτα οι νεαρές επιστρέφουν στο σπίτι με την «γκαλιάτα» τους για να την κρύψουν κάτω από ένα δέντρο αφού τη σκεπάσουν με ένα κόκκινο νυφιάτικο πέπλο και την κλειδώσουν έτσι ώστε να αστρονομιστεί όλο το βράδυ. Νωρίς το πρωί της 24^{ης} Ιουνίου οι κοπέλες και οι νύφες ντυμένες με γιορτινά ρούχα πηγαίνουν πάλι στο δάσος όπου θα μαζέψουν τις κρυμμένες «κουσίτσες» τους και ίσως και τις «κουσίτσες» των άλλων. Το κόψιμο τους πρέπει να γίνει ανάποδα με τις πλάτες δηλαδή στραμμένες προς αυτές. Στη συνέχεια οι νιόπαντρες τις δένουν για να έχουν εύκολη γέννα ενώ οι ανύπαντρες κοπέλες γύρω από το κεφάλι τους και τις πλέκουν στις κοτσίδες τους για να μεγαλώσουν. Τραγουδώντας (η παρέα και όχι οι κοπέλες)

¹⁷⁸ Σύμφωνα με τον Ν. Πολίτη, η κόκκινη κλωστή συμβολίζει το χαρμόσυνο μήνυμα.

¹⁷⁹ Μικρή ποσότητα από το νερό της «γκαλιάτας» διατηρούσαν κοντά στο εικονοστάσι ως αγιασμό και αν περίσσευε φρόντιζαν να το ρίξουν σε σημείο που δε θα πατήσει άνθρωπος. Βλ. (Σιώκης Ν., 2009, σ. 544).

¹⁸⁰ Το αμίλητο ή άκριτο νερό χρησιμοποιείται στα βλαχοχώρια για εύκολη γέννα των εγκύων. Βλ. (Σιώκης Ν., 2009).

¹⁸¹ Η σιωπή σε τέτοιες ενέργειες μαντικού περιεχομένου αποτελεί επιβαλλόμενο όρο και έχει τη βαθύτερη έννοια της αποφυγής της διατάραξης του τυπικού της τελετουργικής πράξης (Αικατερινίδης Γ., 1962-63). Η κοπέλα που κρατά την «γκαλιάτα» δεν πρέπει να μιλά όταν γεμίζει με νερό για να μη χάσει τις προφητικές και θεραπευτικές ιδιότητές του.

γερμίζουν τις «γκαλιάτες» τους με νερό ενώ τους προφυλάσσουν δύο αγόρια με ξύλινες σπάθες για να μην τους χαλάσουν τις «γκαλιάτες» αγόρια άλλων παρεών. Το χάλασμα της «γκαλιάτας» συνεπάγεται κακοχρονιά για όλες τις κοπέλες καθώς, όπως πίστευαν, η τέλεση του δρωμένου επέφερε εύνοια σε κάθε τομέα. Στις οικίες που επισκέπτονται δίνουν λίγο νερό από τη «γκαλιάτα» τους και παίρνουν ως αντάλλαγμα ένα αργυρό νόμισμα και λίγο καθαρό νερό. Με το νερό βρέχουν τα μαλλιά τους για να μεγαλώσουν και πλένουν το πρόσωπό τους για να ασπρίσει. Με τα χρήματα που θα συγκεντρωθούν θα αγοράσουν υλικά για να φτιάξουν πίτες, κουλουράκια για να τα καταναλώσουν στο γλέντι, γνωστό ως «πίωμα» (στα βλάχικα: beari), σε κάποια οικία. Κατά την αποχώρησή τους εύχονται «και του χρόνου καλύτερα» (στα βλάχικα: sh' di var' oara ma gini). Το δρώμενο κλείνει το απόγευμα στο μεσοχώρι (πλατεία) με την εξαγωγή των κοσμημάτων από την «γκαλιάτα». Τα κοσμήματα θα πρέπει να είναι ασπρισμένα διότι αν δεν έχουν ασπρίσει οι κάτοχοι θα πάθουν κακές συμφορές ή θα έχουν κακή παντρεία ή θα αργήσει το προξενιό. Από τα λουλούδια με τα οποία στολίζουν το «γκιούμι» (υδροδοχείο) κρατούν και αποξηραίνουν ορισμένα για υγεία και τα τοποθετούν στο εικονοστάσι. Αυτά έβραζαν σε νερό και έλουζαν με το έκχυμά τους τους αρρώστους, έβαζαν στα προικιά για το σκόρο, θυμιάτιζαν τα σπίτια, για να αποκτήσουν παιδιά οι άτεκνες¹⁸² κ.ά.

Η παραπάνω περιγραφή του δρωμένου τελείται σε όλα τα βλαχοχώρια με μικρές αποκλίσεις ως προς τα είδη των λουλουδιών που συλλέγονται για τον στολισμό της «γκαλιάτας».

Τώρα, όσον αφορά το Περιβόλι Γρεβενών, οι γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα επισήμαναν κάποια στοιχεία για το έθιμο που διαδραματιζόταν παλαιότερα¹⁸³:

Μαρτυρία από τις Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου και Β. Γκιουλέκα (25-07-2022):

[...] «24 γιορτάζαμε τον Κλήδονα τον Άη Γιάννη...κάναμε το εξής έθιμο...αποβραδís την παραμονή το βράδυ στολίζαν τα κορίτσια τα ανύπαντρα, οι δεσποινίδες ένα χάλκινο δοχείο, που αρμέγαν τα πρόβατα, με λουλούδια, κι άλλες έβαζαν το δακτυλιδάκι τους άλλες το τσιμπιδάκι τους τα έριχναν μέσα στον Κλήδονα...κάναμε λίγο τραγούδι εδώ στο

¹⁸² Από τα λουλούδια, ως σύμβολα γονιμότητας της γης, οι κοπέλες και οι νιόπαντρες προσπαθούν να αποκομίσουν την γονιμότητα με την τέλεση του δρωμένου. Βλ. Σιώκης Ν., 2009, σ. 546.

¹⁸³ Συνέντευξη: 25-07-2022.

μεσοχώρι¹⁸⁴ και το τραγούδι που λέγαμε στα βλάχικα... (ακολουθεί τραγούδι στα βλάχικα από τις γυναίκες που πήρα συνέντευξη)...Τ' Αη Γιαννιός Γιαννιός ματάκια μου...Αη Γιάννη μάτια μου που θα κοιμηθείς απόψε;...κι απαντάει...κάτω από τη μηλιά (sunu meru)...sunu peru (κάτω από την αχλαδιά) suna aubra di gutuniu (κάτω από τον ίσκιο της κυδωνιάς)...και τον αφήναμε στο μεσοχώρι ή τον βάζαμε και στο πεζούλι όλη τη νύχτα...διανυκτέρευε εκεί (ο Κλήδονας)¹⁸⁵ (γέλια)...Τ' Αη Γιαννιό τον λέγαμε όχι Αη Γιάννη, Τ' Αη Γιαννιό...και την άλλη μέρα πάλι τ' απόγευμα πέρναν τα ελεύθερα κορίτσια τον πιάναμε και τα παλιά τα χρόνια τον πηγαίναμε στη Φ'ντ-να (βρύση). Φ'ντ-να (βλάχικη ονομασία) λέμε κυρίως την πηγή...τα κορίτσια τραγουδώντας λέγαμε... (ακολουθεί τραγούδι στα βλάχικα από τις γυναίκες που πήρα συνέντευξη)...λέει μαζευτείτε κοπελιές και νύφες για να πάμε στη βρύση (να πνίζουν τον Κλήδονα¹⁸⁶) για να αδειάσουν το νερό...και λέγαν αυτό το τραγούδι και μετά πηγαίναμε στην βρύση¹⁸⁷ να πνίζουμε Τ' Αη Γιαννιό...τον αδειάζαμε, τα λουλούδια όλα κάτω, και καθεμιά έπαιρνε το τσιμπιδάκι της, το δακτυλιδάκι της ό, τι έβαζε και το έβαζε κάτω από το μαξιλάρι το βράδυ να δει το γαμπρό. Ήταν το πρώτο πανηγύρι που ήταν το νυφοδιάλεγμα...και σε άλλα πανηγύρια γινόταν το νυφοδιάλεγμα¹⁸⁸ [...]

Συμπληρωματική μαρτυρία, Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου:

[...] Τώρα επειδή δεν ανεβαίνει πολύς κόσμος στο πανηγύρι αυτό, κάποτε πήγαινε πολύς

¹⁸⁴ Παλαιότερα γινόταν και γυναικίος χορός κατά σειρά: πρώτα οι παντρεμένες, μετά οι αρραβωνιασμένες και στο τέλος οι ανύπαντρες με τα παιδιά. Τραγουδούσαν με το στόμα χωρίς τη συνοδεία οργάνων. Φέτος ο χορός έλειπε και έγινε μία παραλλαγή του εθίμου από γυναίκες μεγάλης ηλικίας. Ο χορός εξυπηρετούσε την προβολή της κάθε υποψήφιας για γάμο κοπέλας. (Σιώκης Ν., 2009, σ. 549).

¹⁸⁵ Πριν οι γυναίκες που συνάντησα φέτος πήγαν στη Φ' ντ-να (βρύση που βρίσκεται κοντά στην πλατεία) για να πάρουν το αμίλητο νερό όπως παρατήρησα κατά την επιτόπια έρευνα.

¹⁸⁶ Αφού πνίζουν τον Άη Γιαννιό φεύγουν για τα σπίτια τους με την ελπίδα ότι μέχρι του χρόνου θα έχουν βρει το ταίρι τους.

¹⁸⁷ Κάθε χρόνο, ο πνιγμός του Κλήδονα πραγματοποιείται στη βρύση του μεσοχωρίου από γυναίκες μεγάλης ηλικίας και όχι στη Φ'ντ-να όπως τα προηγούμενα χρόνια (πριν το 2000).

¹⁸⁸ Και στο Κ-νικ' γινόταν νυφοδιάλεγμα (τίθενται στοιχεία από συνεντεύξεις πιο κάτω). Ο χώρος που τελούνταν το δρώμενο, το χοροστάσι αποτελούσε την μοναδική ευκαιρία γνωριμίας των δύο φίλων πάντα ωστόσο με προξενιό. Οι υποψήφιοι νέοι θα παρακολουθούσαν μαζί με τους γονείς τους όλες τις κοπέλες και θα επέλεγαν την καλύτερη, θα γινόταν το νυφοδιάλεγμα. Βλ. Σιώκης Ν., 2009, σσ. 549-550.

κόσμος, τώρα λόγω συγκυριών δεν ανεβαίνει. Το κάνουν όμως. Όποιοι και να 'ναι και λίγοι να 'ναι και πέντε γυναίκες θα χορέψουν...θα το κάνουμε το έθιμο. Στολίζουν το δοχείο αυτό χορεύουν γύρω-γύρω (ενν. στο μεσοχώρι), έρχονται τα όργανα, χορεύουμε γύρω-γύρω κορίτσια, γυναίκες κυρίως...είναι το πανηγύρι των γυναικών αυτό να ξέρεις...χορεύουν οι γυναίκες. Αφού χορέψουμε αφήνουμε έξω κάτω από τον πλάτανο όλη τη νύχτα τον Άη Γιαννιό. Και την άλλη μέρα πηγαίνουμε τραγουδώντας με το στόμα χωρίς όργανα ήταν ένα ρέμα πηγαίνοντας για το Κ-νικ' (ενν. το ρέμα Βάλια Πέφτουλου), υπάρχει και τώρα τότε υπήρχε πολύ νερό και τον αδειάζαμε εκεί...τώρα πηγαίνουμε στη βρύση...στη βρύση τη Φαντίνα που είναι προς το σχολείο και τώρα τελευταία τα τελευταία χρόνια που έκαναν τη βρύση στο μεσοχώρι το αδειάζουμε εκεί το νερό με τα λουλούδια και παίρνει κάθε μια ένα μικρό κόσμημα το βάζει κάτω από το μαξιλάρι της και βλέπει το γαμπρό [...]

Συμπεραίνεται πως ο «Κλήδονας» ήταν ένα δρώμενο, μια τελετουργία για τις παραδοσιακές κοινωνίες όπου τα νεαρά κορίτσια προσπαθούσαν να μαντέψουν τον μελλοντικό τους σύντροφο. Μετέπειτα, αποτελούσε ένα έθιμο για μια ευκαιρία γνωριμίας των νέων, μια ευκαιρία απελευθέρωσης από τις αυστηρές πειθαρχίες της κλειστής βλάχικης κοινωνίας. Η απελευθέρωση αυτή υπάκουε και πάλι σε κάποιους κοινωνικούς κανόνες και βάσει αυτών τελούνταν το δρώμενο. Γι' αυτό και ερμηνεύεται ως «νυφοπάζαρο» η μεταγενέστερη θεώρηση του δρωμένου¹⁸⁹.

Από την επιτόπια έρευνα που διεξήχθη, διαπιστώθηκε ότι ίσως είναι ένα έθιμο υπό εξαφάνιση ή καλύτερα τείνει σε μία αναβίωση μόνο στα αστικά κέντρα όπου διοργανωτές είναι οι πολιτιστικοί σύλλογοι. Παρατηρήθηκαν γυναίκες μεγάλης ηλικίας που παρά τον άσχημο καιρό (έντονη βροχόπτωση) που επικρατούσε στο Περιβόλι εκείνη την περίοδο κράτησαν αυτή την εθμική πρακτική γι' αυτό το μικρό έθιμο και προχώρησαν σε μια άτυπη αναβίωση. Στην σύγχρονη εποχή, το μαγικό-θρησκευτικό στοιχείο έχει εκλείψει και το τελετουργικό στοιχείο που συνήθως προβάλλεται μετατίθεται σε ένα παιχνίδι κοινωνικών σχέσεων, σε μια διασκέδαση¹⁹⁰.

¹⁸⁹ Βλ. Σιώκης Ν. 2009, σ. 549.

¹⁹⁰ Στο ίδιο, ό.π., σ. 550.

Πίνακας 2 Το τραγούδι¹⁹¹

<u>Βλάχικα</u>	<u>Ελληνικά</u>
<p>T' Aη-Γιαννιός-Γιαννιός, ματάκια μ' iu vai dorñi astară noaptea -Sunu meru sunu peru sun aubra di gutuñiu sun bîrgăt'I cu fluriili sun cîzăn'I cu paradzl'i</p> <p>Adunat-vî faetili featili și-nveastili tras nî țemû la șoputi -țeț-vî voi cî io nu-ñi yinû</p> <p>Dada nea mi isusi auartari Dumînicî nelû curatû ñi-adusiră duaû flurii ce petali duaû flurii ca avișiani.</p>	<p>T' Aη-Γιαννιός-Γιαννιός, ματάκια μ' που θα κοιμηθείς απόψε; -κάτω από τη μηλιά, κάτω από την αχλαδιά Κάτω από τη σκιά της κυδωνιάς στο μπαργκάτσι με τα φλουριά στο καζάνι με τα λεφτά.</p> <p>Μαζευτείτε κοπελιές κοπελιές και νυφαδιές άει να πάμε στη βρύση -Σύρτε σεις, δεν έρχομαι μάνα μ' μ' αρρεβόνιασε χτες προχτές την Κυριακή δαχτυλίδι μόφεραν δύο φλουριά σαν πέταλα Δύο φλουριά σαν βύσσιννα.</p>

Εικόνα 18: Τ' Αη Γιαννιός (Κλήδονας). Περιβόλι 1969 (Αρχείο Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου)

¹⁹¹ Από το εξαιρετικό εγχειρίδιο σχετικά με τα τραγούδια των Βλάχων από την κ. Ζωή Παπαζήση-Παπαθεοδώρου, 1985, σ. 37.

2.2. Τα μονοήμερα πανηγύρια

Τα μονοήμερα πανηγύρια που τελούνται στο Περιβόλι είναι Τ' Άη Γιαννιός του Κλήδονα, του Προφήτη Ηλία στις 20 Ιουλίου, του Σωτήρος στις 6 Αυγούστου και μία μικρή Θεία Λειτουργία που τελείται στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στις 17 Αυγούστου.

Το πανηγύρι του Προφήτη Ηλία πραγματοποιείται στις 20 Ιουλίου. Η λατρεία του Προφήτη Ηλία είναι από τις δημοφιλέστερες στην Ελλάδα. Είναι ηλιακός άγιος αφού και το όνομά του και η εποχή της γιορτής του, με τα κυνικά καύματα, και η βιβλική βιογραφία του, με τις παραδόσεις για το νερό και τη φωτιά, τον συνδέουν άμεσα με τον ήλιο. Είναι αναμφισβήτητα ένας άγιος των βουνών, με όλες τις ιδιότητες του μετεωρολογικού προστάτη. Τον επικαλούνται για τις βροχές και την αποφυγή του κεραυνού, την ημέρα της γιορτής του και μαντεύουν για τους καιρούς που θα κάνει τους μήνες που θα ακολουθήσουν. Ιδιότυπη είναι η συνήθεια να χτίζονται μικρά εκκλησάκια στις κορυφές των βουνών και των λόφων με πρωτοβουλία κυρίως των κτηνοτρόφων αλλά και με γενική διάθεση των πιστών να ανεβαίνουν κάθε καλοκαίρι στη γιορτή του, στα ξέφωτα αυτών των ψηλών τόπων. Η παράδοση για την προτίμηση του Προφήτη Ηλία να κατοικεί και να λατρεύεται στα βουνά είναι δανεισμένη από τα αφηγήματα του Ομήρου¹⁹².

Συνέντευξη με τις κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου και Β. Γκιουλέκα (25-07-2022):

[...] Είχαμε και στον Αηλιά...δε σου είπα για τον Αηλιά, προηγείται...ένα απλό πανηγύρι, πηγαίναμε πάνω στον Αηλιά...ούτε αρτοκλασία είχαμε αποβραδής...δεν είχε...ένα Εσπερινό έκανε (ενν. ο παπάς)...πηγαίναμε στον Αηλιά, ο κόσμος όλος...εκεί πάλι έβγαινε η δημοπρασία της εικόνας¹⁹³, γινόταν χορός...Β. Γκιουλέκα: η ίδια διαδικασία

¹⁹² Πληροφορίες παραγράφου, για μία περεταίρω ανάλυση, αναλυτικά βλ. (Λουκάτος Δ., 1992, σσ. 87-95) και (Κυριακίδου-Νέστορος Α., 1975, σσ. 19-20).

¹⁹³ ΜΙΑ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ: Οι εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί είναι μια τελετουργική εκπλειστηρίαση τελετουργικών δικαιωμάτων όπως το κράτημα του σταυρού, της εορτάζουσας εικόνας (όπως γίνεται σε κάθε γιορτή Αγίου στο Περιβόλι) των λαβάρων (κατά την εορτή της Παναγίας της Μικρής στις 7-8 Σεπτεμβρίου) κ.ά. Τα δικαιώματα αυτά διαρκούν όσο διαρκεί η γιορτή και δεν μετατρέπονται σε δικαιώματα κυριότητας διότι αμέσως μετά τη λήξη της εορτής τα αντικείμενα επιστρέφουν στον ναό. Η επικράτηση στον πλειστηριασμό προσέδιδε ιδιαίτερο κοινωνικό γόητρο στον πλειοδότη γι' αυτό και ο ανταγωνισμός συνήθως ήταν μεγάλος. Στο Περιβόλι Γρεβενών οι προσφορές

και του Αηλιός...κατεβαίναμε κάτω και πηγαίναμε επίσκεψη σε εκείνο τον μαχαλά απέναντι (ενν. απέναντι από τον Άγιο Γεώργιο, στη βρύση Μινούτο)...τότε γιόρταζε (ενν. ο μαχαλάς). Γ'Αηλιός πηγαίναμε εκεί... **Β. Γκιουλέκα:** ήταν ένα μικρό πανηγυράκι...δεν είναι όπως είναι αυτό το τριήμερο εδώ το μεγάλο (ενν. της Αγίας Παρασκευής). **Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου:** ήταν τα πρώτα τα μικρά πανηγυράκια.

Εικόνα 19: Το ζωκλήσι του Προφήτη Ηλία

παλαιότερα δεν ήταν σε χρήματα αλλά σε λάδι για την εκκλησία, μεταγενέστερα σε δραχμές και σήμερα σε ευρώ. Για παράδειγμα κατά την εορτή της Παναγίας της Μικρής (7-8 Σεπτεμβρίου), προσφέρονται μεγάλα ποσά, και όπως μας είπε και η κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου σε συνέντευξη τα χρήματα που περίσσευαν πήγαιναν στην εκκλησία. Πιθανότατα για τη συντήρηση των εκκλησιών του Περιβολίου και για κάθε είδους φιλανθρωπικές δραστηριότητες. Πιο αναλυτικά βλ. Βαρβούνης Μ., 2017.

Εικόνα 20: Ο μαχαλάς του Προφήτη Ηλία

Εικόνα 21: Προφήτης Ηλίας: Δημοπρασία εικόνας την 20η Ιουλίου 2022

Ας περάσουμε τώρα στο μονοήμερο μικρό πανηγύρι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος¹⁹⁴.

Συνέντευξη με τις κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου (25-07-2022):

[...] Και πολύ ωραίο πανηγύρι επίσης ήταν του Σωτήρος, 6 Αυγούστου, όπου πηγαίναμε με τα πόδια απάνω και ένα γαϊδουράκι φορτωμένο γιατί παίρναμε κεμπάπ, καρπούζια όλα αυτά για να φάμε, πηγαίναμε στην εκκλησία, γινόταν πάλι η δημοπρασία της εικόνας, χορός και μετά κατεβαίναμε από μια πλευρά και συναντούσαμε κάτι πεδιάδες έτσι λίγο πλαγιαστές και οι οικογένειες ψήναμε, τρώγαμε και είχε και τα όργανα χορεύαμε... όχι όλοι αυτοί που ήταν πιο μερακλήδες χόρευαν...και γυρίζαμε απόγευμα πάλι στο χωριό. Και εκεί τελείωνε του Σωτήρος.

Εικόνα 22: Χορός στον Αη Σωτήρα. Διακρίνουμε και τον βιολιτζή Κώστα Φασούλα (Αρχείο Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου)

¹⁹⁴ Στις 6 Αυγούστου (του Σωτήρος) γινόταν, και εξακολουθεί να γίνεται, προσφορά των πρώτων καρπών (σταφύλια, σύκα). Είναι οι γνωστές και από την αρχαιότητα ως απαρχαί, καρποί ως ευχαριστήρια προσφορά προς τους θεούς.

Εικόνα 23: 1951. Το φαγοπότι μέχρι αργά το απόγευμα σε μία πεδιάδα απέναντι από τον Άη Σωτήρα (Αρχείο Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου)

Συνέντευξη με την κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου (03-09-2022):

Ερώτηση: Του Άη Σωτήρα ήταν μία μέρα, το πανηγύρι ήταν μόνο 6 Αυγούστου, μονοήμερο;

[...] Μόνο 6 Αυγούστου...πήγαιναν αποβραδís (στις 5 Αυγούστου)¹⁹⁵, πήγαινε ο παπάς κοιμόταν εκεί, πήγαινε και κόσμος και κοιμότανε στο εκκλησάκι εκεί.

Ερώτηση: Α κοιμόταν μέσα στην εκκλησία ο κόσμος;

Και μέσα στην εκκλησία κοιμότανε πολύ ήθελαν και έξω αλλά κυρίως μέσα...κυρίως μέσα κοιμόταν...να σου πω...αυτό γινόταν στον Άη Σωτήρα...η δημοπρασία κανονικά, ο χορός και μετά πήγαιναν προς το χωριό προς την πλαγιά, είχε κάτι πεδιάδες όχι πολύ απότομες, κι εκεί επειδή ήταν μακριά, κουραζόμασταν, κι ο κόσμος έπαιρνε μαζί του

¹⁹⁵ Σύμφωνα με τον Γ. Μέγα, η πίστη ότι τη νύχτα της 5^{ης} προς την 6^η Αυγούστου ανοίγουν οι ουρανοί, κάνει πολλούς να αγρυπνούν για να δουν το άγιο φως. Το έχουν για καλό. Μάλιστα συνηθίζεται στις 6 Αυγούστου να φέρουν στην εκκλησία τα πρώτα σταφύλια για ευλόγηση και να τα μοιράζουν στους εκκλησιαζόμενους. Τη μέρα αυτοί προσφέρονται στο ναό του Σωτήρος και τα πρώτα ελαιόλαδα. (Μέγας Γ., 2012, σ. 240).

τρόφιμα, κεμπάπ και τέτοια και καθόταν εκεί τρώγανε, πίνανε και τα κλαρίνα εκεί μαζί...σηκώνονταν χορεύανε και μετά φεύγανε το απόγευμα.

Το πανηγύρι πραγματοποιείται με μια μικρή διαφοροποίηση. Ο κόσμος στην εκκλησία δεν πηγαίνει αποβραδís για να κοιμηθεί και το πανηγύρι τελειώνει το μεσημέρι αντί για το απόγευμα όπως τελείωνε παλαιότερα. Ο κόσμος μετά τη Θεία Λειτουργία συγκεντρώνεται στο μεσοχώρι μαζί με τα όργανα.

Εικόνα 24: Έξω από το ξωκκλήσι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (6 Αυγούστου 2022) μαζί με τον κόσμο και τα όργανα. Παρατηρούμε και τα «σταυρωμένα» (υψωμένα) δέντρα (συμβολική προστασία του οικισμού)

Εικόνα 25: Το ξωκκλήσι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (εσωτερική άποψη)

Στον Άγιο Νικόλαο πραγματοποιείται η Θεία Λειτουργία το πρωί της 16^{ης} Αυγούστου στην εκκλησία που βρίσκεται έξω από το χωριό.

Από τη συνέντευξη με την κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου (25-07-2022):

[...] Τη δεύτερη μέρα της Παναγίας ο κόσμος για να τιμήσει και το ζωκκλήσι του Αγίου Νικολάου, το μοναστήρι, ανοίγαμε εκείνη την εκκλησία γινόταν λειτουργία κ.λ.π... χορεύαν λίγο όχι πάρα πολύ εκεί και μετά όλος ο κόσμος στην πεδιάδα και μέσα στο δάσος είχε τα φαγητά τρώγανε, πίνανε κ.λ.π... 16 Αυγούστου για να τιμήσουμε και αυτόν τον Άγιο... τώρα το έχουν αφήσει κι αυτό το έθιμο... ήταν πάρα πολύ ωραίο κι αυτό.

Εικόνα 26: Το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου έξω από το Περιβόλι στον παλιό οικισμό Μπιθούλτσι

2.3. Το πιο σημαντικό πανηγύρι για το Περιβόλι στην καρδιά του καλοκαιριού: το τριήμερο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής (St' Vinir - 26-29 Ιουλίου)

Το τριήμερο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής είναι το πιο σημαντικό για την κοινότητα. Η Αγία Παρασκευή είναι προστάτιδα των ματιών και παρουσιάζεται ως δρακοντοκτόνος (νίκη του καλού εναντίον του κακού) και κατέχει μετά την Παναγία τη μεγαλύτερη λατρεία¹⁹⁶. Χρονολογικά, το πανηγύρι τοποθετείται στην καρδιά του καλοκαιριού και φυσικά είναι ο μεγάλος χορός, το αντάμωμα των Βλάχων στο Κ-νικ'¹⁹⁷. Επίσης, μέσα σε αυτό, αυτές τις μέρες τοποθετούνται τρία μεγάλα θρησκευτικά πανηγύρια: 26 Ιουλίου της Αγίας Παρασκευής, 27 Ιουλίου του Αγίου Παντελεήμονα που γιορτάζεται στην κεντρική εκκλησία του χωριού δηλαδή τον Άγιο Γεώργιο και 28 Ιουλίου του Αγίου Αθανασίου.

Εικόνα 27: Ο ναός της Αγίας Παρασκευής

Μαρτυρία από τις κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου και Β. Γκιουλέκα:

[...] Το άλλο μεγάλο έθιμο είναι το τριήμερο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής. Την πρώτη μέρα πηγαίναμε στην Αγία Παρασκευή και είχαμε το εξής έθιμο και τις τρεις μέρες: μετά τη θεία λειτουργία και αφού πιάνανε χορό της Αγίας Παρασκευής έξω στην εκκλησία γινόταν δημοπρασία της εικόνας, δηλαδή χτυπούσαν την εικόνα (δίνω εγώ τέσσερα

¹⁹⁶ Λουκάτος Δ., 1992, σ. 96.

¹⁹⁷ Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων ύστερα από υπόδειξη οι γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα ανέφεραν ότι η σωστή γραφή είναι Κ-ΝΙΚ', όχι ΚΙΝΙΚ'.

κατοστάρικα για την εικόνα, ο άλλος φώναζε πέντε, ο άλλος έξι), τελειώνει η δημοπρασία και αυτός που έπαιρνε το ύψωμα έτσι λέγεται (πήρε το ύψωμα της εκκλησίας) έπαιρνε την εικόνα την ασπαζόταν μαζί με την οικογένειά του και μετά την πήγαινε μέσα στην εκκλησία και μετά έσερνε το χορό η οικογένειά του και όποιος ήθελε και μετά πιάνονταν όλοι και χορεύαμε. Αφού τελειώνει ο χορός γιόρταζε όλη η συνοικία κάτω (της Αγίας Παρασκευής) έτσι ήταν μοιρασμένο το χωριό και όλοι όσοι ήμασταν στην εκκλησία μα όλοι πηγαίναμε σε όλα τα σπίτια για χρόνια πολλά...σε όλα τα σπίτια...άσχετα αν τους γνωρίζαμε...τους γνωρίζαμε αλλά πηγαίναμε σε όλα τα σπίτια και το κυρίως κέρασμα ήταν το λουκούμι και το τσίπουρο στους άνδρες και μεζές εκείνα τα χρόνια. Και τα όργανα¹⁹⁸ (δε θα τα πεις κλαρίνα, όργανα τα λέγαμε εμείς τότε) τα έπαιρνε η νεολαία ήταν μια παρέα που ήταν έτσι πιο γλεντζέδες και πήγαιναν και αυτοί στα σπίτια αυτοί χόρευαν και λίγο στις αυλές κερνιόντουσαν εκεί (μεζέδες κ.ά) από σπίτι σε σπίτι και κατέληγαν στο μαγαζί του Βαρδούλη (απέναντι ακριβώς από την πλατεία) μαζί με τον Σάκη τον βιολιτζή τον Φασούλα¹⁹⁹... ήταν και ο πατέρας του ο Κώστας κι αυτός βιολιτζής παίρναμε μόνο αυτόν και συνεχίζαμε σε αυτό το σπίτι...αργά το μεσημέρι τελειώναμε.

¹⁹⁸ Για το πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής ο Αλέξανδρος Αποστολίνης ανέφερε: «Στο Στ' Βίνιερι (Δηλαδή στο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής τα όργανα πληρώνονται από την κοινότητα» (συνέντευξη: 25-07-2022).

¹⁹⁹ Από τη συνέντευξη με τον κ. Γ. Γίτση (25-07-2022): [...] Η ορχήστρα που είναι εδώ με μόνιμη βάση είναι μία οικογένεια που είναι εδώ από πολύ πολύ παλιά, Φασούλας... λοιπόν, που έχουν και οικόπεδο εδώ... Ερώτηση: ο Κώστας ο Φασούλας είναι ο πατέρας του Σάκη;...Μπράβο και ο πεθερός του ήταν ο παππούς ο Νούσιος, ο Σάκης έχει πάρει το όνομα του παππού του...αυτοί έχουν σπίτι και οικόπεδο εδώ και παλιά, παλιά και για πολλά χρόνια ήταν οι χαλκιάδες της περιοχής...κάνανε δηλαδή καρφιά, μεντεσέδες, επεξεργασία σιδήρου γενικά [...]

Εικόνα 28: Το παραδοσιακό σπίτι του Βαρδούλη με τη μεγάλη βεράντα ένα από τα καλύτερα σπίτια του χωριού στο μαχαλά του Αγίου Γεωργίου ακριβώς απέναντι από την πλατεία (ανατολικά)

Αυτό γινόταν επί τρεις μέρες. Τη δεύτερη μέρα το ίδιο στον Άη Γιώργη, με χορό στο μεσοχώρι επίσκεψη στην συνοικία αυτή. Την Τρίτη μέρα στον Άη Θανάση, επίσκεψη σε όλη τη συνοικία του Αγίου Αθανασίου, είχε μοιραστεί το χωριό, ζέραμε μέχρι που είναι ο Άη Θανάσης κ.λ.π.. ήταν χωρισμένοι σε μαχαλάδες (τρεις μαχαλάδες: Αγία Παρασκευή, Άγιος Γεώργιος και Άγιος Αθανάσιος, τις τρεις μέρες). Και γινόταν και τις τρεις μέρες η ίδια διαδικασία με την εικόνα (ενν. η δημοπρασία). Και κάθε απόγευμα πηγαίναμε και τις τρεις μέρες στο Κ-νικ, την πεδιάδα επάνω. Μια παρέα παιδιών αυτή που ήτανε και είναι και τώρα (ηλικιωμένοι βέβαια) και τραγουδούσε και ωραία μία κομπανία ακολουθούσαν με τα όργανα σιγά σιγά και πήγαιναν στο Κ-νικ τραγουδώντας (ξεκινούσαν από το μεσοχώρι). Εκεί στήναμε χορό²⁰⁰, μέναμε όλοι στο χορό χορεύαμε²⁰¹

²⁰⁰ Σύμφωνα με τον Αυδίκου, ο χορός είναι βαθιά ριζωμένος στη λειτουργία της τοπικής κοινωνίας και των ατόμων που την απαρτίζουν και βέβαια αναφέρεται σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής. (Αυδίκος Ε., 1991). Οι αυστηροί κοινωνικοί κανόνες που πρότασαν πάντοτε το κοινό συμφέρον, η κοινωνική διαστρωμάτωση, η μορφολογία του εδάφους (ορεινός όγκος-πολύ βαρύς χειμώνας), οι δύσκολες καιρικές συνθήκες, η αντίθεση ισχυρός άντρας-υποταγμένη γυναίκα, η οικονομική κατάσταση της ίδιας της κοινότητας είναι ορισμένα στοιχεία που αποτυπώνονται στη μουσική και τους χορούς της κοινότητας.

²⁰¹ Σημειώνεται πως η κ. Παπαθεοδώρου διηγείται σε πρώτο πληθυντικό πρόσωπο. Η συλλογικότητα στον κύκλο του χορού διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη σύσφιξη των σχέσεων των μελών της κοινότητας.

κατά ηλικίας πάντα, μπροστά οι άνδρες και μετά οι γυναίκες, πάντα κατά ηλικίας. Και τώρα το προσπαθούμε, το κρατάμε...όπως μαθαίνεις το τραγούδι και το χορό, πρέπει να ξέρεις και τους νόμους του. Και ο χορός έχει τους δικούς του νόμους...λοιπόν, τελείωνε ο χορός (επί τρεις μέρες) και στην επιστροφή (αυτό ήταν το πιο απολαυστικό και ωραίο) διότι γινόταν, δημιουργούνταν δύο γκρουπ, άντρες γυναίκες...ήξεραν αυτοί ήταν δέκα άτομα που τραγουδούσαν ωραία και λέγανε εσείς οι τρεις θα πάτε σε αυτή την ομάδα και οι άλλοι στην άλλη...τα όργανα δεν ήταν τότε δεν ακολουθούσαν...συνήθως κατεβαίνουν τα γκρουπ μόνο οι άνθρωποι δεν ήταν τα όργανα...και τραγουδούσε το μπροστινό γκρουπ και επανέλαβε τον ίδιο στίχο το δεύτερο γκρουπ...σταματούσαν τραγουδούσαν συνεχίζανε και κατεβαίνανε μέχρι την πλατεία τραγουδώντας...σταματούσαν, τραγουδούσαν, σταματούσαν, τον ίδιο σκοπό τους ίδιους στίχους επαναλάμβανε το πίσω γκρουπ...ήταν ένα πάρα πολύ ωραίο έθιμο...θα το δεις αύριο που θα γίνει...και αφού κατεβαίναμε στο μεσοχώρι τραγουδώντας στήναμε και ένα χορό...μπροστά οι άνδρες και πίσω οι γυναίκες και στήναμε και ένα χορό έτσι με το στόμα, τραγουδώντας για κανά μισάωρο...και μετά διαλυόταν αυτό και κάθονταν όλοι και τρώγαμε...μετά όλοι πήγαιναν στα μαγαζιά... πιάνανε πολύς κόσμος τότε πριν πάνε για το Κ-νικ πιάνανε τα τραπέζια, και καθόντουσαν και τρώγαμε...και μετά χορεύαμε πάλι με τα κλαρίνα (με τα όργανα).
[...] αφού γινόταν αυτό το τριήμερο πανηγύρι την τέταρτη μέρα για να ξεκουραστούμε πηγαίναμε εκδρομή (έθιμο ήταν κι αυτό, όπως και το πανηγύρι) στη Guirdina ali Eri (ο κήπος της Έρης)...έθιμο κι αυτό...παίρναμε τα κεμπάπ, τα καρπούζια, τις σαλάτες, ντομάτες όλα αυτά πηγαίναμε σαν εκδρομή στον κήπο της Έρης, καθόμασταν τρώγαμε, ψήναμε, τα όργανα εκεί, χορεύαμε μέχρι αργά το απόγευμα και επιστρέφαμε στα σπίτια μας. Και τελείωνε το πανηγύρι την τέταρτη μέρα.

Εικόνα 29: Ο κήπος της Έρης με το υπέροχο φυσικό τοπίο και την υπέροχη βρύση με το πολύ παγωμένο νερό

Μέσα από το λόγο των γυναικών διαπιστώθηκε ότι τα παραπάνω τηρήθηκαν στο χωριό και φέτος. Το μοναδικό που δεν τηρήθηκε ήταν η φυγή στα σπίτια των κατοίκων για χρόνια πολλά και το κέρασμα του λουκουμιού, του τσίπουρου και των μεζέδων.

Εικόνα 30: Φαγοπότι στο μεσοχώρι στο μαγαζί του Τάκη Κουβάτα. 25-07-2022

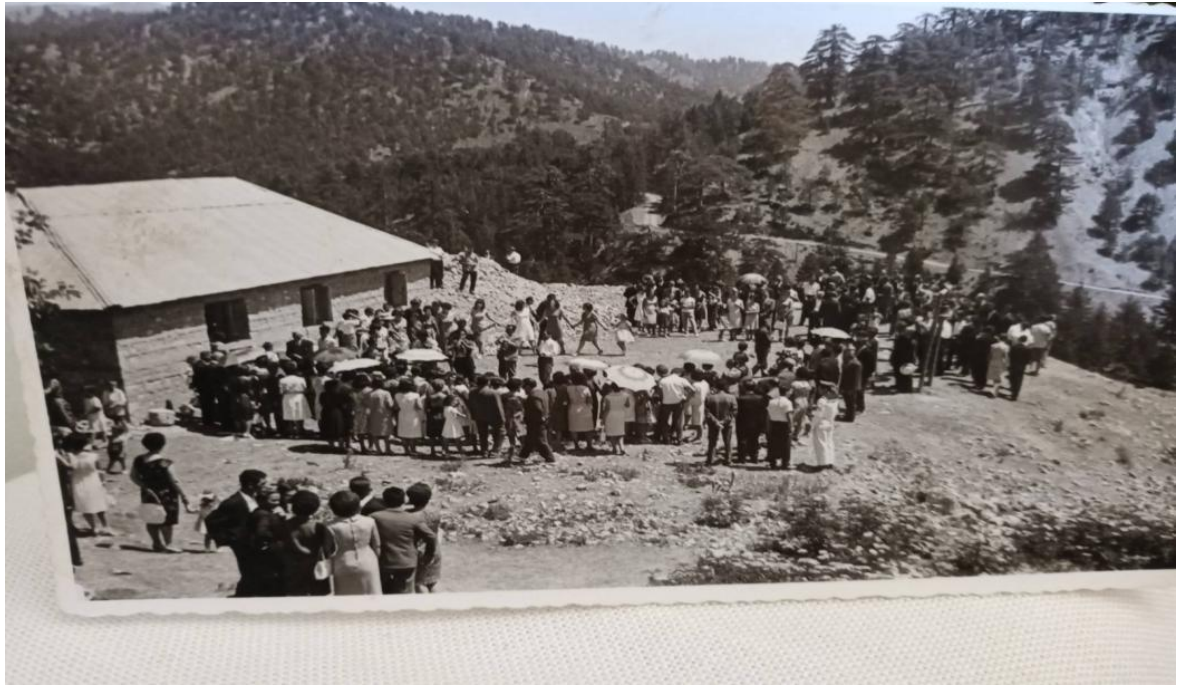
Εικόνα 31: Η κομπανία του Σάκη Φασούλα. Στο κέντρο ο ίδιος με το βιολί του

Εικόνα 32: Η δημοπρασία της εικόνας τη δεύτερη ημέρα 27-07-2022 αμέσως μετά τη Θεία Λειτουργία στο προαύλιο του ναού του Αγίου Γεωργίου (Άγιος Παντελεήμονας²⁰²)

Αρχικά, στο προαύλιο της εκκλησίας μετά τη θεία λειτουργία και τις τρεις μέρες του πανηγυριού, γίνεται μία χορευτική εκδήλωση. Ο χορός ακολουθεί τον εθμικό «πλειστηριασμό» της εικόνας στον οποίο δίνονται μεγάλα χρηματικά ποσά και λειτουργεί στο πλαίσιο ανταγωνισμού των οικονομικά ισχυρών μελών της κοινότητας. Αυτός που λαμβάνει την εικόνα μέσω αυτής της διαδικασίας, σέρνει πρώτος το χορό μαζί με την οικογένεια και την παρέα του επικυρώνοντας συμβολικά τη διεκδίκηση κοινωνικού “status”. (Νιτσιάκος, 1995 σ.138).

²⁰² Ο Άγιος Παντελεήμονας θεωρείται θεραπευτής της οποιασδήποτε ασθένειας (Λουκάτος Δ., 1992, σ. 99).

Εικόνα 33: 26 Ιουλίου, πρώτη μέρα του πανηγυριού της Αγίας Παρασκευής αμέσως μετά τη δημοπρασία της εικόνας (δεκαετία '60) στήνεται χορός στον προαύλιο χώρο

Εικόνα 34: Στον προαύλιο χώρο της Αγίας Παρασκευής μετά τη Θεία Λειτουργία το πρωί της 26ης Ιουλίου 2022 η οικογένεια Σαράντη πήρε το ύψωμα και σέρνει πρώτη το χορό

Κάθε απόγευμα, από τις 26 έως τις 28 Ιουλίου, γίνεται ο μεγάλος χορός στην πεδιάδα του Κ-νικ'. Το Κ-νικ' είναι αναμφισβήτητα για τους Περιβολιώτες ένας τόπος φορτισμένος συναισθηματικά, πολιτισμικά και ιστορικά και λειτουργεί ως σύμβολο της ιδιαίτερης ταυτότητας αλλά και του κοινοτικού πνεύματος, της αίσθησης του «κοινού ανήκειν». Βασικό στοιχείο της συλλογικής ταυτότητας αποτελεί ο τόπος²⁰³. *«Δεν είναι απλώς ένα μέρος που συμβαίνει ένα κοινωνικό γεγονός κάθε χρόνο. Είναι ένας καθαγιασμένος τόπος από τις συναισθηματικές και ιδεολογικές επενδύσεις μιας κοινότητας μέσα σε μια ταραγμένη αλλά αδιάκοπη ιστορική πορεία στο χρόνο. Αυτό το πλάτωμα, αυτή η πεδιάδα, κυριολεκτικά μέσα στο πράσινο, είναι ένας τόπος ιερός που ανεξάρτητα από τη φυσική του υπόσταση έχει ενταχθεί στο χώρο των συμβόλων και στο σύστημα αξιών της κοινότητας. Η συμβολοποίηση του φυσικού χώρου είναι επακόλουθο μιας διαδικασίας κοινωνικοποίησής του. Τα φυσικά στοιχεία μετατρέπονται σε πολιτισμικά».* (Νιτσιάκος, 1995). Ο κοινός πολιτισμικός χώρος είναι αυτός που κρατά την κοινότητα ενωμένη. Τούτο το πανηγύρι, ως τελετουργία, συνιστά κοινωνική και πολιτισμική πρακτική, μέσω της οποίας οι κοινωνικές ομάδες διαπραγματεύονται τις σχέσεις τους και η κοινότητα συγκροτείται και ανασυγκροτείται συμβολικά μέσα στο χρόνο²⁰⁴. Τέλος, *«η τοποθεσία Κίνικ' εντάχθηκε στο πολιτισμικό και συμβολικό κεφάλαιο της κοινότητας επειδή συνδέθηκε με ένα σημαντικό για την κοινωνική υπόσταση και την πολιτισμική έκφραση των μελών της κοινότητας γεγονός. Ένα χορό που πήρε το όνομά της, το «χορό του Κίνικ'» (Κόρλου ντι λα Κίνικ'»²⁰⁵. (Νιτσιάκος,*

²⁰³ Βλ. (Eriksen T., 2007, σ. 428).

²⁰⁴ Βλ. (Νιτσιάκος Β. & Κοσμάτου Β., 2008, σ. 347).

²⁰⁵ Για τις πληροφορίες της παραγράφου βλ. (Νιτσιάκος Β. & Λαΐτσος Στ., 1995, σ. 134).

1995). Πρόκειται για τον Τρανό Χορό²⁰⁶ των Περιβολιωτών που είναι τελετουργικός και αργός. Κατέχει προνομιακή θέση στην εθνογραφική έρευνα που αφορά στα πανηγύρια, καθώς θεωρείται βασική επιτελεστική δραστηριότητα και συμβολικό μέσο για την τελετουργική ανασυγκρότηση της κοινότητας και της τοπικής ταυτότητας (Νιτσιάκος Β., 2003). Ειδικότερα, μέσα από τις συντονισμένες κινήσεις του χορού δημιουργείται η εικόνα της ενότητας και τα άτομα βιώνουν την εμπειρία της συλλογικότητας.

Ως πολιτισμική πρακτική και οργανωμένη δραστηριότητα, ο χορός αναγνωρίζεται ως στοιχείο του εθνικού πολιτισμού και σύμβολο εθνικής ταυτότητας²⁰⁷. Ο χορός²⁰⁸ του Κ-νικ' είναι μέρος ενός εθίμου του οποίου το τελετουργικό περιεχόμενο απλώνεται στο χώρο και στο χρόνο²⁰⁹. Το έθιμο τελείται

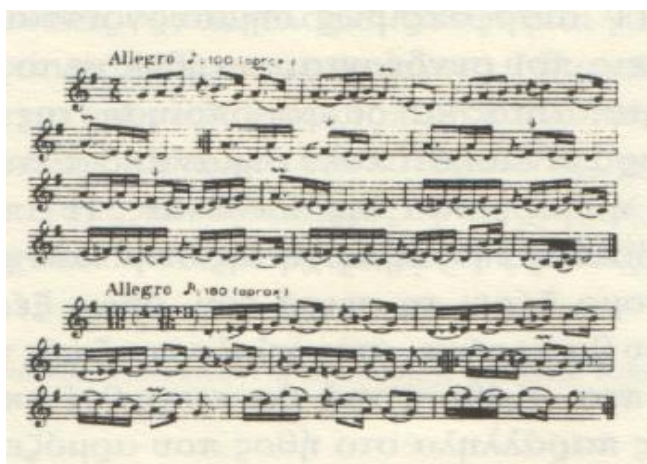
²⁰⁶ Σύμφωνα με τον κ. Αδάμ, «ο Τρανός Χορός δεν μπορεί να προσεγγισθεί σαν βήματα, αλλά ότι τα βήματα ακολουθούν τον χορό ως οργανικό στοιχείο, ως βάση έδρασης όλου του δρώμενου και της κοινωνικής του αναφοράς ως γεγονός που καθορίζει την ιστορική και πολιτισμική ταυτότητα της κοινωνικής ομάδας. Γιατί εδώ δεν υπάρχει το ατομικό εγώ, αλλά το συλλογικό εμείς, δεν χορεύει το άτομο, αλλά ταυτίζεται χορεύοντας ή μη με το κυρίαρχο στοιχείο του συλλογικού εμείς της κοινότητας του». Βλ. το άρθρο «Η μουσικοχορευτική παράδοση των Βλαχόφωνων Ελλήνων - Ο Τρανός Χορός» (δημοσίευση: 20-08-2006), στην ιστοσελίδα <http://vlahoi.net/tragoudia-xoroi/mousikoxoreftiki-paradosi-ton-vlahon-o-tranos-xoros> (ανάκτηση: 12-12-2022).

²⁰⁷ (Manos I., 2002, p. 5).

²⁰⁸ Ο χορός ξεκίνησε σαν ενιαία έκφραση με το φωνητικό μέλος, για να παραχωρήσει αργότερα τη θέση του στα όργανα, τα οποία εντάσσονται αρμονικά στο ενιαίο αυτό σύνολο, υπηρετώντας τον κοινό σκοπό, με σεβασμό και ευαισθησία, για να μας δώσει το τελικό αποτέλεσμα, που είναι το δέσιμο ανθρώπινης φωνής και οργάνων. Βλ. την εισήγηση «Η μουσικοχορευτική παράδοση των Βλαχόφωνων Ελλήνων-Ο Τρανός Χορός» του Κωνσταντίνου Αδάμ διαθέσιμο στο <http://vlahoi.net/tragoudia-xoroi/mousikoxoreftiki-paradosi-ton-vlahon-o-tranos-xoros> (ανάκτηση: 19-09-2022).

²⁰⁹ Σύμφωνα με τον Νιτσιάκο (Νιτσιάκος Β. & Λαϊτσος Στ., 1995, σ. 135), η επανάληψη τόσο στην κλίμακα του ετήσιου κύκλου όσο και κατά τον τριήμερο εορτασμό (και τις τρεις μέρες ο χορός στο Κ-νικ) έχει τη σημασία της. Είναι το κοινοτικό γεγονός που βγάζει την κοινότητα από τους ρυθμούς της καθημερινότητας και του παραγωγικού χρόνου και την εισάγει στο ίδιο το μυστήριο της ύπαρξης και τις μεταφυσικές πλευρές της ιστορικής της υπόστασης. Ο χρόνος και ο ρυθμός της τελετουργίας δε μετριέται μόνο βιώνεται. Το μοτίβο της επανάληψης και της μονοτονίας είναι χαρακτηριστικό των μυητικών τελετών. Μύηση και αναβάπτιση λοιπόν των μελών της κοινότητας της συλλογικής επιθυμίας για την επιβίωσή της και κατ' επέκταση για την επιβίωση των εθιμικών της πρακτικών και της ιδέας του «κοινού ανήκειν».

κατά τον εορτασμό τριών Αγίων (26-07 Αγίας Παρασκευής, 27-07 Αγίου Παντελεήμονα, 28-07 Αγίου Αθανασίου). Πρόκειται για έναν χορό με μια συγκεκριμένη, δίχως λόγια, μελωδία²¹⁰,²¹¹. Είναι ιδιαίτερα εύκολος και μαθαίνεται αρκετά γρήγορα, πιθανότατα και από κάποιον που επισκέπτεται το χωριό για πρώτη φορά.

Εικόνα 35: Η μουσική παρτιτούρα του Κ-νικ' όπως την κατέγραψε ο μουσικολόγος Γ. Μάρκου

Κάθε απόγευμα αυτές τις τρεις ημέρες ξεκινούν από το μεσοχώρι μια παρέα Περιβολιωτών μαζί με τα όργανα μπροστά με προορισμό το Κ-νικ'. Η κίνηση της ομάδας είναι αργή και ο ρυθμός τελετουργικός και συντονισμένος με το ρυθμό της μουσικής που παίζουν τα όργανα καθ' όλη τη διαδρομή. Καθ' οδόν η παρέα μέχρι να φτάσει στο Κ-νικ' όλο και μεγαλώνει πράγμα που μαρτυρά την ένωση των μελών της κοινότητας και την ανανέωση των δεσμών τους. Το κάλεσμα σε αυτό το κοινωνικό γεγονός θέτει σε λειτουργία όλες τις ψυχικές και ιδεολογικές διεργασίες που κρατούν την κοινότητα ζωντανή και θωρακισμένη απέναντι σε εξωτερικούς κινδύνους πραγματικούς ή συμβολικούς για αιώνες²¹².

Οι άξονες μεσοχώρι - Κ-νικ' (με στάση στη βρύση Φ'ντ-να και Κ-νικ' -

²¹⁰ Η μουσική που ακούγεται είναι μοναδική, δεν απαντάται σε άλλα γλίστρες τονίζοντας τη μοναδικότητα του δρωμένου και τη μέθεξη της συμμετοχής σε μια κορυφαία εκδήλωση-μύηση της κοινότητας.

²¹¹ Σύμφωνα με την Λουτζάκη, ο ρόλος του χορού είναι σύνθετος προσφέροντας ευκαιρίες για συμμετοχή όλων των μελών σε μια α) δημιουργική εμπειρία, β) μορφή κοινωνικής πρακτικής και γ) εξωτέρευση των αισθημάτων των μελών της κοινότητας. (Λουτζάκη Ε., 1992).

²¹² Ό.π. σ. 134.

μεσοχώρι, πάνω από την πλατεία, στο μαχαλά του Αγίου Αθανασίου κατά την επιστροφή) είναι μια αρτηρία φορτισμένη από την ιερότητα της παράδοσης, ένας χώρος που σε συνδυασμό με τον χρόνο της συγκεκριμένης τελετουργίας έρχεται να συμπυκνώσει χωροχρονικά την ίδια την κεντρική ιδέα του εθίμου στην οποία αναβαπτίζονται τα μέλη της κοινότητας και συσφίγγουν τους δεσμούς τους μέσα από την επανάληψη και την ιδέα της κοινής καταγωγής²¹³.

Τελικά οι δύο ομάδες καταλήγουν στο Κ-νικ'. Αργά το απόγευμα ξεκινά ο μεγάλος χορός. Η κοινότητα συμμετέχει ενεργά χωρίς προσχεδιασμό και πρόβες²¹⁴. Όλοι πιάνονται χέρι-χέρι, τόσο οι επισκέπτες όσο και οι ντόπιοι. Ο κύκλος μεγάλος, ατελείωτος, σφιχτοδεμένος, επιβλητικός. Ο χορός απλώνεται σε όλη την έκταση της πανέμορφης αυτής πεδιάδας. Η σειρά τηρείται κατά φύλο και κατά ηλικία. Πρώτα οι άνδρες και μετά οι γυναίκες. Τα όργανα του Σάκη Φασούλα ακολουθούν τους πρωτοχορευτές. Ο ρυθμός αργός. Όλοι κινούνται στα πλαίσια του αργού-συρτού μονότονου ρυθμού²¹⁵ που παίζουν τα όργανα του Φασούλα²¹⁶, ²¹⁷(εικ. 36).

Μαρτυρία κ. Γ. Γίτση (25-07-2022):

[...] μία μουσική η οποία είναι λιτή και αυστηρή και ο χορός²¹⁸, παραδοσιακά...να φανταστείς όταν γίνεται πανηγύρι δεν υπάρχει περίπτωση να ξεκινήσουμε με κάτι

²¹³ Ό.π. σ. 135.

²¹⁴ Διάκριση σύμφωνα με τον Andriy Nachachewski (1995): οι χορευτικές εκδηλώσεις παρουσίασης περιλαμβάνουν σκηνοθετημένες παραστάσεις ενώ διακρίνονται από τις γαμήλιες τελετές, ιδιωτικές οικογενειακές γιορτές, πανηγύρια χωριών, επίσημες βραδιές χορού όπου οι συμμετέχοντες συμμετέχουν χωρίς προσχεδιασμό και πρόβες. (Manos I., 2002, σ. 21).

²¹⁵ Χαρακτηριστικό της μνητικής λειτουργίας του χορού.

²¹⁶ Σύμφωνα με τον Αδάμ, «Ο χορός αποτελεί μια ανώτατη έκφραση της τοπικής κοινωνίας, στενά συνδεδεμένης με μεγάλες θρησκευτικές γιορτές και πανηγύρεις, όπου δίνεται η ευκαιρία να καταδειχτεί η κοινωνική συνοχή, όπου το ατομικό ταυτίζεται απόλυτα με το συλλογικό εμείς». Βλ. (Αδάμ Κ., 2005, σ. 175). Επιπλέον σύμφωνα με τη θεωρία της Πρακτικής του Bourdieu, χορός και μουσική συνιστούν πολιτισμικές πρακτικές (Bourdieu P., 1977, σσ. 219-220). Μέσω αυτών «η κοινότητα διαχειρίζεται το παρελθόν και το παρόν της, ανασυγκροτείται σε συμβολικό επίπεδο κι ενσωματώνει στην παράδοσή της τα στοιχεία των σύγχρονων εξελίξεων με δυναμικό τρόπο». (Νιτσιάκος Β., 2003, σ. 87).

²¹⁷ Το άτομο αντιλαμβάνεται την ύπαρξή του πάντοτε ως μέλος μιας κοινωνικής ομάδας και μόνο μέσω αυτής μπορεί να αυτο-προσδιοριστεί: υπάρχει μέσω αυτής και γι' αυτήν. (Halbwachs M., 2013).

²¹⁸ Σύμφωνα με την Ζωή Παπαζήση-Παπαθεοδώρου, ο ήχος και ο ρυθμός στο Κ-νικ' είναι «δωρικός/ολόιδιος αιώνες τώρα». (Νιτσιάκος Β. & Αράπογλου Μ. & Λαΐτσος Στ., 1995, σ. 137).

διαφορετικό, μόνο με το Κ-νικ'...το οποίο στο Κ-νικ', στην πεδιάδα στο Κ-νικ' χορεύεται μονότονα²¹⁹, για ώρες...μόνο αυτός ο χορός, δεν αλλάζει. Δεν έχει κανένας δικαίωμα να πει πάρε ένα άλλο τραγούδι...δεν υπάρχει περίπτωση καμία...και ο οποίος (ο χορός), γιατί τώρα έχει λίγο έτσι...εεε αρκετά έτσι πάρει νεωτερικά στοιχεία από ό, τι θυμάμαι εγώ, μπροστά τώρα χορεύουν πολλοί, εναλλάσσονται...μέχρι ίσως και το '70 μόνο πολύ μεγάλοι σε ηλικία και εναλλάσσονταν τρεις ή τέσσερις (ενν. κατά τη διάρκεια του χορού)...ξεκινούσε ο πιο μεγάλος το χορό...κατά σειρά ηλικία οι παντρεμένοι, κατά σειρά ηλικίας οι ανύπαντροι και το ίδιο και οι γυναίκες...αυτός ήταν ας πούμε ο κοινωνικός χορός και αυτό ήταν ακριβώς επειδή ήταν μεγάλη η διασπορά και έπρεπε να ξέρουνε ποια κοπέλα είναι πίσω από τις παντρεμένες και είναι ελεύθερη γιατί γίνονταν αρκετά προξενιά στα πανηγύρια...όταν έρχονταν δηλαδή και από την Αμερική και από τη Θεσσαλονίκη και από αλλού, από όπου και να 'ρθούνε γιατί κάνανε ταξίδια με τα ζώα για μέρες, δεν ερχότανε όπως τώρα καβαλικεύεις ένα αυτοκίνητο και έρχεσαι...οπότε όλο αυτό έχει τεράστια κοινωνική σημασία και διάσταση. Αυτό. Και επί τρεις μέρες αυτό (ενν. ο χορός στο Κ-νικ). Και μάλιστα οι νύφες, δεν ξέρω αν έχεις δει φωτογραφίες των αδελφών Μανάκια από το 1901-1903, που οι νύφες που είχαν παντρευτεί το χειμώνα κάτω (ενν. στα χειμαδιά), φορούσαν νυφικό στο Κ-νικ, άσπρο νυφικό, χορεύανε με άσπρο νυφικό [...]

Ο χορός του Κ-νικ' αποτελεί τον μνημονικό κόμβο στον οποίο παρελθόν και παρόν συναντώνται θέτοντας στόχους για το προσδοκώμενο μέλλον²²⁰ ενώ παράλληλα εξασφαλίζει τη συνέχεια της συλλογικής-κοινοτικής μνήμης. Η κοινότητα συνεχίζει να είναι ενωμένη και να επιβεβαιώνει την ενότητά της. Παρατηρείται η σφιχτή κοινωνική δομή η οποία αναδεικνύεται μέσω των συμβόλων. Βασικό στοιχείο στη σειρά του χορού είναι ο διαχωρισμός των δύο φύλων²²¹.

²¹⁹ Χαρακτηριστικό γνώρισμα των Μεγάλων Χορών αποτελεί η περιοδικότητα της κίνησης και η μονοτονία κατά την επιτέλεση κάτι που σύμφωνα με το Νιτσιάκο παραπέμπει στις μνητικές τελετές του παρελθόντος. Το στοιχείο της επανάληψης διακόπτει τον πραγματικό χρόνο της κοινότητας που μέσα από τον χορό βιώνει και αισθάνεται τον ιερό της χρόνο. Η μύηση γίνεται στην ίδια την ιδέα της κοινότητας αναπαράγοντας με αυτόν τον τρόπο τη θέληση για συνέχισή της. για περισσότερα βλ. (Νιτσιάκος Β., 1995).

²²⁰ Βλ. Αντωνίου Π., 1999, σ. 115.

²²¹ Βασιζόμενος σε αυτό που ο Sherry Ortner (1984) αποκάλεσε «πρακτική ανθρωπολογία», αντιλαμβανόμαστε τα άτομα όχι ως παθητικούς δέκτες, αλλά ως ενεργούς παράγοντες που βρίσκουν τον εαυτό τους σε σταθερή διαλεκτική σχέση με το κοινωνικό τους πλαίσιο. (Manos I., 2002, σ. 18)

Εικόνα 36: Κ-νικ: ο μεγάλος χορός (26 Ιουλίου 2022) πάντα κατά φύλο και ηλικιακή σειρά²²²

Τι συμβολίζει η σειρά του χορού και γιατί υπάρχει;

Με αυτή τη σειρά κινείται και ανανεώνεται για αιώνες τώρα αυτή η μικρή κοινότητα καταγράφοντας στον κοινωνικό και ιστορικό της χρόνο τις συνέχειες και τις ρήξεις που έχει υποστεί. Το τριήμερο αυτό φρόντιζαν να γυρίσουν όλοι στο χωριό, όπως άλλωστε φροντίζουν και σήμερα. Σκοπός τους είναι να συναντηθούν, να ανανεώσουν τους δεσμούς τους και να υπενθυμίσουν στους άλλους ότι παραμένουν πιστά μέλη της κοινότητας και διεκδικούν τη δική τους θέση στη σειρά της μικρής αυτής κοινωνίας²²³. Εκτός από τα παραπάνω, η σειρά είναι κάτι πολύ σημαντικό. Είναι η τήρηση της τάξης στην οποία βασίζεται η ισορροπία της κοινωνίας. Η αποδοχή της σε αυτό το χορό συμβολίζει την αποδοχή της στην τοπική κοινωνία²²⁴.

Παρόλο που η αντρική επιβολή φαίνεται σε αρκετά σημεία του δρωμένου, είναι ευδιάκριτο ότι μετά το τέλος του χορού οι γυναίκες έστησαν τον δικό τους χορό για περίπου είκοσι λεπτά με έναν άνδρα κτηνοτρόφο όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως

²²² Στις εικόνες παρατηρούμε ότι ο κύκλος του χορού είναι ανοιχτός. Σύμφωνα με την Κοσμάτου, ο ανοιχτός κύκλος λειτουργεί σαν άτυπο κάλεσμα προς τους επισκέπτες και τους θεατές να συμμετάσχουν στο χορό επιβεβαιώνοντας τη συμμετοχική πτυχή του ίδιου του πανηγυριού. (Κοσμάτου Β., 2008-2010, σσ. 159-179).

²²³ Νιτσιάκος Β. & Λαΐτσος Στ., 1995, σ. 137.

²²⁴ Ό.π., σ. 138.

να κερνά τα όργανα²²⁵ και να τους λέει: «κράτα λίγο ακόμα το συγκαθιστό για τις γυναίκες». Είναι μία αλλαγή έξω από τα δεδομένα της παραδοσιακής κοινωνίας δηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο τις νέες ισορροπίες ανάμεσα στα δύο φύλα αλλά και τον ισχυρό ρόλο των γυναικών οι οποίες ζουν και εργάζονται στα αστικά κέντρα²²⁶.

Όσον αφορά το κέρασμα ο κ. Γ. Καλόγηρος, ένας από τους άνδρες στο καφενείο αναφέρει (συνέντευξη: 26-07-2022):

Υπήρχε σε κάθε πανηγύρι κέρασμα των οργάνων²²⁷, της ορχήστρας, από τους άνδρες;

[...] Υπήρχε. Πάντα. Ανέκαθεν υπήρχε το κέρασμα. Έτσι ζούσαμε. Αλλά, ο κόσμος δεν είχε όπως σήμερα αυτή την ευκαιρία να 'χουν λεφτά, αλλά με αυτά τα λίγα που είχανε κερνούσαν τα όργανα. [...]

Αφού λοιπόν τελειώσει ο μεγάλος χορός, συγκεντρώνονται τα δύο γκρουπ δίπλα στη «Βάλια Πεφτουλου» στο ρέμα. Πρόκειται για μια μικρή πέτρινη γέφυρα. Αυτή ουσιαστικά είναι η είσοδος-έξοδος από το χώρο του Κ-νικ'. Η τελετουργία συνεχίζεται μέχρι να συγκεντρωθεί το πλήθος στο μεσοχώρι για να χορέψει και πάλι. Σχηματίζονται αυτές οι δύο κομπανίες χωρίς την παρουσία οργάνων. Η πρώτη απαρτίζεται από άνδρες μεγάλους σε ηλικία (άνω των 60 ετών όπως παρατηρήθηκε) και από λίγες γυναίκες της ίδια ηλικίας. Η δεύτερη από νεότερους άνδρες και γυναίκες που ακολουθούνται από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Είναι μια διαδικασία επικοινωνίας των γενεών και μύησης των νεότερων. Οι μεγαλύτεροι είναι αυτοί που καλούνται να μυήσουν τους νεότερους στον αξιακό κώδικα της κοινότητας και σε τέτοιου είδους τελετουργίες. Με αυτόν τον τρόπο ενισχύεται η κοινωνική συνοχή και η συλλογική μνήμη²²⁸. Τα σύμβολα είναι λεκτικά. Παραπέμπουν σε σημαντικά γεγονότα και πρόσωπα. Η κίνηση των δύο κομπανιών είναι ρυθμική. Τα πρόσωπα τραγουδούν και

²²⁵ Όπως ανέφερε και ο Α. Αποστολίνας: σχετικά με το κέρασμα, υπάρχει πάντα, και το χαρακτήρισε ως «αγαπημένη συνήθεια» (μαρτυρία 25-07-2022). Το χοροστάσι, η πεδιάδα του Κ-νικ', μετατρέπεται σε πεδίο ανάδειξης του οικογενειακού και κατ' επέκταση του κοινοτικού κύρους.

²²⁶ Νιτσιάκος Β. & Λαϊτσος Στ., 1995, σ. 141.

²²⁷ Μιλώντας για έθιμα που περιλαμβάνουν οικονομικές συναλλαγές, ο Νιτσιάκος τις χαρακτηρίζει ως «δαπάνες γοήτρου». (Νιτσιάκος Β., 2003, σ. 94).

²²⁸ Η αναδόμηση ή καλύτερα η ανασύνθεση της συλλογικής μνήμης, αποτελεί κρίσιμη αναπαραγωγική λειτουργία με σκοπό να κρατηθεί «ζωντανό» το χωριό στο μέτρο που τροφοδοτεί τους απειροελάχιστους μόνιμους κατοίκους αλλά και τους διασκορπισμένους και τους επισκέπτες με ουσιώδεις πληροφορίες που ενισχύουν τη γνώση για το παρελθόν. (Αυδίκος Ε., 2002, σσ. 36-38).

περπατούν αργά. Τα τραγούδια, όπως θα παρουσιαστεί παρακάτω, είναι ιστορικά και λυρικά ενώ η σειρά με την οποία τραγουδιούνται είναι η ίδια με μικρές διαφοροποιήσεις. Οι κομπανίες αρχίζουν με το τραγούδι «Σε περιβόλι μπαίνω» που έχει αντικατασταθεί με το στίχο «Στο Περιβόλι μπαίνω». Το αφηρημένο έγινε συγκεκριμένο με σαφέστατη αναφορά στο όνομα του χωριού²²⁹. Μέσα από το περιεχόμενο των τραγουδιών ανασύρονται γεγονότα και μνήμες που σφράγισαν την ιστορία και την ταυτότητα της ομάδας. Αξίζει να σημειωθεί πως «Ο χρόνος αποκτά εδώ άλλες διαστάσεις. [...] Ο χρόνος εδώ είναι εκείνος της μνήμης και της προφορικής ιστορίας όπως αυτή έχει αποτυπωθεί στη δημοτική ποίηση. Ο «άχρονος» χορός το Κίνικ' δίνει τη θέση του σε έναν ιδιότυπο ιστορικό χρόνο²³⁰».

Εικόνα 37: Οδεύοντας μετά την αποχώρηση από το Κ-νικ με τις δύο κομπανίες προς την πλατεία περνώντας από το μαχαλά του Αγίου Αθανασίου (26 Ιουλίου 2022)

Η ολοκλήρωση του εθίμου γίνεται στο μεσοχώρι όταν βραδιάσει²³¹. Πάλι

²²⁹ Για εμβάθυνση, βλ. Νιτσιάκος Β. & Λαΐτσος Στ., 1995, σσ. 141-143.

²³⁰ Βλ. Νιτσιάκος Β. & Λαΐτσος Στ., 1995, σ. 141.

²³¹ Είδα και τον κ. Γιώργο Καλόγηρο να χορεύει πολύ ωραία το βράδυ της 25^{ης} Ιουλίου, παραμονή της πρώτης μέρας του πανηγυριού της Αγίας Παρασκευής. (το φιλμ υπάρχει στο παράρτημα-φλασάκι). Την

χορεύουν κατά φύλο και ηλικιακή σειρά. Σε ένα πανέμορφο και σημαντικό πανηγύρι όπου επιβεβαιώνεται η αρμονία και η ενότητα της κοινότητας, η σύσφιξη των δεσμών. Ωστόσο, παρατηρείται και μία αντίθεση, που τα τελευταία χρόνια επικρατεί. Οι μεν κτηνοτρόφοι διακηρύττουν ότι είναι φορείς της συνέχειας και της αυθεντικής παραδοσιακής νοοτροπίας ενώ οι αστοί επισκέπτονται πιστά κάθε καλοκαίρι το χωριό, στα μεγάλα πανηγύρια, για να διακηρύξουν την αφοσίωσή τους στην κοινότητα από την οποία κατάγονται, την επιστροφή στις ρίζες²³².

επόμενη μέρα τον ρώτησα στο καφενείο: (συνέντευξη: 25-07-2022)

Ερώτηση: Κάτι που μου έκανε εντύπωση χθες είναι ότι χορέψατε με τα όργανα εδώ του Σάκη Φασούλα. Με τι είδους ρυθμό; Τι χορός ήταν αυτός; Αργός; Πώς το χορεύετε; Στα τρία το λέμε εμείς...ένα στα τρία. Είναι τρία βήματα μπροστά, πίσω...στα τρία. Είναι σαν ένα τσάμικο. Ένα τσάμικο. Είτε χορεύουμε το αηδόνη, είτε το συγκαστό που λέμε χορεύουμε πολλά άτομα μαζί αλλά απέναντι ο ένας με τον άλλο [...] Το τραγούδι ήταν το «Αηδόνη». Είναι ένας ξεχωριστός χορός που χορεύεται μετά τα αργά μεπράτια που χορεύουν στην κοινότητα. Στις αρχές χορευόταν από άνδρες σε σχήμα σταυρού. Αργότερα άρχισαν να το χορεύουν και οι άνδρες και οι γυναίκες σε σχήμα σταυρού και σε κύκλο. Θεωρείται ερωτικό τραγούδι και εύκολα το καταλαβαίνει κάποιος από τα λόγια. Ο χορός χορεύεται μετά τη λήξη εθίμων ή στα γλέντια που έκαναν οι Βλάχοι (π.χ. γάμοι). Το χαρακτηριστικό του είναι ο αργός ρυθμός και το λίκνισμα του σώματος κάθε χορευτή. Χορεύεται στα βήματα του βλάχικου συγκαθιστού. Ο χορός έχει μόνο τέσσερα βήματα αλλά κρατάει παραπάνω από τέσσερις χρόνους. Το πόδι που ελευθερώνεται κατά το τελευταίο βήμα είναι αυτό που θα ξεκινήσει το επόμενο μέτρο. Για τους στίχους του τραγουδιού βλ. <https://kanellatou.gr/el/paradosiako/macedonia/grevena/t-aidoni.html> (ανάκτηση: 15-11-2022).

²³² Για την αντίθεση κτηνοτρόφων-αστών βλ. (Νιτσιάκος Β. & Λαΐτσος Στ., 1995, σ. 150).

Εικόνα 38: Η ολοκλήρωση του χορού στο μεσοχώρι κατά φύλο και ηλικιακή σειρά (26 Ιουλίου 2022)

Εν κατακλείδι, «ο χορός στο Κίνικ' αποτυπώνει τις αγωνίες της κοινότητας, βοηθά στην εκτόνωση των εντάσεων και πάνω απ' όλα συμβολίζει τη συνέχεια και της συνοχή της»²³³.

Την τρίτη ημέρα του εορτασμού της Αγίας Παρασκευής αφού τελειώσει ο χορός στο Κ-νικ' το απόγευμα, παρατηρείται το αγώνισμα του άλματος εις τριπλούν στο οποίο επιδίδονται εθμικά οι άνδρες²³⁴. Πρόκειται για μία επιτέλεση του φύλου,

²³³ Βλ. Νιτσιάκος Β. & Λαΐτσος Στ., 1995, σ. 150.

²³⁴ Εδώ, σύμφωνα με το Νιτσιάκο, έχουμε και το κωμικό στοιχείο που έχει διεισδύσει στην εκδήλωση τα τελευταία χρόνια γεγονός που τείνει και στον εκφυλισμό της συγκεκριμένης πρακτικής. (Νιτσιάκος Β. & Λαΐτσος Στ., 1995, σ. 141).

της ανδρικής ταυτότητας. Το γεγονός αυτό συνδέεται με το ιδεώδες του ανδρισμού και είναι έκφραση αυτού που ονόμασε ο M. Herzfeld ποιητική του ανδρισμού στο εγχειρίδιο του²³⁵ «*Η ποιητική του ανδρισμού*». Στην εθνογραφική του έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε ένα ορεινό χωριό της Κρήτης, γίνεται μια προσπάθεια από τον συγγραφέα να συγκεντρωθούν και να αναλυθούν τα ιδιαίτερα στοιχεία που συγκροτούν και αναδεικνύουν την ποιητική του ανδρισμού στην απόμακρη αυτή κοινότητα. Η ανδρική ταυτότητα συγκροτείται ως εξής: συνέχιση αρσενικής γραμμής και διατήρηση οικογενειακής τιμής ενώ οι άνδρες επιτελούν το φύλο τους μέσω του εγωισμού, της διαφύλαξης προσωπικού-οικογενειακού κύρους αλλά και μέσω πονηρών κινήσεων εντυπωσιασμού. Στο Περιβόλι, η συγκεκριμένη πρακτική είναι ένας συναγωνισμός παλικαριάς σε μια κοινωνία με έντονα τα πολεμικά στοιχεία στο παρελθόν (είχε ανθίσει το φαινόμενο της κλεφτουριάς που συνδέθηκε με το ιδεώδες της παλικαριάς)²³⁶.

Για τη συγκεκριμένη πρακτική η κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου ανέφερε (03-09-2022):

[...] γίνονται και τώρα, γίνονται...ναι συνεχίζουν. Την τρίτη μέρα κάνανε κάτι...πηδούσαν σκάμμα και τέτοια...έμπαινε ένας άνθρωπος που τον έλεγαν βάλε το ένα χέρι στο αυτί και γυρνούσε και χτυπούσαν...κατάλαβες; ...ναι γινότανε αθλήματα γινότανε...συνήθως πηδούσαν πως τα λένε αυτά...ξέρω 'γω τρία μέτρα και οποίος πηδήσει πιο πολύ πιο μακριά...σκάμμα όπως κάνουν οι αθλητές...[...]

Ναι την τρίτη μέρα γινότανε αυτά που γιορτάζει η συνοικία του Αγίου Αθανασίου...

Συμπερασματικά, θα πρέπει να σημειωθεί ότι είναι το πιο σημαντικό πανηγύρι για το Περιβόλι. Κυρίως μέσω αυτού, η έννοια της κοινότητας προσλαμβάνει τη μορφή μίας συμβολικής ενότητας η οποία διαμορφώνεται από αξίες και συμβολισμούς²³⁷ που επιτρέπουν στα μέλη της να «κατασκευάζουν» νοήματα, να λειτουργούν ως φορείς των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της, να κατανοούν τους εαυτούς τους πάντοτε σε σχέση με αυτά τα χαρακτηριστικά και να διαμορφώνουν τη συλλογική τους ταυτότητα.²³⁸ Το συγκεκριμένο πανηγύρι αποτελεί παράδειγμα τοπικότητας και συνεπώς μας παραπέμπει στη συνείδηση μιας ιδιαίτερης καταγωγής και ταυτότητας, η οποία εκφράζεται μέσα από συμβολικά όρια σε σχέση με άλλες ανάλογες οντότητες.

²³⁵ Βλ. Νιτσιάκος Β. & Λαϊτσος Στ., 1995, σσ. 140-141.

²³⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ. 141.

²³⁷ Οι συμβολισμοί είναι εκείνοι που ορίζουν την τοπική ταυτότητα.

²³⁸ Βλ. (Cohen A., 1985, σ. 15).

(Νιτσιάκος Β., 2003, σσ. 23, 25).

ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ²³⁹

Τα τραγούδια του πανηγυριού της Αγίας Παρασκευής²⁴⁰. Διακρίνονται σε τρεις βασικές κατηγορίες: της στράτας, χορευτικά και της τάβλας (γλέντι, μουαμπέτι)

Α. Τα τραγούδια της στράτας

1. Σε περιβόλι μπαίνω (πλέον το λέμε «Στο Περιβόλι μπαίνω» για να δηλώσουμε το ίδιο το χωριό)

Σε περιβόλι μπαίνω (Στο Περιβόλι μπαίνω), μέσα σε λιμονιές.

Κι εσάστησε ο νους μου από τις μυρουδιές.

Πάω στην κρύα βρύση να πιά κρύο νερό.

Βρίσκω τη Λένα πλένει και λιανοτραγουδεί.

Σκύφτω να της μιλήσω κι δέ μου δέχεται.

Της τάζω κολονάτα κι αρούσικα φλουριά.

Δεν θέλει κολονάτα κι αρούσικα φλουριά.

Μον' θέλει ρουμπιέδες, γιαννιότσικα φλουριά .

2. Στα Πριβολιώτικα βουνά

Στα Πριβολιώτικα βουνά,

τα καταχιονισμένα

μονάχος τα γκιζέριζα,

πεζός κι αρματωμένος.

Κι εκεί που τα γκιζέριζα

και που τα γκιζερνούσα,

²³⁹ Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε και ένας πληροφορητής: (Α. Αποστολίνας-25-07-2022) «Προσπαθούμε να επιλέγουμε ορχήστρα η οποία θα μπορεί να ακολουθήσει τα τραγούδια του χωριού γιατί έχουμε δικά μας τραγούδια, οπότε τις περισσότερες φορές είναι πάνω κάτω οι ίδιοι».

²⁴⁰ Ευχαριστώ προσωπικά τον πληροφορητή Αλέξανδρο Αποστολίνα για το δώρο του ημερολογίου που μέσα περιείχε τα τραγούδια του Κ-νικ'.

έχασα το ρολοῖ μου,
μ' όλόχρυση καδένα.
Αν τό' βρει νιός να το χαρεί,
γέρος να μου το δώσει.

3. Η κορη-λιανή

Μια ψιλή κόρη λιανή σε γιοφύρι κάθεται
σε γιοφύρι κάθεται κι όλο συλλογιάζεται.
Πώς θα το περάσουμε, τούτο το θολό νερό.
Νιούτσικος εδιάβαινε και την καλιώριζε
Καλημέρα κόρη μου,
ορέ καλώς το νιούτσικο.

4. Η Γράμμουστα

Τί είν' τα τουφέκια πόπεφταν
και φοβερά βροντούσαν
μήνα σε γάμο τά' ριχναν,
μήνα σε χαροκόπι.
Ουδέ σε γάμο τά' ριχναν,
ουδέ σε χαροκόπι,
Μόν' τάριχναν στη Γράμμουστα,
Σ' αυτό το Λιανοτόπι.
Μας πάτησαν τη Γράμμουστα,
αυτό το Λιανοτόπι.

5. Η Πιρουσιάνα²⁴¹

²⁴¹ Σύμφωνα με τον ιστορικό Στέργιο Λαΐτσο έχει ακουστεί και σε άλλες παραλλαγές από πολύ νεότερους. Βλ. την καταγραφή του Στέργιου Λαΐτσου «Τα τραγούδια της κοινότητας των

Νάμισα ντι ντόϊ λαϊ μούντζ, ντε λια Πιρουσιάνα
Νάμισα ντι ντόϊ λαϊ μούντζ, ντε λια κου όκλιλου λάϊου
σι ιαρά σι να φαντάνα αράτσι, ντε λια Πιρουσιάνα
σι ιαρά σι να φαντάνα αράτσι, ντε λια κου όκλιλου λάϊου
Μι απλικαϊ σι νι μπιάου θιάμ, άπα ντε λια Πιρουσιάνα
Μι απλικαϊ σι νι μπιάου θιάμ, άπα ντε λια κου όκλιλου λάϊου
Ντι νι κατζού νέλου ντιτου μάνα, ντε λια Πιρουσιάνα
Ντι νι κατζού νέλου ντιτου μάνα, ντε λια κου όκλιλου λάϊου

6. Η Μακρυνίτσα

Δε φταίει η Μακρυνίτσα κι η δόλια Πορταριά.
Μόν φταίει ο Χατζιαρέας από τη Ζαγορά.
Πο' σήκοσε κεφάλι να' πάνω στην Τουρκιά.
Κι εστείλαν ζαπτουέδες λιμούρα στα χωριά.
Μας πήραν δυό κοράσια, δεν ήταν στο ντουινιά.
Τη μια λέγαν Λένη, την άλλη Αναστασιά
Τις πήραν και τις πάϊσαν πεσκέσι στο βασιλιά.
Και χτίσαν δυό παλάτια, με δυό πατώματα.
Στό' να, να μένει η Λένη κι στ' άλλο η Αναστασιά..

7. Naparti di laia-amari (Πέρα από τη Μαύρη Θάλασσα)

(*Αρβανιτόβλαχο τραγούδι του γάμου*)²⁴²

Περιβολιωτών» (δημοσίευση: 20-08-2006), στην ιστοσελίδα <http://vlahoi.net/tragoudia-xoroi/tragoudia-perivolioton> (ανάκτηση: 12-12-2022).

²⁴² Χρησιμοποιήθηκε το αλφάβητο από το εξαιρετικό εγχειρίδιο της Ζωϊτσας Παπαζήση-Παπαθεοδώρου 1985, *Τα τραγούδια των βλάχων*, σσ. 37-38. Όπως παρατηρούμε το τραγούδι είναι στα βλάχικα. Η βλάχικη είναι μόνο προφορική γλώσσα. Η προφορική γλώσσα είναι άμεση-αυθόρμητη-αποκαλυπτική. Οι Βλάχοι έχουν επίγνωση του ότι ανήκουν σε μια ιδιαίτερη πολιτισμική και γλωσσική ομάδα. Σύμφωνα με τον Αυδίο, «η γλώσσα είναι το κυρίαρχο ενοποιητικό στοιχείο για την ομάδα που ενισχύει την κοινή καταγωγή» (Αυδίκος Ε., 1991, σσ. 376-377). Η προφορική γλώσσα που ανήκει σε μία ομάδα έχει αξία μόνο για την ομάδα αυτή καθώς φέρει την ιστορία της και ορισμένες εκφράσεις της διατηρούνται

<u>Βλάχικα</u>	<u>Ελληνικά</u>
Naparti di laia-amari Si alîvdari s-nî muşatǎ Cum si-ñi facû s-mi docû s' -u vedu? - Ncalicǎ-ţ calu giuneale S-duti s-dai pîn di muşata -Bună dzua lea muşata -Ghini viñişi lai giuneale -Iu-ñi-ţî-I tata-tu lea mşatǎ? -Tat-ñiu-iasti la nǎ numtǎ La 'nǎ numtǎ crîştineascǎ Crîştineascǎ ş-armîneascǎ. Aua xursescu pri yambro Cu- 'nǎ xurafi di-amalama -Giniţi ş-voi tuţî lai gioñi firtaţî Cî-aua xursescu pri yambro ş-yambro muşatu şi lu- adrǎm.	Πέρα από τη Μαύρη Θάλασσα μου παινέψανε μια κόρη Πώς να πάω να την κοιτάξω; -Καβάλα στ' άλογο λεβέντη πετάξου ίσαμε την κόρη -Καλή μέρα όμορφή μου -Καλώς ήρθες μωρ' λεβέντη. -Πού είναι ο πατέρας σ' όμορφή μου; -Έφυγε, πάει σ' ένα γάμο Σ' ένα γάμο Χριστιανώνε Χριστιανών και βλάχικο. Εδώ ξυρίζουν τοι γαμπρό μ' ένα ξυράφι ολόχρυσο -Εμπρός να τραγουδήσετε φίλες και σεις βρε μπράτιμοι Τι εδώ ξυρίζουν το γαμπρό γαμπρ' όμορφο να κάνουμε.

αναλλοιώτες στο χρόνο, φέρουν τα αποτυπώματα της ομάδας την αίσθηση της οικειότητας και μεταλαμπαδεύονται από γενιά σε γενιά. Η χρηστική και πολιτισμική λειτουργία της γλώσσας συνέβαλε σημαντικά στην επιβίωσή της. (Δασούλας Φ., 2013, σ. 6) Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Elias: «τέτοιες λέξεις δημιουργούνται στη βάση κοινών βιωμάτων. Αναπτύσσονται και μεταβάλλονται μαζί με την όποια ομάδα εκφράζουν, γιατί απεικονίζουν την τωρινή της κατάσταση και την ιστορία της. Οι λέξεις αυτές μαραίνονται και χάνουν την εκφραστικότητα τους όταν βρεθούν σε ανθρώπινο περιβάλλον ξένο προς τα βιώματα, την παράδοση και την κατάσταση της συγκεκριμένης ομάδας». (Elias N., 1997, σ. 74). Η γλώσσα, λοιπόν, αποτελεί κύριο μέσο επικοινωνίας και μετάδοσης της συλλογικής μνήμης και λειτουργεί ως ιδίωμα του «ανήκειν». Στο Περιβόλι παρατηρείται ότι οι ηλικιωμένοι τη χρησιμοποιούν ακόμα αλλά καταφεύγουν σε εναλλαγή γλωσσικών κωδικών ιδίως όταν συνομιλούν με τους νεότερους. Οι νεότερες γενιές οι οποίες την κατέχουν ανεπαρκώς χρησιμοποιούν μόνο ορισμένες λέξεις ή φράσεις κατά τις συνομιλίες τους. (Δασούλας Φ., 2013, σ. 7).

--	--

8. Στην Κρασιά μες το μπουγάζι

Στην Κρασιά μες το μπουγάζι
πάτησαν ένα καρβάνι
το καρβάνι απ' το Ζαγόρι.
Πήραν άσπρα, πήραν γρόσια
πήραν και μια Ρωμιά κόρη.
Πό' ηταν άσπρη σαν το γάλα
κόκκινη σαν το πιπέρι.

9. Πήραμαν το δρόμο, δρόμο

Πήραμαν λάϊ, πήραμαν (δισ), το δρόμο, δρόμο,
το στενό το μονοπάτι (δισ).
Όϊ μορέ βρίσκω μια μηλιά στο δρόμο,
Όϊ μορέ πόχει τα μήλα φορτωμένη.
Όϊ μορέ κι άπλωσα να πάρω ένα.
Όϊ μορέ μη μου παίρνετε τον άνθη,
Τά' χει αφέντης μετρημένα.
Κι η κυρά λογαριασμένα.

10. Η Δεροπολίτισσα

Μώρ' Δεροπολίτισσα, μώρ καημένη.
Σίντας πας στην εκκλησιά, ζηλεμένη.
Με λαμπάδιες, με κεριά, μώρ καημένη.
Για προσκύνα και για μας, ζηλεμένη.
Και για μας τους Χριστιανούς, μώρ καημένη.
Μη μας πάρει η Τουρκιά ζηλεμένη.
Και μας σφάζει σαν τ' αρνιά, μώρ καημένη.
Σαν τ' αρνιά την Πασχαλιά, ζηλεμένη.

11. Του Γκόγκου Μίσιου²⁴³

<u>Βλάχικα</u>	<u>Ελληνικά</u>
<p>Păduri di munț, s-nu discl' ideț s-voi puil'I s-nu mai cîntați ș-voi tuț armîni di vlahuhori tu lăi s-vî-nvistețî. Cî-una hîbari noi avdzîmũ Noi-ațel'I din Pirivoli: Cî Goglu -al Mișu-ncl' isiră Ș-la Ianina lu aducu la Bei, la vizirlu --A lai Gogu țî ñi ti amînașî Ta-s-yñii ta si-ñi ti-ncl' iñi? --Nu ñi-mi alîsară dzenurli ș-munțîl'I ațel'I analțî.</p>	<p>Δέντρα να μην ανοίξετε πουλιά μην κελαηδήστε και σεις οι Βλάχοι απ' τα βουνά στα μαύρα να ντυθείτε. Γιατί μαντάτο ακούσαμε ν' εμείς Περιβολιώτες Το Γκόγκο Μίσιο κλείσανε στα Γιάννενα τον πάνε στο Μπέη, στο Βεζύρη -Γκόγκο μ' γιατί μας άργησες να 'ρθεις να προσκυνήσεις; -Τα πλάγια μωρ' δε μ' άφηναν Και τα ψηλά βουνά μας οι ρεματιές δε μ' άφηναν και οι κρύες οι βρυσούλες</p>

12. Μαρία

Μαρία λεν την Παναγιά, ορ Μαρία μου
Μαρία λεν και σένα, κακομοίρα μου.
Κι αν αρνηθώ την Παναγιά, ορ Μαρία μου
εσένα δε σ' αρνιούμαι, κακομοίρα μου.

13. Ν' εσείς παιδιά Βλαχόιπουλα

²⁴³ Βλ. (Παπαζήση-Παπαθεοδώρου Ζ., 1985, σ. 94).

Ν' εσείς παιδιά Βλαχόϊπουλα, μωρέ παιδιά καημένα
Ν' εσείς παιδιά Βλαχόϊπουλα, κι ας είστε λερωμένα.
Σαν πάτε απάνω στο χωριό, μωρέ παιδιά καημένα
Ψηλά στο Περιβόλι, κι ας είστε λερωμένα.
Τουφέκια, όρε, να μη ρίξετε, μωρέ παιδιά καημένα
Τραγούδια να μην πείτε, κι ας είστε λερωμένα.
Κι αν σας ρωτήσει, όρε, η μάνα μου, μωρέ παιδιά καημένα
Η δόλια η αδερφή μου, κι ας είστε λερωμένα.
Μην πείτε, όρε, πως λαβώθηκα, μωρέ παιδιά καημένα
Πως είμαι λαβωμένος, κι ας είστε λερωμένα.
Να πείτε, όρε, πως παντρεύτηκα, μωρέ παιδιά καημένα
Τη μαύρη γη γυναίκα, κι ας είστε λερωμένα.

**Β. Τα χορευτικά τραγούδια το βράδυ στο μεσογώρι (μετά το Κ-νικ')²⁴⁴ (χορός
στα τρία)**

1. Εσείς βουνά απ' τα Γρεβενά

Εσείς βουνά απ' τα Γρεβενά
Πεύκα απ' τη Βάλια Κάλντα
Σαλήμ γραμματισμένι
Λίγο για χαμηλώσετε
δυό ντουφεκούλες τόπο.
Σαλήμ γραμματισμένι
Για να φανούν τα Γρεβενά
κι αυτό το Περιβόλι.
Σαλήμ γραμματισμένι
Πως πολεμούν οι Έλληνες
Με του Νιζάμ τ' ασκέρι.

²⁴⁴ Βλ. την ιστοσελίδα «Τραγούδια-Χοροί. Τα τραγούδια της κοινότητας των Περιβολιωτών», άρθρο του ιστορικού Στέργιου Λαΐτσου στην ιστοσελίδα <http://vlahoi.net/tragoudia-xoroi/tragoudia-perivolioton> (ανάκτηση: 22-09-2022).

Σαλήμ γραμματισμένι
Πέφτουν τα βόλια σα βροχή
κι οι σφαίρες σα χαλάζι.
Σαλήμ γραμματισμένι
Κι αυτά τα λιανοντούφεκα
σαν την ψιλή βροχούλα.
Σαλήμ γραμματισμένι
Πάψε Ζιακά μ' τον πόλεμο,
Πάψε και το ντουφέκι.
Σαλήμ γραμματισμένι
Να κατακάτσει ο κουρνιαχτός,
και να σκωθεί η αντάρα.
Σαλήμ γραμματισμένι
Για να μετρήσουμε τ' ασκέρι
να δούμε πόσοι λείπουν.
Σαλήμ γραμματισμένι
Μετριούνται οι Τούρκοι τρεις φορές
τους λείπουν τρεις χιλιάδες.
Σαλήμ γραμματισμένι
Μετριούνται τα Βλαχόϊπουλα,
τους λείπουν τρεις λεβέντες.
Σαλήμ γραμματισμένι

2. Ο Κωνσταντούλας

Δεν είναι κρίμα κι άδικο,
παράξενο μεγάλο, Κωνσταντούλα μου, ορέ κάτσε φρόνιμα.
Που ζέψανε τον Κωνσταντή
με τ' άγριο το βουβάλι, Κωνσταντούλα μου, ορέ κάτσε φρόνιμα..
Να κουβαλήσει μάρμαρο
απ' το μαρμαροβούνι, Κωνσταντούλα μου, ορέ κάτσε φρόνιμα..
Να χτίσουν την Αγιά Σοφιά,
το Μέγα Μοναστήρι, Κωνσταντούλα μου, ορέ κάτσε φρόνιμα..

Με τετρακόσια σήμαντρα
κι εξήντα δύο καμπάνες, Κωνσταντούλα μου, ορέ κάτσε φρόνιμα..
Κάθε καμπάνα και παπάς,
κάθε παπάς και διάκος, Κωνσταντούλα μου, ορέ κάτσε φρόνιμα.

3. Του Ζιάκα

Ν'εσείς βουνά απ'χα Γρεβενά (δισ),και πεύκα του
Μετσόβου,[περδίκια μου γραμμένη]
(και πεύκα του Μετσόβου),[Σαλί
γραμματισμένη],λίγο για χαμηλώσατε(δισ)
για δυο ντουφέκια τόπο,[περδίκια μου
γραμμένη]
(για δυο ντουφέκια τόπο), [Σαλί
γραμματισμένη], για να φανούν τα Γρεβενά
(δισ) κι αυτό το Περιβόλι,[περδίκια μου
γραμμένη]
(κι αυτό το Περιβόλι), [Σαλί γραμματισμένη].

Πως πολεμούν οι Έλληνες (δισ)με του Νιζάμ
τα'ασκέρι,[περδίκια μου γραμμένη]
(με του Νιζάμ τα'ασκέρι). [Σαλί γραμματισμένη].

Πέφτουν τα βόλια σαν βροχή(δισ) κι οι σφαίρες σαν
χαλάζι,[περδίκια μου γραμμένη]
(κι οι σφαίρες σαν χαλάζι),[Σαλί γραμματισμένη].

Κι αυτά τα λιανοντούφεκα(δισ) σαν την ψιλή
βροχούλα,[περδίκια μου γραμμένη]
(σαν τη ψιλή βροχούλα),[Σαλί
γραμματισμένη], Πάψε Ζιάκα μ', τον
πόλεμο(δισ), πάψε και το ντουφέκι,
[περδίκια μου γραμμένη]
(πάψε και το ντουφέκι), [Σαλί γραμματισμένη]

να κατακάτσει ο κουρνιαχτός(δισ), και να σκωθεί η

αντάρα[περδίκια μου γραμμένη]
(και να σκωθεί αντάρα), [Σαλί γραμματισμένη]
για να μετρήσουμε τάσκέρ(δισ) να δούμε πόσοι
λείπουν[περδίκια μου γραμμένη]
(να δούμε πόσοι λείπουν), [Σαλί γραμματισμένη].

Μετριούνται οι Τούρκοι τρεις φορές (δισ)τους λείπουν
τρεις χιλιάδες[περδίκια μου γραμμένη]
(τους λείπουν τρεις χιλιάδες), [Σαλί γραμματισμένη].

Μετριούνται τα Βλαϊχόπουλα(δισ) και λείπουν τρεις
λεβέντες

(Περδίκια μου γραμμένη)

(και λείπουν τρεις λεβέντες), [Σαλί γραμματισμένη]

4. Τ' ασημονέρι

Στη Φλέγγα βγαίνει ένα νερό,
Το λέν ασημονέρι.
Το πιν' τα λάφια και ψοφούν,
Τ' αρκούδια και λυσιάζουν.
Το πίν' τα λάια πρόβατα,
κι αλησμονούν τ' αρνιά τους.
Να τό' γε πιεί κι η μάνα μου
προτού να μό' γε κάνει.
Σαν μ' έκανε τί μ' ήθελε,
σαν μ' έχει τί μου θέλει.

5. Δε σού θαρρούσα ποταμιά

Δε σού θαρρούσα ποταμιά,
Χαϊδούλι από τα Γιάννινα

Νερό να κατεβάσεις,
γιανιώτσικο ζωνάρι.
Και τώρα πως κατέβασες,
Χαϊδούλι από τα Γιάννινα
Μια θάλασσα γιομάτη,
γιαννιώτσικο ζωνάρι.
Φέρνεις δέντρα, φέρνεις κλαδιά,
Χαϊδούλι από τα Γιάννινα
Φέρνεις και μια χρυσομηλιά,
γιανιώτσικο ζωνάρι.
Κι απάνω στα κλωνάρια της
Χαϊδούλι από τα Γιάννινα
περδίκια φωλιασμένη
γιαννιώτσικο ζωνάρι.
Κι ο σταυραϊτός τροϋρίζε,
Χαϊδούλι από τα Γιάννινα
τροϋρω απ' τη φωλιά της
γιαννιώτσικο ζωνάρι.
Για φεύγα, φεύγα σταυραϊτέ,
Χαϊδούλι από τα Γιάννινα
και μη μο τροϋρίζεις,
γιαννιώτσικο ζωνάρι.
Μη μού χαλάσεις το κατιό
Χαϊδούλι από τα Γιάννινα
και τη χρυσή φωλιά μου
γιαννιώτσικο ζωνάρι.

6. Οι Κολοκοτρωναίοι

Λάμπει ο ήλιος στα βουνά
Λάμπει και το φεγγάρι
Ν' έτσι λάμπει κι η Κλεφτουριά
Οι Κολοκοτρωναίοι

Πο' χούν τ' ασήμια τα πολλά,
Τις ασημένιες μάσκες
Ποτές δεν καταδέχονται
Πεζοί να περπατήσουν
Καβάλα παν στην εκκλησιά
Καβάλα προσκυνούνε
Καβάλα παίρν' τ' αντίθυρο
Απ' του παπά το χέρι.

Γ. Από τα γλέντια - μουαμπέτια

1. Η «Βασιλαρχόντισσα» (περιβολιώτικη εκτέλεση)

Τρεις περδικούλες κάθουνταν Βασιλ' αρχόντισσα,
Πάνω στο Μαυροβούνι
Η μια τηράει Βάσω μ' το Μέτσοβο,
Η μια τηράει το Μέτσοβο Βασιλ' αρχόντισσα
Κι άλλη το Πιριβόλι
Ν' η τρίτη Βάσω η ομορφότερη, Βασιλ' αρχόντισσα
Ορε Μιριολογάει κι λέγει
Δεν είναι κρίμα μορέ κι άδικο,
Δεν είναι κρίμα κι άδικο Βασιλ' αρχόντισσα
Μιγάλη ν' αμαρτία
Να ειν' η Βάσου γιέ μου σ' ερμιιά
Να 'ναι η Βάσου σ' ερμηιά, Βασίλω αρχόντισσα.
Κάτω στη Βάλεα Κάλντα
Να στρώσει φτέρις Βάσου μ' στρώματα
Να στρώσει φτέρις στρώματα, Βασιλ' αρχόντισσα
Κι οξιές προσκεφαλάκι
Κι ο Θύμιος Γάκης Βάσουμ στο πλευρό
Κι ο Θύμιος Γάκης στο πλευρό, Βασιλ' αρχόντισσα
Κρυφά την κουβεντιάζει
Σήκου Βασίλουμ κι έφεξε

κι πάϊσε η πούλια γιόμα, Βασιλ' αρχόντισσα
Σήκου να ψήσεις τον καφέ, να φάς να κολατσήσεις
Η ξαγορά μας έρχιτι, μια μούλα φορτωμένη

**2. Βαλαντωμένη μου καρδιά (παλιό κυρατζίδικο, τώρα ακούγεται στα
μουαμπέτια)**

Βαλαντωμένη μου καρδιά
Και πικραμένο χείλι
Μου λες, μ' αρίχνεις κι αρωστώ,
Μου λές κι αναστενάζω
Για να πεθάνω ο μαύρος δε μπορώ,
Να ζήσω πως να ζήσω.
Αϊντε πό' χω γυναίκα που είναι νιά
Για χήρα δεν της πάει
Ν' έχω παιδάκια που είναι μικρά
Για ορφανιά δεν πρέπουν.

3. Μου γέλασαν οι έμορφες (όμορφες) (σε ρυθμό τσάμικο βαρύ)

Μου γέλασαν οι έμορφες,
κι αυτές οι μαυρομάτες
Μου γέλασε και μια ξανθιά,
ξανθιά γαλανομάτα.
Στο Μισουχώρι μου φώναξε,
μπροστά στον Άγιου Γιώργη.
Λιβέντι μ' κάτσε φρόνιμα,
κάτσε ταπεινουμένος,
Γιατί έχω αδέρφια στο στρατό,
πρώτα ξαδέρφια κλέφτες.
Έχω και μπάρμπα δικαστή,

κουμπάρο ειρηνοδίκη
Που δέ δικάζουν ξάμηνα,
που δέ δικάζουν χρόνια
Μόνο δικάζουν (ε)πί ζωή,
στην πράγκα να πεθάνεις.

Εκτός των παραπάνω, το Κ-νικ', σαν χώρος, ήταν συμβολικά συνδεδεμένος με το νυφοπάζαρο που γινόταν..

Συνέντευξη από το καφενείο (26-07-2022):

Γ. Καλόγηρος: [...] το Κ-νικ' ήτανε ένα νυφοπάζαρο. Εκεί βγαίνανε ο κόσμος μετά από το πανηγύρι, το πρώτο το ύψωμα εδώ (ενν. στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής) πηγαίναν το απόγευμα εκεί να χορέψουν για να ιδωθούνε όλοι τους αυτοί...ο πατέρας ο δικός μου εκεί τη γνώρισε, την είδε τη μάνα μου...δεν την είχε ξαναδεί...εκεί στο χορό μέσα...και τον είπε η γιαγιά μου, αυτό το κορίτσι είναι για σένα...εκεί τις βλέπανε...τις τρεις μέρες αυτές που γινόταν το πανηγύρι γινόταν τουλάχιστον εβδομήντα με εκατό αρραβώνες...τις αρραβωνιάζονταν τότε...

Συμπληρωματική συνέντευξη από την κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου (03-09-2022):

[...] απ' ότι μου έλεγε η μαμά μου, γιατί πριν χαλάσουν το Κ-νικ' είχε κάτι ωραία βράχια όχι πολύ ψηλά είχε κάτι όγκους-ογκόλιθους, μπαίνοντας στο Κ-νικ', πιο πέρα, αριστερά κ.λ.π.θυμάμαι μου έλεγε η μάνα μου, μου είχε πει, καλέ γιατί τα γκρέμισαν; Εμείς τότε (όταν ήταν δεσποινίδα η μαμά μου, κοπέλα) ανέβαιναν τα αγόρια (ενν. στα βράχια) και διάλεγαν τις νύφες από εκεί...κατάλαβες; [...] ...πήγαιναν το απόγευμα στο Κ-νικ' και κάνανε αυτό το χορό...μάλλον κι αυτό ήταν ένας λόγος...ήταν σαν νυφοπάζαρο....κατάλαβες; μετά (ενν. από το χορό) διάλεγαν τις νύφες, τους γαμπρούς...γιατί το καλοκαίρι γινόntonουσαν όλοι οι αρραβώνες, που μαζεύονταν όλος ο κόσμος στο χωριό...και έρχονταν αυτοί να ζητήσουν την κοπέλα την τάδε, την τάδε και την τάδε [...]

Συνέντευξη από την Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου (26-07-2022):

[...] όσοι παντρεύονταν στα χειμαδιά, γιατί εδώ δεν έμενε κανείς τον χειμώνα, έτσι φεύγανε όλοι κάτω, όσες λοιπόν νέες παντρευόταν τον χειμώνα, πριν έρθουν στο Περιβόλι παντρευότανε, το καλοκαίρι μετά φορούσαν στο χορό στο Κ-νικ', στο τριήμερο πανηγύρι, τη νυφική στολή για να δείξουν ότι αυτή παντρεύτηκε...έτσι μάθαιναν ότι παντρεύτηκε αυτή...όλες οι νύφες οι νεόνυμφες φορούσαν τα νυφικά στο πανηγύρι

απάνω...κι έχω και φωτογραφία...κι αυτό είναι σημαντικό [...]

Παρακάτω παρουσιάζεται ένα τραγούδι²⁴⁵:

<u>Βλάχικα</u>	<u>Ελληνικά</u>
La cînichî featili tu corû 'cu aţelû vai mi mîritû lea sor' cî acşî iasti la noi cî acşî iasti la noi Şi aţeali ți sun isutiti Şi-arîd di alanti ca nihiti cî acşî iasti la noi cî acşî iasti la noi Aţeali ți au bîrbaţ tu xeani Sunchiră și plîngu trî nişeani cî acşî iasti la noi cî acşî iasti la noi Soacrili aţeali arali Dzîcû a nveastilor cîţali cî acşî iasti la noi cî acşî iasti la noi Soacrili-arali, soacrili arali Dumnidzale m' l'iali Featili di l' Advularlu poartă apî cu yumarlu cî acşî iasti la noi cî acşî iasti la noi Featili di l' Andularlu Dzuă și-noapte s- batû cu harlu cî acşî iasti la noi cî acşî iasti la noi Tu Misuhori lumea bea	Στο Κ-νικ' στο χορό οι κοπέλες «μ' αυτόν θα παντρευτώ αδελφούλες» γιατί έτσι είναι τ' αντέτι γιατί έτσι είναι τ' αντέτι κι αυτές που είναι αρραβωνιασμένες κοροϊδεύουν με τις άλλες (ρεφρέν) Αυτές που έχουν άντρες στα ξένα είναι αχ και βαχ συνέχεια (ρεφρέν) Οι πεθερές που είναι στριμμένες λεν τις νύφες τους σκύλες (ρεφρέν) Τις σκύλες πεθερές, τις σκύλες πεθερές θεούλη μ' πάρτες. Τα κορίτσια απ' το Αβντουλάρι φέρνουν νερό με το γουμάρι (ρεφρέν) Τα κορίτσια απ' το Αβτουλάρι τα παίρνει ο χάρος με δρεπάνι (ρεφρέν) Στο μεσοχώρι ο κόσμος πίνει κι άλλο τίποτα δεν κάνει (ρεφρέν)

²⁴⁵ Βλ. (Παπαζήση-Παπαθεοδώρου Ζ., 1985, σ. 108).

și nu adoră dip țiva Cî nu adoră dip țiva Cî nu adoră dip țiva Cî a(ș) iaste la noi Cî a(ș) iaste la noi	
--	--

Εικόνα 39: Μεγάλος χορός στο Κ'Νικ ΤΟ 1901. Φωτογραφία των αδελφών Μανάκια. Η σειρά των χορευτών ήταν καθορισμένη. Μπροστά οι άνδρες κατά ηλικία, ακολουθούσαν οι παντρεμένες γυναίκες και στο τέλος οι ελεύθερες κοπέλες ώστε να μπορεί να γίνει το νυφοδιάλεγμα (αρχείο Χρ. Σαΐτη)

2.5. Οι εκδηλώσεις του Δεκαπενταύγουστου

Κάθε Δεκαπενταύγουστο πλήθος κόσμου καταφτάνει στο χωριό. Το συγκεκριμένο πανηγύρι καθιερώθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Πλέον,

ονομάζεται «Λαϊκό Πανηγύρι». Εκτός από Περιβολιώτες έχουμε και επισκέπτες²⁴⁶ από άλλα χωριά αλλά και από διάφορα μέρη της Ελλάδας.

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των γυναικών:

B. Παπαθεοδώρου-Μάρκου και Β. Γκιουλέκα (25-07-2022):

[...] Εμείς²⁴⁷ το Δεκαπενταύγουστο δεν είχαμε πανηγύρι...[...]της Παναγίας εμείς δεν είχαμε πανηγύρι...είχαμε της Αγίας Παρασκευής [...]

Ερώτηση: Δηλαδή παλιά δε γινότανε;

Όχι όχι της Παναγίας δεν είχαμε εμείς πανηγύρι...είχε η Αβδέλλα, η Σαμαρίνα της Παναγίας...εμείς απλώς πηγαίναμε στην εκκλησία (ενν. στον Άγιο Γεώργιο)²⁴⁸.

Ο εξωραϊστικός εκπολιτιστικός σύλλογος Περιβολίου «Βάλια Κάλντα» σε συνεργασία με τους πολιτιστικούς συλλόγους των πόλεων προσφέρουν την πολύτιμη βοήθειά τους για την επίτευξη αυτού του πανηγυριού. Ο πολιτιστικός σύλλογος κάθε πόλης ξεχωριστά φέρνει τις δικές του ενδυμασίες και τα άτομα που θα συμμετέχουν. Οι πρόβες πραγματοποιούνται εντός του σχολείου του Περιβολίου. Όλοι οι Περιβολιώτες συγκεντρώνονται μεσοχώρι παραμονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου όπου χορεύουν μικροί και μεγάλοι με την ορχήστρα του Σάκη Φασούλα, τον Σταύρο Κουσκουρίδα στο κλαρίνο και τον Χρήστο Ντάγκαλα στο τραγούδι.

²⁴⁶ Σύμφωνα με το Νιτσιάκο, ο χώρος που διαδραματίζεται η πρώτη εικόνα (π.χ. για έναν επισκέπτη) είναι ένας τουριστικός χώρος. Οι τουριστικοί χώροι παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον επειδή οι κοινωνικές σχέσεις αποδεσμεύονται από το τοπικό τους πλαίσιο και ανασυγκροτούνται σε περισσότερο αφηρημένες χωροχρονικές συνθήκες. (Νιτσιάκος Β., 2003, σ. 107).

²⁴⁷ Είναι μία κατάφαση στην αξία της συλλογικής ταυτότητας (εμείς).

²⁴⁸ Μία ταυτότητα δε μπορεί να υπάρξει μεμονωμένα αλλά αποκτά το νόημά της από το «άλλο». Ταυτότητα αυτή καθαυτή δεν υπάρχει είναι πάντα σε σύγκριση με το «άλλο» το οποίο αποτελεί συστατικό στοιχείο της ταυτότητας. Πάντα μία ταυτότητα κατασκευάζεται σε σύγκριση με το «άλλο». Η συγκρότηση της πολιτισμικής ταυτότητας προϋποθέτει την ετερότητα. (Γκέφου-Μαδιανού Δ., 2011, σσ. 44, 54, 68) Το «άλλο» είναι βασική προϋπόθεση για να αναδείξει κανείς τον εαυτό του. (Αυδίκος Ε., 2002, σσ. 143-145, 247-248). Έτσι, καταλυτική σημασία στην κατασκευή των πρακτικών και των αντιλήψεων που συνδέονται με το αίσθημα του κοινώς ανήκειν, έχει η συνάντηση, η αλληλεπίδραση με το «άλλο».

Ο Εξωραϊστικός Εκπολιτιστικός Σύλλογος Περιβολίου <<ΒΑΛΙΑ ΚΑΛΑΝΤΑ>> διοργανώνει τριήμερο εκδηλώσεων:

-Την Πέμπτη 11 Αυγούστου 2022 θα πραγματοποιηθούν οι αθλητικές δραστηριότητες στις 18:00 στο κ'νικ και την Παρασκευή 12 Αυγούστου 2022 στις 10:00πμ ο ανώμαλος δρόμος με αφετηρία το Μεσοχώρι.

-Την Παρασκευή 12 Αυγούστου θα πραγματοποιηθεί ο ετήσιος χορός του συλλόγου. Οι πρόβες των χορευτικών θα ξεκινήσουν Δευτέρα 1 Αυγούστου στις 17:00 στα γραφεία του Συλλόγου στο χώρο του σχολείου. Όσα παιδιά και ενήλικες, θέλουν να συμμετέχουν στα χορευτικά και δε διαθέτουν στολές, παρακαλούμε να ενημερώσουν τα μέλη του ΔΣ.

-Το Σάββατο 13 Αυγούστου 2022 στο χώρο του Σχολείου θα πραγματοποιηθεί πάρτυ νεολαίας.

Καλό υπόλοιπο καλοκαιριού με υγεία.

Εκ του ΔΣ

Εικόνα 40: Το πρόγραμμα για το Δεκαπενταύγουστο του 2022 - Εικόνα 41: Το γλέντι το βράδυ της 12ης Αυγούστου 2022 στο μεσοχώρι. Διακρίνουμε νεαρούς και νεαρές με παραδοσιακές φορεσιές

Αυτό που προκαλεί εντύπωση, εκτός των άλλων, είναι η λιτανεία που πραγματοποιείται κάθε χρόνο το βράδυ της 14^{ης} Αυγούστου παρόμοια με αυτή που θα αναφερθεί στο έθιμο «Σίγνιλι» παρακάτω. Βέβαια σε αυτή, αντί για την εικόνα του Αγίου Γεωργίου, κρατούν ένα στολισμένο από άνθη επιτάφιο. Παρατηρείται πως εξέρχεται ο Επιτάφιος της Παναγίας από την εκκλησία (εικ. 42). Πραγματοποιείται ο κύκλος γύρω από το ναό του Αγίου Γεωργίου τρεις φορές. Σκοπός της τελετουργίας είναι η περιχαράκωση του χώρου για την προστασία από το κακό²⁴⁹. Αποτελεί πρακτική διαδεδομένη σε ορεινές κοινότητες και παραπέμπει στο «γκαΐνιασμα».

Σύμφωνα με τη μαρτυρία της κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου (03-09-2022):

***Ερώτηση:** Παρατήρησα ότι στη λιτανεία της 14^{ης} Αυγούστου ότι έγινε ο κύκλος γύρω από την εκκλησία τρεις φορές. Αυτό για ποιο λόγο γίνεται;*

[...] Εμείς παλιά δεν το κάναμε αυτό...αυτός που είναι τώρα παπάς έχει λίγα χρόνια που το έχει καθιερώσει αυτό...να κάνουμε γύρω γύρω από την εκκλησία κάτι σαν λιτανεία ας

²⁴⁹ Βλ. (Νιτσιάκος Β., 1991, σ. 23).

πούμε...κατάλαβες; ...δεν το κάναμε παλιά αυτό...τόρα αυτό καθιερώθηκε το έκανε ο παπάς.

Ερώτηση: Άρα είναι ένα νεωτερικό στοιχείο;

Ναι...α μπράβο...ακριβώς, ακριβώς....δεν είναι παλιό στοιχείο αυτό...το κάναμε (ενν. αυτή την πρακτική μόνο της Μικρής Παναγίας, 8 Σεπτεμβρη)...αποβραδής κάναμε αυτή τη λιτανεία περίξ της εκκλησίας με τα λάβαρα και λέγαμε «Ένας είναι ο Θεός ο μεγαλοδύναμος, Κύριε ελέησον»...

Εικόνα 42: Λιτανεία το βράδυ 14ης Αυγούστου στο ναό του Αγίου Γεωργίου

Στη συνέχεια, ο πιστός λαός εισέρχεται στην εκκλησία περνώντας κάτω από τον Επιτάφιο (Εικ. 43).

Εικόνα 43: Είσοδος στον ναό του Αγίου Γεωργίου περνώντας κάτω από τον Επιτάφιο

2.6. Το τελευταίο πανηγύρι για το Περιβόλι: το θρησκευτικό έθιμο «Σίγνιλι» την περίοδο της Παναγίας της Μικρής (St' Maria nichì - 7-8 Σεπτεμβρίου) ως μία σημαντική τελετουργική πράξη καθαγιασμού

Η γιορτή της Παναγίας της Μικρής (7-8 Σεπτεμβρίου) λαμβάνει χώρα στο Περιβόλι κάθε χρόνο και θεωρείται χρονικό όριο για τη μετακίνηση προς τα χειμαδιά και μάλιστα αντιπαρατίθεται χρονικά στην πρώτη καλοκαιρινή γιορτή που αναφέραμε του Άη Γιάννη του Κλήδονα (24 Ιουνίου) που σηματοδοτεί τη συγκέντρωση των χωριανών στην κοινότητα μετά από τη χειμερινή διασπορά.

Εικόνα 44: Η εικόνα του Αγίου Γεωργίου²⁵⁰. Ο Άγιος Γεώργιος έφιππος σκοτώνει με το δόρυ το δράκο και το άλογό του ποδοπατάει το δράκο²⁵¹

²⁵⁰ Ακόμα και τα λουλούδια που υπάρχουν στην εικόνα ερμηνεύονται ως σύμβολα με μαγική-αποτροπαϊκή δύναμη-ιδιότητα, και προστατεύουν από το κακό, το δαιμονικό στοιχείο. (Βαρβούνης Μ., 2000).

²⁵¹ Ο διάβολος αναπαρίσταται ως φίδι. Σύμφωνα με τον Αλεξάκη, η δρακοντοκτονία συνδέεται

Είναι το τελευταίο πανηγύρι τη κοινότητας. Με την ανάλυση της σημαντικής αυτής εορτής θα κλείσει η παρούσα εργασία.

Πρώτα με το λόγο των ίδιων των ανθρώπων (**κ. Β. Παπαθεοδώρου Μάρκου και από την κ. Β. Γκιουλέκα²⁵² και από τον μόνιμο κάτοικο του χωριού τον κ. Μ. Μούχα²⁵³**).

Β. Παπαθεοδώρου: [...] Το τελευταίο πανηγύρι στο χωριό μας, το αποχαιρετιστήριο, ήτανε της Μικρής Παναγίας λέμε, είναι το Σίγγιλι, το λέμε Σίγγιλι, είναι το Γενέσιο της Παναγίας γιατί το Δεκαπενταύγουστο είναι η Κοίμηση της Θεοτόκου. Είναι το Γενέσιο της Παναγίας. Ήταν άδειο το χωριό γιατί μετά της Παναγίας (ενν. το Δεκαπενταύγουστο) έφευγε ο κόσμος²⁵⁴ αλλά εκείνη τη συγκεκριμένη μέρα 8 Σεπτέμβρη όποτε κι αν τύχαινε Πέμπτη, Παρασκευή έρχεται πάρα πολύς κόσμος γιατί είναι το τελευταίο πανηγύρι, κλειδώνει το χωριό και φεύγουμε. Γίνεται πάρα πολύ ωραίο έθιμο. Αφού κάνουμε τη διαδικασία της εικόνας πάλι τη δημοπρασία²⁵⁵ κ.λ.π. (το πρωί)...αα...αποβραδής όμως την παραμονή κάνουμε περιφορά των εικόνων και των εξαπτέρυγων γύρω από την εκκλησία τρεις φορές ψέλνοντας το «Κύριε ελέησον» και λέγαμε, έχουμε συγκεκριμένο που λέμε: «Ένας είναι ο Θεός, ο μεγαλοδύναμος, Κύριε ελέησον», έλεγαν τα παιδιά που κρατούσαν τα εξαπτέρυγα και την εικόνα. Και επαναλαμβάναμε εμείς ο κόσμος από πίσω. Κάναμε την περιφορά, βάζαμε την εικόνα του Αγίου Γεωργίου μέσα στην εκκλησία και την επόμενη μέρα το πρωί αφού γινόταν η Θεία Λειτουργία κάναμε και τη δημοπρασία της εικόνας την έπαιρνε αυτός που έβαζε τα λεφτά και ξεκινούσε ο παπάς με τον Άγιο Γεώργιο που είναι προστάτης του χωριού, οι Γερμανοί είχαν προστάτη τον Άγιο Γεώργιο και δεν τον έκαψαν, είναι από ασήμι καθαρό (ενν. η εικόνα) την έκανε ο παππούς του άντρα μου Μάρκου, έτσι λένε, ήταν αργυροχρυσόχοος, ο Μάρκου ήτανε

θηρησκευτικά με τη νίκη του καλού επί του κακού, του διαβολικού στοιχείου. (Αλεξάκης Ε., 1982).

²⁵² Συνέντευξη: 25-07-2022.

²⁵³ Συνέντευξη: 11-08-2022.

²⁵⁴ Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι καμία οικογένεια παλαιότερα δε μετακινούνταν προς τα χειμαδιά πριν τον εορτασμό της Παναγίας της Μικρής γεγονός που παραπέμπει στην οργάνωση του χρόνου. Σε περίπτωση που κάποιος απουσίαζε παρά τη θέλησή του έπρεπε να αναπληρώσει την απουσία του με τάμα. (Νιτσιάκος Β., 2014, σ. 191).

²⁵⁵ Σύμφωνα με την παράδοση, στον πλειστηριασμό έπαιρναν μέρος οι τσελιγκάδες, πριονάδες, κτηνοτρόφοι, κυρατζήδες και άλλα ισνάφια, ενώ στις μέρες μας διαγωνίζονται μόνο οι ιδιώτες αφού η πλέον παραγωγική ομάδα που είναι ενεργή στο χωριό είναι μόνο οι κτηνοτρόφοι (η υλοτομία ασκείται από τους ίδιους). (Νιτσιάκος Β., 2014, σ. 189).

αργυροχρυσόχοος εδώ την έκανε ο Ζήσης ο Μάρκου, και την παίρναν την εικόνα και τα εξαπτέρυγα και όλα τα παιδάκια και ο κόσμος, όποιος ήθελε, έπαιρνε τις εικονίτσες μέσα από την εκκλησία²⁵⁶ ... (όχι πήγαιναν πηγαίνουν και τώρα, πρώτα σταματούν στο Βράκα, στην αυλή) αυτό γίνεται και τώρα, αυτό που σου λέω εγώ γινόταν τότε γίνεται και τώρα, τότε ήταν πολύ πιο έντονα και πολύ πιο... τα ζούσαμε διαφορετικά.

Ερώτηση: Δηλαδή θέλετε να πείτε ότι έχει μεταβληθεί;

Β. Γκιουλέκα: Απλώς έχει λίγο χαλαρώσει, γίνεται απλώς δεν είναι τόσο έντονο, αλλά γίνονται όμως όλα αυτά που σου είπε γίνονται όλα, όλα γίνονται.

Β. Παπαθεοδώρου: Απλώς δεν έχει πολύ κόσμο, άλλοι δεν πάνε, είναι πολύ ωραίο έθιμο όμως.

Β. Γκιουλέκα: αυτό είναι το ωραίο το έθιμο. Έρχονται και ξένοι που το έχουνε διαβάσει και το έχουνε δει, το 'χει δείξει και η τηλεόραση το TRT, η EPT3 το 'χει δείξει έρχεται πολύς κόσμος... **Β. Παπαθεοδώρου:** δεν υπάρχει περίπτωση βρέξει χιονίσει θα το ακολουθήσουμε αυτό το πανηγύρι. **Β. Γκιουλέκα:** εκείνη την μέρα λέγανε οι παλιοί η μαμά μου και ένας παππούς μου λέγανε ό, τι και να κάνει βρέχει χιονίσει εκείνη την ημέρα σταματάνε τα πάντα για να γίνει αυτή η λιτανεία (σαν ένα θεϊκό σημάδι).

Β. Παπαθεοδώρου: και αφού ξεκινάμε από τον Άη Γιώργη την πρώτη στάση την κάνουμε στην αυλή... που είναι ο Αυγέρης; Ε, δεν υπήρχε το μαγαζί αυτό, πίσω από το μαγαζί εκεί στην αυλούλα είχαν οι κυρίες εκεί του Βράκα ένα τραπεζάκι με θυμίαμα κ.λ.π. εκεί πρώτα καθόμασταν κι έψελνε ο παπάς... **Β. Γκιουλέκα:** έκανε μια δέηση ναι... **Β. Παπαθεοδώρου:** και όλος ο κόσμος με εικονίτσες. Λένε ότι με τον πόλεμο τότε ο Άη Γιώργης σώθηκε (δεν κάηκε η εκκλησία) και είδε κάποιος κάτι, ένα όνειρο τον Άη Γιώργη με τη φουστανέλα του, την άπλωσε απάνω στο χωριό, στον ύπνο το είδε... και μη φοβάστε θα σας σώσω. Κατάλαβες; Η εικόνα του Αγίου Γεωργίου βρέθηκε τότε με τον πόλεμο στην αυλή του Βράκα, έφυγε η εικόνα από την εκκλησία και βρέθηκε εκεί γι 'αυτό και κάνουμε εκεί την πρώτη στάση σταματάμε εμείς και ψέλνει ο παπάς²⁵⁷. Και ακολουθούμε

²⁵⁶ Παλαιότερα ο κόσμος έφερνε και μικρές εικόνες από τα σπίτια.

²⁵⁷ Υπάρχει και μία άλλη εκδοχή σύμφωνα με την προφορική παράδοση: Είναι ιδιαίτερης σημασίας το γεγονός ότι, η πρώτη και μοναδική στάση της λιτανευτικής πομπής εντός του οικισμού, πριν κατευθυνθεί στη νότια είσοδο γίνεται στην αυλή των **Βράκα**, δίπλα απ' το ναό του Άη-Γιώργη. Σύμφωνα με μία προφορική παράδοση κατά την πρώτη φορά της λιτανείας η εικόνα του αγίου «έφυγε» από τα χέρια των πιστών ενώ βρίσκονταν στην κορυφή της μικρής «Γσιούμα» και στάθηκε στην αυλή του Βράκα. Μετά από αυτό το θαυματουργό περιστατικό το χωριό σώθηκε από κάποια αδιευκρίνιστη συμφορά. Σε

τώρα μια πορεία προς τον Άγιο Αθανάσιο... **Β. Γκιουλέκα:** γύρω γύρω όλο το χωριό... **Β. Παπαθεοδώρου:** σταματώντας κάθε πενήντα μέτρα ακολουθούν όλοι και ο παπάς και όλοι...μετά από τον Άη Θανάση κατεβαίνουμε στο νεκροταφείο ψέλνουμε εκεί απ' έξω...και οι γυναίκες και όλοι όσοι έχουν πεθαμένους μοιράζουν πίτες, κουλουράκια, αναψυκτικά κ.λ.π...έτσι για τις ψυχές...από κει στην Αγία Παρασκευή...στην Γκορντομπίλια (έπειτα) απέναντι στο ξενοδοχείο, (στη συνέχεια) στον Αηλιά επάνω με τις εικόνες...όλος ο κόσμος...κατεβαίνουν στο ρέμα στην Τσιούμα (κορυφή) επάνω σε ένα ύψωμα μυτερό που είναι, έχει κι ένα σταυρό εκεί και μετά καταλήγαμε πάλι γύρω γύρω στο μεσοχώρι και αυτοί που πιάνανε το ύψωμα χόρευαν...και τα λεφτά όμως που έδινε αυτός που έπαιρνε το ύψωμα αυτή τη μέρα μόνο έπαιρνε την παρέα του (και κυρίως το έπαιρναν κτηνοτρόφοι το ύψωμα τότε, κυρίως οι κτηνοτρόφοι) τρώγανε πίνανε, βάζανε αρνιά και τέτοια, πλήρωναν το μαγαζί κι ό, τι έμενε από το ποσό που είχαν τάξει το υπόλοιπο δίνανε στην εκκλησία...αυτό ήταν το τελευταίο έθιμο.

Ερώτηση: Γιατί όμως έγινε καθιερώθηκε το «Κύριε ελέησον»;

Παρέα γυναικών: Ελονοσία, πανούκλα; **Ναι ναι μάλλον πανούκλα...Β. Γκιουλέκα:** υπήρχε κάποια αρρώστια²⁵⁸ εκείνα τα χρόνια, πολύ παλιά έφευγαν ζώα, άνθρωποι και τότε προσευχήθηκαν όλοι και στον Άγιο Γεώργιο που είναι προστάτης εδώ...ο κόσμος όλος έχει προστάτη τον Άγιο Γεώργιο...προσευχήθηκαν όλοι να σωθεί το χωριό τουλάχιστον...κι έτσι πήραν αυτό το έθιμο το κάνουμε με τις εικόνες...του Αγίου Γεωργίου η εικόνα είναι πολύ βαριά είναι πενήντα οκάδες που έχει ένα δερμάτινο λουρί μπροστά και την παίρνει όλος ο κόσμος με τη σειρά στην πλάτη, στον ώμο...όλοι...μέχρι και μικρά παιδάκια...έστω να την πάρουν στον ώμο²⁵⁹ γιατί

ανάμνηση του θαυματουργού γεγονότος, η οικογένεια Βράκα, και σε ένδειξη τιμής και σεβασμού που η εικόνα στάθηκε στην αυλή της, αφιέρωσε στον άγιο το κατασκευασμένο στη Βενετία αρχές του 17^{ου} αιώνα «μπριγιάκι» του Αγίου Γεωργίου. Αυτό είναι το μεγαλύτερο και το παλαιότερο λάβαρο «ντι α Σίγνιλορ». Βλ. το άρθρο του ιστορικού Στ. Λαϊτσο, «Σίγνιλι», στην ιστοσελίδα <http://vlahoi.net/politismos/signili-perivoli> (ανάκτηση:26-09-2022). Η οικογένεια των Βρακαίων στο χωριό θεωρείται εκ των πρώτων οικιστών. Το σπίτι τους βρίσκεται σε κεντρικό σημείο του χωριού (απέναντι από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου). Βλ. (Νιτσιάκος Β., 2014, σ. 193).

²⁵⁸ Σκοπός η αποτροπή της ασθένειας. Σε περιπτώσεις περισχοιισμού εικόνων συνήθιζαν να μετρούν με νήμα μία ή τρεις φορές τις διαστάσεις του εικονίσματος, και κατόπιν να δένουν το νήμα στη μέση τους, κοιμούνταν έτσι επί τρία βράδια και στη συνέχεια κατασκεύαζαν κεριά από αυτό το νήμα για να «καεί η αρρώστια». Βλ. (Λαγόπουλος Α. Φ., 2003).

²⁵⁹ Κρατούσαν την εικόνα έτσι «για το καλό».

θεωρούσαν ό, τι και να έχει κάποιος κάποια ασθένεια θα γιατρευτεί. Σε όλη τη λιτανεία αυτή όλος ο κόσμος θα πάρει την εικόνα του Αγίου Γεωργίου στην πλάτη.

Β. Παπαθεοδώρου: το χωριό ήταν μαχαλάδες παλιά διασκορπισμένοι...το χωριό όταν ερχόταν οι Βλάχοι υπήρχαν στον Άη Νικόλα πιο κάτω στου Βοϊκλή...ένας μαχαλάς, άλλος εδώ, άλλος εκεί, μετά συγκεντρώθηκαν εδώ...ο Ρήγας Φεραίος μεγάλωσε στο Μπαϊτάνι στον οικισμό Παλαιομανάστηρο. Εκεί ξεκίνησαν οι γονείς του Ρήγα και έπειτα πήγαν στο Βελεστίνο.

Το τελευταίο πανηγύρι είναι ένας αποχαιρετισμός...και μετά αρχίζουν...φεύγανε πρώτα οι επαγγελματίες...ο τσαγκάρης, ο ράφτης, όλοι αυτοί φεύγανε...και σιγά σιγά φεύγανε και τα κοπάδια...τότε φεύγανε Οκτώβρη...τόρα φεύγουν πιο νωρίς. Δεν έχουν πολλά τώρα (ενν. ζώα)...τότε υπήρχαν πιο πολλά.

Μ. Μούχας²⁶⁰: [...] έχουμε την Μικρή Παναγία η οποία είναι το κάτι άλλο, το πρωτόγνωρο, που γίνεται μια λιτανεία το βράδυ, παραμονή με το Κύριε ελέησον γυρίζουμε για μια πανδημία που ήτανε κάποτε σε στυλ κορονοϊού...όλα τα χωριά είχαν μολυνθεί γύρω από το Περιβόλι, πέθαινε κόσμος, οπότε για να προστατευτούν από την πανδημία αυτή κάνανε αυτή τη λιτανεία...γυρίζαν γύρω γύρω από το χωριό από τότε ήταν το έθιμο...υμνούσαν του Αγίους, τον Άγιο Γεώργιο όλους τους Αγίους...από πανδημία [...].

Το «Σίγνιλι»²⁶¹ είναι ένα θρησκευτικό έθιμο που υπάρχει μόνο στο Περιβόλι και δεν παρατηρείται σε κανένα άλλο χωριό της Ελλάδας. Το έθιμο τηρείται για τον καλό τερματισμό του καλοκαιριού και για την «υγεία» της κοινότητας και των ανθρώπων της. Την παραμονή το βράδυ στις 7 Σεπτεμβρίου αρχίζει να χτυπά η καμπάνα για τον Μεγάλο Εσπερινό²⁶². Ο κόσμος αφήνει σιγά σιγά την πλατεία και κατευθύνεται προς τον αυλόγυρο του Αγίου Γεωργίου. Πλήθος κόσμου περιμένει έξω από την εκκλησία και όσοι είναι εντός της αρχίζουν και εξέρχονται. Από τη δυτική πόρτα του ναού εξέρχονται στον αυλόγυρο πρώτα το εκκλησίασμα κρατώντας τις οικογενειακές εικόνες και κατευθύνεται δεξιά και αριστερά από το πλακόστρωτο

²⁶⁰ Συνέντευξη: 11-08-2022.

²⁶¹ Από το λατινικό «signum» που σημαίνει σημάδι. Σύμφωνα με το Σαράντη, «τι σημαίνει η λέξη “Σίγνιλι” (σημάδια) από που προήλθε ούτε κι αυτό το ξέρουμε». (Σαράντης Θ. Κ., 1977, σσ. 182-183). Βέβαια διαφορετική ερμηνεία της λέξης παραθέτει στο εγχειρίδιό του ο Δασούλας, όπου μεταφράζει τη λέξη «signum» ως «λάβαρα» (Δασούλας Φ., 2013, σ. 199).

²⁶² Αποσπάσματα από το προσωπικό ημερολόγιο της επιτόπιας έρευνας (07-09-2022 - 08-09-2022).

περίγραμμα που υπάρχει στην αυλή. Στην συνέχεια βγαίνουν τα παιδιά με τα εξαπτέρυγα και έπειτα οι εύζωνοι κρατώντας το λάβαρο του Αγίου Γεωργίου με τα δύο μικρότερα καθώς και την ασημοσκέπαστη εικόνα. Πριν προλάβουν να βγουν από το ναό ο ιερέας με τους ψάλτες, ο λαός ήδη ψέλνει: «*Άγιε Γεώργιε, Κύριε, φύλαξε τους δούλους σου, Κύριε ελέησον*». Η πομπή κινείται τελετουργικά όπου ο παπάς και πλήθος κόσμου κάνει το γύρω της εκκλησίας αφού πρώτα χωριστεί σε δύο ομάδες. Ο ιερέας ξεκινά πρώτος μαζί με τα λάβαρα και την εικόνα και στη συνέχεια έπεται το πλήθος όπου η πρώτη ομάδα ψέλνει «*Άγιε Γεώργιε, Κύριε, φύλαξε τους δούλους σου, Κύριε ελέησον*» ενώ η δεύτερη επαναλαμβάνει το ίδιο και στη συνέχεια η πρώτη απαντάει «*Ένας είναι ο Θεός ο μεγαλοδύναμος, Κύριε ελέησον*» και η δεύτερη επαναλαμβάνει το ίδιο. Αυτό ακούγεται μέχρι να γίνει τρεις φορές ο γύρος της εκκλησίας και στη συνέχεια η εικόνα μπαίνει και πάλι στη θέση της, μέσα στο ναό μαζί με τα εξαπτέρυγα. Κατόπιν, εισέρχεται στην εκκλησία ο ιερέας και στη συνέχεια ο πιστός λαός. Ο Μέγας Εσπερινός ολοκληρώνεται με αρτοκλασία²⁶³.

Εικόνα 45: Το βράδυ της 7ης Σεπτεμβρίου 2022 στο ναό του Αγίου Γεωργίου

²⁶³ Βλ. (Σαράντης Θ. Κ., 1977, σσ. 182-183). Παλαιότερα οι πιστοί κοιμόντουσαν το βράδυ της 7^{ης} Σεπτεμβρίου μέσα στο ναό του Αγίου Γεωργίου.

Εικόνα 46: Η κομπανία του Σάκη Φασούλα στο μεσοχώρι το βράδυ της 7ης Σεπτεμβρίου 2022

Από το προσωπικό ημερολόγιο (08-09-2022):

Σήμερα είναι η τελευταία μέρα στο χωριό. Πρωί πρωί μαζί με την παρέα μου πήγαμε στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου όπου είχε ήδη αρχίσει η Θεία Λειτουργία. Μόλις τελείωσε έγινε η δημοπρασία για το ύψωμα. Το ύψωμα πήρε μια οικογένεια κτηνοτρόφων και φέτος²⁶⁴. Η διαδρομή ήταν η ίδια όπως μου τη είχαν πει οι γυναίκες που πήρα συνέντευξη. Η πομπή ξεκίνησε αμέσως με την απότομη ανηφόρα τη στάση και τη δέηση

²⁶⁴ Συμπληρωματική συνέντευξη Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου (03-09-2022): *Είδες που γίνεται η δημοπρασία της εικόνας; τη χτυπούσαν συνήθως, έτσι λέμε χτυπάμε το ύψωμα, την έπαιρναν τη δημοπρασία, τη χτυπούσαν κτηνοτρόφοι...κυρίως, δηλαδή σχεδόν 99%.....την έπαιρνε μια παρέα κτηνοτρόφων, το ύψωμα όπως γίνεται και στο πανηγύρι (ενν. της Αγίας Παρασκευής)...αυτή τη δημοπρασία την έπαιρναν συνήθως κτηνοτρόφοι της Μικρής Παναγίας 8 Σεπτέμβρη...αυτά τα λεφτά, συγκεντρωνόταν ένα χιλιάρικο...πήγαιναν στον Κουβάτα συνήθως στο μαγαζί έτρωγαν κεμπάπ και τέτοια γλεντούσαν, τραγουδούσαν, πλήρωναν τον Κουβάτα...και ό, τι έμενε μετά (μπορεί να πλήρωναν 300-400 ευρώ, ενν. στον Κουβάτα) τα υπόλοιπα τα δίνουν στην εκκλησιαστική επιτροπή για την εκκλησία...μόνο σε αυτό το πανηγύρι γινόταν αυτό.*

Η εκκλησία με τα χρήματα που πήρε από τη δημοπρασία κάνει το τραπέζι σε αυτούς που πήραν το ύψωμα και την παρέα τους.

στην αυλή της οικογένειας Βράκα. Στη συνέχεια συνεχίσαμε και κατευθυνθήκαμε προς την εκκλησία του Αγίου Αθανασίου όπου έγινε στάση και δέηση (βλ. φωτογραφία). Η πομπή συνεχίστηκε πίσω από τον Άγιο Αθανάσιο και παράλληλα προς το ρέμα «Βάλια Πέφτουλου» για να κατεβούμε μια απότομη κατηφόρα και να φτάσουμε στο νεκροταφείο της κοινότητας όπου έγινε στάση και δέηση και έκανε και ο παπάς ένα τρισάγιο για τις ψυχές. Από εκεί πήραμε τον κουραστικό και απότομο ανήφορο για την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής όπου έγινε άλλη μια στάση για δέηση. Παρακάμψαμε τα σπίτια της συνοικίας Σφούρλα και περάσαμε τη Γκορντομπίλια για να καταλήξουμε στο προαύλιο του Αγίου Παντελεήμονα όπου έγινε άλλη μια στάση και δέηση. Από εκεί κατευθυνθήκαμε πάνω ψηλά στην κορυφή του Προφήτη Ηλία όπου υπάρχει ένας ξύλινος σταυρός (βλ. φωτογραφία) για να γίνει άλλη μια στάση και δέηση και «πέσαμε» στο ρέμα του Τζέγκα για να ανέβουμε ξανά στην απότομη κορυφή Τσιούμα όπου πραγματικά είναι μαρτύριο, τόσο απότομη ανηφόρα δεν έχω ξαναδεί. Ειλικρινά απόρησα πως αυτός ο άνθρωπος που ανεβαίνει αυτή την ανηφόρα έχει στην πλάτη του αυτή τη βαριά εικόνα (βλ. φωτογραφία). Από την Τσιούμα κατεβήκαμε στη νότια πλευρά του χωριού, ξαναπεράσαμε από τον Άγιο Αθανάσιο, κατηφορικά κατευθυνθήκαμε προς τη βρύση Φ' ντ-να και τέλος καταλήξαμε στην πλατεία όπου έγινε η τελευταία μικρή στάση. Η εικόνα, το λάβαρο και τα εξαπτέρυγα πήραν το δρόμο για την εκκλησία.

Ακολούθησε γλέντι μέχρι αργά το απόγευμα. Χορέψαμε και στην πλατεία το κομμάτι του Κ-νικ σαν πρώτο βασικό χορό. Πάντα κατά φύλο και κατά ηλικιακή σειρά (βλ. φωτογραφία). Μπροστά οι άνδρες και πίσω οι γυναίκες μετά από αυτόν που πήρε το ύψωμα. Το κομμάτι του Κ-νικ δεν ακούγεται τα τελευταία χρόνια μόνο στο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής.

Το στοιχείο που προξένησε εντύπωση είναι αυτό που ανέφερε η κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου στη συμπληρωματική συνέντευξη²⁶⁵:

Ερώτηση: Παρατήρησα ότι ο ήχος του Κ-νικ ακούγεται σε κάθε πανηγύρι, έτσι δεν είναι;

Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου: Είναι... πώς να σου πω, πως ένας εθνικός ύμνος...αυτό έχουμε εμείς...πώς είναι ο εθνικός ύμνος της Ελλάδας;...ε κάτι τέτοιο είναι για το Περιβόλι το Κ-νικ.

²⁶⁵ Συμπληρωματική Συνέντευξη: 03-09-2022.

➤ **Μετά από την ανάλυση του συγκεκριμένου εθίμου μπορούμε να συμπεράνουμε τα κάτωθι:**

Μία από τις πιο βαθιά ριζωμένες τελετουργικές πρακτικές στον ελληνικό χώρο που έχει τις ρίζες της στην αρχαιότητα και έχει αφήσει τα ίχνη της σήμερα είναι η θρησκευτική και συγχρόνως μαγική καθαγίαση του χώρου της κοινότητας με σκοπό την επιβίωσή της από ασθένειες. Ως προστατευτικό τείχος εναντίον κάθε εξωτερικού κινδύνου δρα ο περισχοινισμός των εκκλησιών, ενέργεια στην οποία προχωρούν οι πιστοί κάθε φορά που απειλούνται από κάποιον κίνδυνο ή δύσκολη κατάσταση. (περί+σχοινίζω= περιιδένω). Πρόκειται αναμφισβήτητα για εθιμική πρακτική που μας παραπέμπει στην περίπτωση οριοθέτησης του χώρου και περικλείει την κοινότητα εντός ενός νοητού κύκλου. Όλη η διαδρομή είναι ένας κύκλος²⁶⁶. Πρόκειται για μία παλαιά πρακτική οριοθέτησης που πραγματοποιείται και αναβιώνει κάθε χρόνο. Το φυσικό περιβάλλον κοινωνικοποιείται και πολιτισμικοποιείται καθώς λαμβάνει χώρα ο εξανθρωπισμός του χώρου μέσα από αυτό το έθιμο. Φυσικά, ο κύκλος είναι προστατευτικός και παράλληλα αποτροπαϊκός. Ο παραδοσιακός συμβολικός χώρος κατασκευάζεται από ομόκεντρους κύκλους (θρησκευτικούς) με φθίνουσα ιερότητα από το κέντρο προς τα έξω²⁶⁷. Σύμφωνα με τον Αικατερινίδη²⁶⁸, δημιουργείται τελετουργικά με την περιφορά της εικόνας ένας (μαγικός) κύκλος που προστατεύει όλα όσα βρίσκονται στο εσωτερικό του: ανθρώπους-ζώα-παραγωγή. Η προστατευτική-αποτροπαϊκή δύναμη του κύκλου επιτείνεται από τη φύλαξη που παρέχουν τα εικονοστάσια και τα ξωκλήσια καθώς και από τις συχνές στάσεις για δεήσεις (όπως αναφέραμε παραπάνω) και την τοποθέτηση υψώματος που γίνονται σε αυτά. Τέλος, η δημιουργία και ολοκλήρωση του αποτροπαϊκού κύκλου συμβάλλει ώστε να ολοκληρωθεί η τελετουργία αφού η συμβολική νοητική κατασκευή του μας παραπέμπει στον κυκλικό οικισμό (δακτυλιοειδή)²⁶⁹. Η κοινότητα επανακαθαγιάζεται

²⁶⁶ Η αφετηρία και το τέρμα του κύκλου συμπίπτουν με ιδεατή ή πραγματική εγγραφή στο σημείο του σταυρού. (Λαγόπουλος Α. Φ., 2003, σσ. 25, 42-45, 92, 146).

²⁶⁷ Σχετικά με την κυκλική πομπή ως χάραξη ενός νοητού προστατευτικού-αποτροπαϊκού κύκλου, Βλ. (Λαγόπουλος Α. Φ., 2003, σσ. 19-21, 128, 161)

²⁶⁸ Βλ. στο εγχειρίδιο, (Λαγόπουλος Α. Φ., 2003, σ. 92).

²⁶⁹ Βλ. (Stewart C., 2008, pp. 159-166). Έξω από τα όρια της κοινότητας υπάρχει το κακό, το δαιμονικό στοιχείο που βεβηλώνει το χώρο της κοινότητας κατά τη διάρκεια του χρόνου κι γι' αυτό το λόγο κάθε χρόνο συναντώνται παρόμοιες πρακτικές σε ορεινές κοινότητες.

κάθε χρόνο ενώ παράλληλα οι συμμετέχοντες γίνονται φορείς της ιερότητας με τη συμμετοχή τους στο μεγάλο αυτό έθιμο.

Στο εγχειρίδιο του Α. Φ. Λαγόπουλου, γίνεται μία αναφορά για τη λιτανεία στο Περιβόλι Γρεβενών. Χαρακτηριστικά αναφέρεται πως το έθιμο «Σίγνιλι» περιλαμβάνει περιφορά εικόνων των ναών αλλά και των κατοικιών και πραγματοποιείται στις 8 Σεπτεμβρίου κατά την εορτή του Γενεσίου της Θεοτόκου. Γίνεται σε ανάμνηση της σωτηρίας του οικισμού πριν από αιώνες από συμφορά της οποίας η φύση έχει ξεχασθεί, αλλά για πολλούς είναι και μία ευχαριστήρια δέηση για τον τερματισμό του καλοκαιριού και για την καλή ψυχική και σωματική υγεία των ανθρώπων. Μέσα από την ανάλυση που προηγήθηκε διαπιστώνεται αυτό που έχουν διατυπώσει και οι Σαράντης και Λαγόπουλος στα εγχειρίδιά τους²⁷⁰: αγκαλιάζονται όλες οι κατοικίες του οικισμού αλλά και μια ευρύτερη έκταση έχοντας αριστερόστροφη φορά. Στους ναούς και στα ξωκκλήσια γίνεται στάση και δέηση.

Το «Σίγνιλι» θεωρείται ένα ανδρικό έθιμο συνυφασμένο περισσότερο με τις σχέσεις παραγωγής και εξουσίας. Η καθαγίαση του κοινοτικού χωρο-χρόνου εκδηλώνεται και κατά τη διαδικασία αποκαθίλωσης των εικόνων, μιας τελετουργικής αναστάτωσης που παραπέμπει σε διαφορετικές διαβατήριες τελετουργίες. Οι φορητές εικόνες αποκαθιλώνονται και βγαίνουν στο δημόσιο χώρο, ζώνουν με λιτανεία τον οικισμό, καθαγιάζονται εκ νέου και συμβολίζουν παράλληλα την κοινωνική συνοχή και ενότητα της κοινότητας. Μετά την τελετουργική διάβαση, ενσωματώνονται ξανά στους χώρους που ανήκαν με ενισχυμένη την προστατευτική και αποτροπαϊκή τους ιδιότητα. Το ζώσιμο του χωριού είναι μια κλασική τελετουργική πράξη καθαγιασμού του χώρου. Ο κύκλος πρέπει να ακολουθεί την επέκταση του οικισμού έτσι ώστε να μη μείνει κανένα κτήριο έξω από τον προστατευμένο χώρο²⁷¹.

Πρόκειται αναμφισβήτητα για μία εθμική πρακτική γνωστή και ως «γκαίνιασμα». Ο βασικός πυρήνας της είναι συνυφασμένος με την καθαγίαση του χώρου. Είναι συναφής με το «ζώσιμο»²⁷². Εκφράζει την αρχέγονη πράξη καθαγιασμού,

²⁷⁰Βλ. (Σαράντης Θ. Κ., 1977, σσ. 182-183) και (Λαγόπουλος Α. Φ., 2003, σσ. 92-93).

²⁷¹Βλ. (Νιτσιάκος Β., 2014, σσ. 192-193). Η λιτανεία αναπροσαρμόζεται με το πέρασμα του χρόνου για να συμπεριλάβει όσα καινούρια κτήρια δημιουργήθηκαν. Δεν είναι τυχαίο ότι ο αποτροπαϊκός κύκλος επεκτάθηκε σε ένα σημείο για να συμπεριλάβει στο ζώσιμο το ξενοδοχείο της κοινότητας που χτίστηκε κάπως έξω από τον οικισμό. Βλ. (Νιτσιάκος Β., 2014, σ. 193).

²⁷² Το ζώσιμο των ναών και των κοινοτήτων αποτελούσε συνηθισμένη πρακτική που εφαρμοζόταν σε

οριοθέτησης και περιχαράκωσης ενός χώρου²⁷³, τον οποίο οικειοποιείται και κατοικεί μία κοινότητα. Έτσι, θα μπορούσε αυτή η εθμική πρακτική να χαρακτηριστεί ως ένα συμβολικό ζώσιμο της κοινότητας²⁷⁴. Αναμφισβήτητα τέτοιου είδους τελετουργίες²⁷⁵ λειτουργούν ως μηχανισμοί ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής, αναπαραγωγής του κοινοτικού πνεύματος και ενίσχυσης της συλλογικής μνήμης²⁷⁶. Το τελετουργικό της περιφοράς της εικόνας συνδέεται με τη συλλογική θρησκευτική μνήμη ενώ τέτοιου είδους επαναλαμβανόμενες τελετουργίες εξασφαλίζουν την συνέχεια της συλλογικής μνήμης ενώ από την άλλη επικυρώνουν την ιδιαίτερη τοπική ταυτότητα και διατηρούν τη συνέχειά της²⁷⁷.

Συμπερασματικά, όπως αναφέρει ο Λαΐτσος:

«Σίγνιλι»: «Σε μια λέξη συμπυκνωμένοι οι αιώνες, και μαζί ο χώρος, η γλώσσα, η ταυτότητα. Η αναφορά στην τοπική συλλογικότητα, στην ιστορική της συγκρότηση και τις διαφοροποιήσεις της. Η τελετουργική και συμβολική διαχείριση της τοπικότητας»²⁷⁸.

περιπτώσεις απαντών θανάτων, επιδημιών, φυσικών καταστροφών αλλά και σε ακραία καιρικά φαινόμενα. Η πραγματοποίηση επιτυγχάνεται με μια ποικιλία τελετουργικών πρακτικών: με περιάρωση του οικισμού-αριστερόστροφη περιφορά ενός αρότρου, περισχοινισμό, περιμετρική λιτανεία, περιζώση με φυσικά ή τεχνητά ορόσημα, σταύρωμα με στοιχεία που συνδέονται με τα κύρια σημεία του ορίζοντα. Οι πρακτικές αυτές αποδίδουν στο χώρο του οικισμού διάφορους τύπους μιας συμβολικής γεωμετρίας, οι οποίοι είναι εξαιρετικά συγγενικοί μεταξύ τους. Βλ. (Λαγόπουλος Α. Φ., 2003). Ζώσιμο του ναού ή της εικόνας με απλό νήμα ή νήμα κερωμένο-στη συνέχεια αφαίρεση του νήματος μετά τον περισχοινισμό και κατασκευή κεριών με το νήμα.

²⁷³ Πρακτική οριοθέτησης του χώρου που περικλείει την κοινότητα εντός μαγικού κύκλου στα πλαίσια του οποίου το φυσικό περιβάλλον εξανθρωπίζεται-πολιτισμικοποιείται-κοινωνικοποιείται (ιερή διάσταση). Επίσης, για τον καθαγιασμό του χώρου βλ. (Καραμανές Ε., 2019).

²⁷⁴ Βλ. (Νιτσιάκος Β., 2014, σσ. 138-139, σ. 191).

²⁷⁵ Τελετουργίες οικειοποίησης-εξανθρωπισμού-καθαγιασμού του χώρου.

²⁷⁶ Βλ. (Νιτσιάκος Β., 2014, σ. 139).

²⁷⁷ Βλ. (Παραδέλλης Θ., 1999, σσ. 27-58) και επίσης (Καυταντζόγλου Ρ., 2001, σ. 284).

²⁷⁸ Βλ. το άρθρο του ιστορικού Στέργιου Λαΐτσου, «Σίγνιλι», στην ιστοσελίδα: <http://vlahoi.net/politismos/signili-perivoli> (ανάκτηση: 26-09-2022).

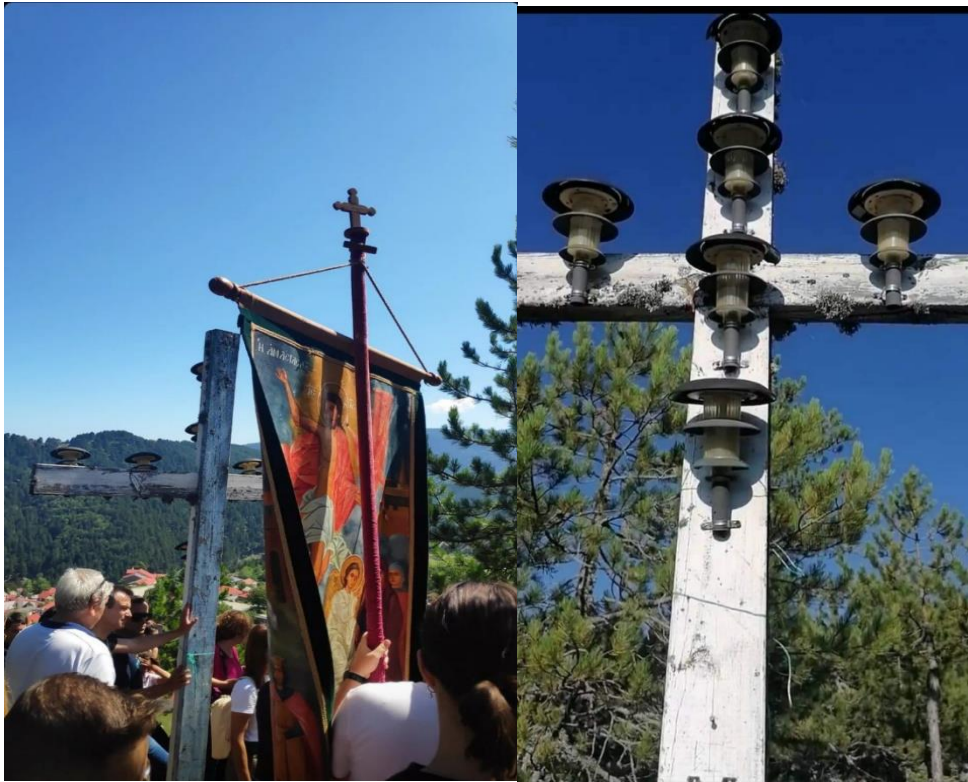
Ορισμένες εικόνες από το προσωπικό μου αρχείο

Εικόνα 47 Η λιτανεία το βράδυ της 7ης Σεπτεμβρίου 2022 στον Ιερό ναό Αγίου Γεωργίου

Εικόνα 48: Στάση-δέηση στον Άγιο Αθανάσιο ακριβώς μπροστά στο καταφύγιο

Εικόνα 49: Στάση-δέηση στον ξύλινο σταυρό στον Προφήτη Ηλία.

Εικόνα 50: Η απότομη ανάβαση Τσιούμα.

Εικόνα 51: Δημοπρασία εικόνας Αγίου Γεωργίου το πρωί της 8ης Σεπτεμβρίου 2022

Εικόνα 52: Η άφιξη στο μεσοχώρι

Εικόνα 53: Τελευταία στάση στο μεσοχώρι πριν τοποθετηθεί η εικόνα στον Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου

Εικόνα 54: Χορός στο μεσοχώρι το μεσημέρι της 8ης Σεπτεμβρίου 2022 μαζί με την κομπανία του Σάκη Φασούλα. Ακούγεται το κομμάτι του Κ-νικ.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, το κοινοτικό θρησκευτικό πανηγύρι είναι άμεσα συνδεδεμένο με την κοινότητα, καθώς συνιστά την αίσθηση του συν-ανήκειν και την αντίληψη της συλλογικότητας. Αναμφισβήτητα, ο χορός και η μουσική είναι τα κεντρικά στοιχεία σε κάθε πανηγύρι και συνιστούν πολιτισμικές πρακτικές μέσω των οποίων οι κοινωνικές ομάδες ανασυγκροτούνται συμβολικά και ενσωματώνουν με το πέρασμα του χρόνου τα σύγχρονα στοιχεία.²⁷⁹ Αξίζει να σημειωθεί πως η νεολαία της κοινότητας μπορεί να συμβάλλει καθοριστικά στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτό αποδεικνύουν και οι κάτωθι μαρτυρίες μελών της κοινότητας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο ρόλος των πολιτιστικών συλλόγων στην ανάδειξη και μεταλαμπάδευση αυτών των αξιών από γενιά σε γενιά.

Μαρτυρία Α. Αποστολίνα (25-07-2022):

Ερώτηση: Η νεολαία μας πιστεύεις ότι το στηρίζει το χωριό;

Το στηρίζει πάρα πολύ. Έχουμε πολύ νεολαία. Εντάξει όχι τόση όλες τις μέρες, ας πούμε όσο κάθομαι κι εγώ... αλλά τουλάχιστον είκοσι μέρες (συμπεριλαμβάνονται όλα τα πανηγύρια) από νέους έως 35 ετών έχουμε τουλάχιστον τριάντα άτομα κάθε χρόνο και στα πανηγύρια και παντού.

Ερώτηση: Συμμετέχουν γενικά σε χορούς...

Συμμετέχουν σε χορούς, συμμετέχουν στα πανηγύρια, προσπαθούμε να κρατήσουμε ζωντανή την παράδοση.

Τέλος μία πρόταση που μου μένει είναι και πάλι από τον Αλέξανδρο που είπε το εξής:

Ερώτηση: Τι πιστεύεις ότι θα γίνει εάν σταματήσουν τα πανηγύρια να υπάρχουν στο χωριό;

Δε θα υπάρχει χωριό. Αλλά ποτέ δε θα σταματήσουν τα πανηγύρια.

Όσον αφορά τους μεγαλύτερους σε ηλικία ανθρώπους μου είπαν: (συνέντευξη: 26-07-2022 στο καφενείο):

Ερώτηση: Τι πιστεύετε ότι είναι αυτό που έχει αλλάξει σε σχέση με παλιά;

Ε...μέρα με νύχτα...από παλιά μέχρι τη σημερινή περίοδο...αλλάξαν πολύ [...]

Γ. Καλόγηρος: Κοίταξε...είναι τόσο...άλλαξε τόσο ραγδαία...

Ερώτηση: Για τα πανηγύρια όμως τα πανηγύρια έχουν μεταβληθεί;

²⁷⁹ Βλ. Bourdieu P., 1977 και Νιτσιάκος Β., 2003, σ. 87.

Γ. Καλόγηρος: Τα πανηγύρια, δεν ξέρω τι γνώμη έχει ο καθένας, εγώ θα πω τη γνώμη μου μόνο. Τα πανηγύρια κρατιώνται ακόμη όλα τα εθίματα, αλλά όσο βλέπω εγώ εμείς οι μεγάλοι τραγουδούσαμε πηγαίναμε με τα πόδια στο Κ-νικι, γεράσαμε πια δε μπορούμε. Νέοι εξασθένησαν, δεν υπάρχουνε είναι λίγοι. Αυτά τα εθίματα πόσα χρόνια θα πάρουνε (ενν. θα αντέξουνε) δε μπορώ να σκεφτώ, δεν είμαι προφήτης.

Η κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου μου είχε είπε προσωπικά:

Τα ζούσαμε τότε τα πανηγύρια. Ήταν κάτι διαφορετικό. Όλος ο κόσμος αγωνιούσε περίμενε με ανυπομονησία και λαχτάρα, «ζούσε για τα πανηγύρια». Τότε ήταν πιο αγνά τα πράγματα. Όμως και σήμερα τα έθιμα κρατούν ακόμη.

Παρατηρούμε ότι κυριαρχεί αυτή η μικρή αντίθεση μεταξύ της νεολαίας και των μεγαλύτερων ανθρώπων. Στο πλαίσιο της αστικοποίησης και των γρήγορων ρυθμών ζωής αλλά και της κυριαρχίας του καταναλωτισμού και του υλικού ευδαιμονισμού στη σύγχρονη εποχή είναι απολύτως φυσικό να διαμορφώνουν διαφορετικά την προσωπικότητα τους οι νέοι της κοινότητας. Σαφώς όμως η νεολαία και μπορεί να στηρίζει τα έθιμα της κοινότητας και να συνεχίσει την παράδοση. Σίγουρα θα είναι κάτι διαφορετικό σε σχέση με παλαιότερα. Ήδη, πολλοί άνθρωποι μεγάλοι σε ηλικία έχουν φύγει από τη ζωή. Ωστόσο, χρέος μας είναι να κρατήσουμε ζωντανή την παράδοση και τα έθιμα του τόπου μας. Αυτό που παρατηρήθηκε κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας είναι ότι στον κύκλο του χορού στο Κ-νικ' ήταν άνθρωποι μικρότερης ηλικίας (από 25-45 ετών) οι οποίοι ξεπερνούσαν σε αριθμό τους ηλικιωμένους που χόρευαν πρώτοι στον κύκλο.

Εδώ και πολλά χρόνια η νεολαία στηρίζει την κοινότητα και συμμετέχει στα μεγάλα πανηγύρια. Μάλιστα έχουν δημιουργηθεί και πολιτιστικοί σύλλογοι στις πόλεις που βοηθούν στην μεταλαμπάδευση αυτών των αξιών και στη διάδοση της παράδοσης. Ο παραδοσιακός χορός και η μουσική αποτέλεσαν αντικείμενα αναβίωσης στην πόλη, υπό τους κανόνες και την «εποπτεία» του φολκλορισμού.

Σαφέστατα, «οι σύλλογοι, άρρηκτα δεμένοι με τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου των ανθρώπων στα αστικά κέντρα, λειτουργούν μέσα από πολύμορφες διαδικασίες ως βιωματικοί «τόποι», όπου σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό αποκτά κανείς κοινές εμπειρίες, συγκροτείται μια συλλογική πολιτισμική ταυτότητα, αναγνωρίζεται η τοπική (πολιτισμική) ιστορία και αναπτύσσονται κοινωνικές σχέσεις. Παράλληλα, οι δράσεις που πραγματοποιούνται σχετίζονται άμεσα με την εθνική πολιτική για τον πολιτισμό, την οικονομία της ψυχαγωγίας και της αγοράς και την

αναπαραγωγή και προβολή του λαϊκού πολιτισμού. Η ίδρυση των συλλόγων εκφράζει την ανάγκη συσπείρωσης και διαμόρφωσης μιας πολιτισμικής ταυτότητας και σχετίζεται με τις καθημερινά όλο και περισσότερες επαφές μεταξύ ετερογενών τις περισσότερες φορές ομάδων μέσα στον αστικό χώρο»²⁸⁰.

Στην παρούσα εργασία σαν πρόταση θα μπορούσε να τεθεί το εξής: ο χώρος του σχολείου να γίνει ένα μουσείο παλαιού υλικού που θα φιλοξενεί παλαιές φωτογραφίες από διάφορες εκδηλώσεις (όπως πανηγύρια, γάμους, επαγγέλματα, διάφορες ενασχολήσεις των κατοίκων γενικά) αλλά και παλαιό υλικό των Πολιτιστικών Συλλόγων. Ήδη, ο χώρος του σχολείου αξιοποιείται για τις πρόβες χορού των πολιτιστικών συλλόγων με αφορμή τις εκδηλώσεις του Δεκαπενταύγουστου. Δεύτερον, θα ήταν καλό να γίνονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα εργασίες συντήρησης στις εκκλησίες της κοινότητας. Ήδη πραγματοποιούνται εργασίες στο εσωτερικό του Αγίου Παντελεήμονα.

Πραγματικά αξίζει να επισκεφτεί κανείς την κοινότητα το καλοκαίρι και να παρατηρήσει από κοντά όλα τα πανηγύρια. Αυτοκίνητα δεξιά και αριστερά του δρόμου κάθε καλοκαίρι από διάφορες πόλεις της Ελλάδας (Θεσσαλονίκη, Βόλος, Λάρισα Τρίκαλα) αλλά και το μεσοχώρι σηματοδοτούν ότι το χωριό άνοιξε και είναι έτοιμο για τα πανηγύρια. Κάθε καλοκαίρι «ζωντανεύουν» αυτές οι εθιμικές πρακτικές.

Τέλος, ελπίζω η μελέτη μου να αποτελεί μία καλή και διαφορετική περίπτωση μελέτης. Ευχαριστώ από τα βάθη της καρδιάς μου όλους αυτούς τους ανθρώπους που με βοήθησαν κατά τη διάρκεια των πανηγυριών με τις πολύτιμες συζητήσεις που είχαμε. Ευχαριστώ προσωπικά όλους τους πληροφορητές και ιδιαίτερα την κ. Βάσω Παπαθεοδώρου-Μάρκου για τις συνεντεύξεις, για τις συμπληρωματικές συνεντεύξεις, για τις φωτογραφίες αλλά και το βιβλίο που μου χάρισε με τίτλο «*Τα τραγούδια των Βλάχων*» το οποίο έχει γραφτεί από την κ. Ζωή Παπαζήση-Παπαθεοδώρου.

²⁸⁰Βλ. Ράπτης Β., 2021, σ. 24.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Auge M. (1999). *Για μια Ανθρωπολογία των σύγχρονων κόσμων*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Bade B. (1995). *Κουλτούρα και Πολιτική*. Αθήνα: Πατάκη.
- Barz G. & Cooley T. (2008). *Shadows in the field*. New York: Oxford University Press.
- Bernard R. (1994). *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Bourdieu P. (1977). *Outline of a theory practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Braudel F. (2007). *Γραμματική των πολιτισμών*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Braudel F. (2010). *Γραμματική των πολιτισμών*. (Ε. Φρέρη, Επιμ., & Α. Αλεξιάκης, Μεταφρ.) Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Campbell J. K. . (1964). *Honor, Family and Patronage. A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*. Oxford: Clarendon Press.
- Casey E. (2002). *Representing Place: Landscape Painting and Maps*. Minnesota.
- Cohen A. (1985). *The symbolic construction of community*. Michigan: University of Michigan.
- Danforth L. (1995). *Τα αναστενάρια της Αγίας Ελένης*. Αθήνα: Πλέθρον.
- de Certau M. (1984). *Η πρακτική της καθημερινής ζωής*. University of California Press.
- Dubisch J. (2000). *Το θρησκευτικό προσκύνημα στη Σύγχρονη Ελλάδα*. (Θ. Παραδέλλης, Επιμ., & Μ. Δ., Μεταφρ.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Durkheim E. (1995). *The elementary forms of religious life*. London: George Allen & Unwin.
- Durkheim E. (2001). *Μορφές πρωτόγονης ταξινόμησης*. (Α. Γεωργούλας, Μεταφρ.) Αθήνα: Gutenberg.
- Elias N. (1997). *Η εξέλιξη του Πολιτισμού, Κοινωνιογενετικές και ψυχογενετικές έρευνες* (Τόμ. 1ος). (Ε. Βαϊκούση, Μεταφρ.) Αθήνα: Νεφέλη.
- Erickson P. & Murphy L. (2002). *Ιστορία της ανθρωπολογικής σκέψης*. (Φ. Τσιμπιρίδου, Επιμ., & Φ. Μπουμπούλη, Μεταφρ.) Αθήνα: Κριτική.
- Eriksen T. (2007). *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα. Μια Εισαγωγή στην Κοινωνική και Πολιτισμική Ανθρωπολογία*. (Ι. Μάνος, Μεταφρ.) Αθήνα: Κριτική.
- Feagin J., Orum A. & Sjoberg G. . (1991). *A case for case study*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

- Foucault M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1979*. New York: Pantheon.
- Geertz C. (2003). *Η ερμηνεία των πολιτισμών*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Getz D. (2008). *Event tourism: Definition, evolution, and research*. *Tourism Management*.
- Godelier M. (1992). *Μαρξιστικοί ορίζοντες στην Κοινωνική Ανθρωπολογία* (Τόμ. Β'). (Θ. Παραδέλλης, Επιμ.) Αθήνα: Gutenberg.
- Halbwachs M. (2013). *Η συλλογική μνήμη*. (Α. Μαντόγλου, Επιμ., & Τ. Πλυτά, Μεταφρ.) Αθήνα: Παπαζήση.
- Halbwachs M. (2013). *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*. (Ε. Ζέη, Μεταφρ.) Αθήνα: Νεφέλη.
- Hendry J. (2011). *Οι κόσμοι που μοιραζόμαστε. Εισαγωγή στην Πολιτισμική και Κοινωνική Ανθρωπολογία*. (Ε. Πετρίδου, Επιμ., & Χ. Μεντζαλίρα, Μεταφρ.) Αθήνα: Κριτική.
- Herzfeld M. (2012). *Η ποιητική του ανδρισμού*. (Κ. ΝΕΡΙΝΑ, Επιμ., & Κ. ΜΑΡΙΑ, Μεταφρ.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Hobsbawm E. & Ranger T. . (2004). *Η επινόηση της παράδοσης*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Kaeppler A. (1978). *Dance in Anthropological perspective*. Honolulu: Bishop Museum Press.
- Levi-Strauss Cl. (1977). *Η Άγρια σκέψη*. (Ε. Καλπουρτζή, Μεταφρ.) Αθήνα: Πατάκη.
- Manos I. (2002). *DANCE AND IDENTITY POLITICS IN NORTHERN GREECE*. PhD Thesis.
- Mauss M. (1979). *Το Δώρο. Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής στις παραδοσιακές κοινωνίες*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Portelli A. (1997). *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Pouqueville F. (2011). *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (Άνοιξη του 1806)*. (Γ. Τσάρας, Μεταφρ.) Αθήνα: Κυριακίδη.
- Redfield R. (1955). *The Little Community*. Chicago.
- Rusu M. & Kantola I. (2016). *A time of meta-celebration. Celebrating the sociology of celebration*.
- Schechner R. (1985). *Between Theatre and Anthropology*. Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press.

- Shelemay K. (2011). Rethinking the collective in music. *Journal of the American Musicology Society*(Vol. 64, No. 2), σσ. 349-390.
- Stewart C. (2008). *Δαίμονες και διάβολος στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Turner V. (1970). *The forest of symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell University press.
- Turner V. (1982). *From ritual to theatre. The human seriousness of play*. New York: PAJ Publications.
- Van Gennepe A. (2016). *Τελετουργίες Διάβασης. Συστηματική Μελέτη των Τελετών*. (Θ. Παραδέλλης, Μεταφρ.) Αθήνα: Ηριδανός.
- Wace A. & Thomson M. (2009). *Οι νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου*. Αθήνα: Κυριακίδη.
- Yin K. (1984). *Case Study Research*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Αδάμ Κ. (2005). Η Μουσικοχορευτική παράδοση των Βλάχων. *ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ου-2ου-3ου-4ου-5ου-6ου-7ου Σεμιναρίων Λαογραφίας & Βλάχικων Παραδοσιακών Χορών Ημερίδων Πανελλήνιων Ανταμομάτων*. Ξάνθη: Πανελλήνια Ομοσπονδία Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων.
- Αικατερινίδης Γ. (1962-63). *Χρήσις και σημασία του αμίλητου νερού εις τον βίον του λαού*. Αθήνα: Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου.
- Αικταρινίδης Γ. (2002). *Χρήσις και σημασία του αμίλητου νερού εις τον βίον του λαού*. Αθήνα: Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας-Ακαδημία Αθηνών.
- Αλεξάκης Ε. (1982). Μια περίεργη παράδοση δρακοντοκτονίας από την Επίδαυρο Λιμηρά Λακωνίας. *Λαογραφία 33 1982-1984*, σσ. 93-104.
- Αλεξάκης Ε. (1992).
- Αντωνίου Π. (1999). Το Αρμενικό όραμα της επιστροφής: Μνήμη προσανατολισμένη στο μέλλον. Στο Π. Θ. Μπενβενίστε Ρίκα, *Διαδρομές και τόποι της μνήμης* (σσ. 115-126). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Αυδίκος Ε. . (1991). *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης*. Πρέβεζα: Λαογραφική εξέταση.
- Αυδίκος Ε. & Μπότση Ελ. & Πολίτη Ε. (2010). *Διμήνη και Παλιούρι Μαγνησίας: Χώρος και Ταυτότητα*. Μανησία : Δήμος Αισωνίας.
- Αυδίκος Ε. (2002). *Χάλασε το Χωριό μας Χάλασε. Ιστορίες περί ακμής και πτώσης στη Λευκίμη Έβρου*. Αλεξανδρούπολη: "Πολύκεντρο" Δήμου Τυχερού.
- Αυδίκος Ε. (2005). Ο Βλάχος στο δημοτικό τραγούδι. *ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ου-2ου-3ου-4ου-*

- 5ου-6ου και 7ου Σεμιναρίων Λαογραφίας & Βλάχικων Παραδοσιακών Χορών Ημερίδων Πανελλήνιων Ανταγωνισμάτων. Σαμαρίνα 28-29 Μαΐου 2005: Πανελλήνια Ομοσπονδία Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων.*
- Βαρβούνης Ε. (2019). *Εισαγωγή στην αστική λαογραφία*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Βαρβούνης Μ. (2000). *Μικρά Λαογραφικά*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Βαρβούνης Μ. (2017). «Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί: συμπληρωματικά στοιχεία από την Ήπειρο». Στο *Λαογραφία. Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας* (Τόμ. ΜΓ' (43), σσ. 487-490). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Βοζίκας Γ. (2006). *Το πανηγύρι της Αγίας Μαρίνας στην Ηλιούπολη. Η σύγχρονη μορφή ενός πολιτισμικού φαινομένου στον ελληνικό αστικό χώρο και το κοινωνικο-οικονομικό του πλαίσιο*. Αθήνα: ΕΚΠΑ-Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.
- Γκέφου-Μαδιανού Δ. (2011). *Όψεις ανθρωπολογικής έρευνας*. Αθήνα: Πατάκη.
- Γκέφου-Μαδιανού Δ. (2011). *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Πατάκη.
- Δαλκαβούκης Β. (n.d.). *Μνήμη και κοινότητα. Επαναπροσδιορίζοντας τις έννοιες στην προοπτική της Σύγχρονης Λαογραφίας*.
- Δασούλας Θ. (2009). *Αγροτικές κοινωνίες του ορεινού χώρου κατά την οθωμανική περίοδο: ο γεωργικός κόσμος της χώρας Μετσόβου*. Ιωάννινα: Διδακτορική διατριβή .
- Δασούλας Φ. (2013). *Η αποκωδικοποίηση ενός πολιτισμού μέσα από το πεδίο της γλωσσικής του έκφρασης. Το βλάχικό ιδίωμα του Μετσόβου*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Θανοπούλου Μ. & Πετρονώτη Μ. (1987). *Βιογραφική Προσέγγιση: μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας* . Αθήνα.
- Θεοδοσίου Α. (2008). Όργανα και γλεντιστές στην Ήπειρο. Στο Κ. Γ., *Μουσικός χάρτης του ελληνισμού. Μουσική από την Ήπειρο, 77-89*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.
- Ιωσηφίδης Θ. (2003). *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Καραμανές Ε. (2016). Η χρήση του κρασιού και του τσίπουρου στον καθημερινό βίο και στα έθιμα του κύκλου της ζωής και του κύκλου του χρόνου στις περιοχές Κοζάνης και Γρεβενών. Στο Κ. Ν. Χαρίτων Καρανάσιος (Επιμ.), *Η Δυτική*

- Μακεδονία στους νεότερους χρόνους-Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας*, (σσ. 1043-1083). Κοζάνη.
- Καραμανές Ε. (2019). Καθαγιασμός του οικισμένου και κοινοτικού χώρου στις περιοχές Βοΐου και Κοζάνης. Στο Χ. Κ.-Β. Διάφα-Καμπουρίδου (Επιμ.), *Η Κοζάνη και η περιοχή της από τους Βυζαντινούς στους Νεότερους χρόνους-Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας (7-9 Δεκεμβρίου 2018)* (σσ. 653-667). Κοζάνη: Εταιρία Δυτικομακεδονικών Μελετών.
- Καυταντζόγλου Ρ. (2001). *Στη σκιά του ιερού βράχου. Τόπος και μνήμη στα Αναφιώτικα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κοσμάτου Β. (2008-2010). Χορευτική διαδικασία και κοινωνικές σχέσεις και αξίες στο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής του χωριού Φαρακλάτα Κεφαλονιάς. *Εθνολογία* 14(14).
- Κυριαζή Ν. (2000). *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών* (Β΄ εκδ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κυριακίδου-Νέστορος Α. (1975). Η οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό πολιτισμό. Στο Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα* (σσ. 41-45). Αθήνα: Ολκός-Εθνολογία.
- Κυριακίδου-Νέστορος Α. (1975). Σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τοπίου. Στο Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα* (σσ. 15-40). Αθήνα: Ολκός-Εθνολογία.
- Κωνσταντινίδης Δ. (2011). *Επιχείρηση «Πάνθηρας». Οι Γερμανοί εισβάλλουν και πυρπολούν την Πίνδο* (2η εκδ.). Τρίκαλα.
- Λαγόπουλος Α. Φ. (2003). *Ο ουρανός πάνω στη γη. Τελετουργίες καθαγίασης του ελληνικού παραδοσιακού οικισμού και προέλευσή τους*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Λαΐτσος Στ. (1995). Τοπικές εκλογές και πολιτικές ισορροπίες. Στο Ν. Β. Στ., *Το Περιβάλλον της Πίνδου. Αναζητώντας την Κοινότητα του σήμερα-Ιχνηλατώντας την Κοινωνία του χθες*. Περιβάλλον Γρεβενών: Εξωραϊστικός Εκπολιτιστικός Σύλλογος Περιβολίου "Βάλια Κάλντα".
- Λε Γκωφ Ζ. (1998). *Ιστορία και μνήμη*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Λουκάτος Δ. (1992). *Τα Καλοκαιρινά*. Αθήνα: Φιλιππότης.
- Λουτζάκη Ε. (1992). *Ο παραδοσιακός χορός την Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Philoxenia '85.
- Λυδάκη Α. (2001). *Ποιοτικές μέθοδοι στην κοινωνική έρευνα* (Γ΄ εκδ.). Αθήνα: Καστανιώτης.

- Μαντόγλου Α. (2012). *Μνήμες. Ατομικές-Κοινωνικές-Ιστορικές*. Αθήνα : Παπαζήση.
- Μαντόγλου Α. (2012). *Μνήμες: ατομικές-κοινωνικές-ιστορικές*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Μέγας Γ. (2012). *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*. Αθήνα: ΕΣΤΙΑ.
- Μερακλής Μ. (1989). *Λαογραφικά Ζητήματα*. Αθήνα: Χ. Μπούρας.
- Μερακλής Μ. (2011). *Ελληνική Λαογραφία* (3η εκδ.). Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Νικολαΐδου Σ. (1976). *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία του χώρου*. Αθήνα: Ερμής.
- Νικολαΐδου Σ. (1993). *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Νιτσιάκος Β. & Αράπογλου Μ. & Λαΐτσος Στ. (1995). *Το περιβάλλον της Πίνδου : αναζητώντας την κοινότητα του σήμερα : ιχνηλατώντας την κοινωνία του χθες*. Περιβόλι: Εξωραϊστικός Εκπολιτιστικός Σύλλογος Περιβολίου "Βάλια Κάλντα".
- Νιτσιάκος Β. & Κοσμάτου Β. (2008). Φαρακλάτα Κεφαλονιάς. Θρησκευτικά Πανηγύρια και Κοινωνική Συγκρότηση. Στο Ρ. Λιναρδάτου-Μαρτίνη (Επιμ.), *Λαογραφία-Εθνογραφία στα Επτάνησα: Γηγενή στοιχεία-επιρροές-αφομοιώσεις-σύγχρονη πραγματικότητα*. Αργοστόλι.
- Νιτσιάκος Β. & Λαΐτσος Στ. (1995). Χρός και συμβολική έκφραση της κοινότητας. Το παράδειγμα του χορού στο Κινικ' (Περιβόλι Γρεβενών). Στο Ν. Β., *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου στον απόηχο της μακράς διάρκειας* (σσ. 132-150). Αθήνα: Πλέθρον-Λαϊκός πολιτισμός-τοπικές κοινωνίες.
- Νιτσιάκος Β. (1991). *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Νιτσιάκος Β. (1992). Η ελληνική κοινότητα. (σσ. 13-34). Ιωάννινα: Επιστημονική επετηρίδα του τμήματος Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.
- Νιτσιάκος Β. (1995). Ανθρωπολογία του Περιβάλλοντος: ο τόπος και ο άνθρωπος. Στο *Επιλεγμένα Θέματα Διαχείρισης Περιβάλλοντος*. Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Γουλανδρή.
- Νιτσιάκος Β. (1995). *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Νιτσιάκος Β. (1996). Τα πανηγύρια μας. Από το θρησκευτικό στο κοινωνικό γεγονός. *Πρόταση : Περιοδική Έκδοση Τέχνης και Πολιτισμού, 2*.
- Νιτσιάκος Β. (1997). *Λαογραφικά Ετερόκλητα*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Νιτσιάκος Β. (2003). *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Νιτσιάκος Β. (2014). *Προσανατολισμοί. Μια κριτική εισαγωγή στη Λαογραφία* (2η εκδ.). Αθήνα: Κριτική.

- Νιτσιάκος Β. (2022). *Εθνοοικοτοπικά*. Αθήνα: Ισνάφι.
- Νιτσιάκος Β., Δρίνης Γ. & Ποτηρόπουλος Π. (2023). *Πολιτισμικές κληρονομίες. Νέες προσεγγίσεις-Κριτικές αναγνώσεις*. Αθήνα: Ars Nova.
- Ντάσιου Κ. (2-5 Οκτωβρίου 2014). Σημαντικές μεταβολές στις εποχικές μετακινήσεις των ποιμενικών οικογενειών της Βόρειας Πίνδου: Η περίπτωση του οικισμού Περιβόλι Γρεβενών (19ος – μέσα 20ού αι.). *Η Δυτική Μακεδονία στους νεότερους χρόνους. Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας*. Γρεβενά.
- Παπαζήση-Παπαθεοδώρου Ζ. (1985). *Τα τραγούδια των Βλάχων*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παραδέλλης Θ. . (1999). Ανθρωπολογία της μνήμης. Στο Θ. Π. Μπενβενίστε, *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις* . Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ποτηρόπουλος Π. (1995). Η οργάνωση του χώρου. Στο Α. Μ. Νιτσιάκος Β., *Το Περιβόλι της Πίνδου. Αναζητώντας την κοινότητα του σήμερα-Ιχνηλατώντας την κοινωνία του χθες*. Περιβόλι: Εξωραϊστικός Εκπολιτιστικός Σύλλογος Περιβολίου "Βάλια Κάλντα".
- Ποτηρόπουλος Π. (2000). Ο πολυτοπικός χαρακτήρας της βλάχικης κοινότητας. Το παράδειγμα της Κρανιάς Ασπροποτάμου. *Ο Ασπροπόταμος στο χώρο και το χρόνο. Πρακτικά 9ου Συμποσίου Ιστορίας Λαογραφίας και Βλάχικης παραδοσιακής μουσικής και χορού*. . Τρίκαλα: Φιλεκπαιδευτική Αδερφότητα Τζούρτζιας της Αθαμανίας (ΦΑΤΑ).
- Ποτηρόπουλος Π. (2009). Χώρος, τόπος, τοπία: Οι πολλαπλές διαστάσεις των τοπικών κοινοτήτων και η σύγχρονη ερευνητική τους προσέγγιση. Το Περιβόλι Γρεβενών. *Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου 100 ΧΡΟΝΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ (1909-2009), Αθήνα 11-13 Μαρτίου 2009*.
- Πούχγερ Β. (2009). *Θεωρητική Λαογραφία. έννοιες, μέθοδοι, θεματικές*. Αθήνα: Αρμός.
- Ράπτης Β. (2021). *Πολιτιστικοί Σύλλογοι και φορείς των Ιωαννίνων. Διαχείριση του παρελθόντος, εθνοτοπικές και πολιτισμικές ταυτότητες (από τον 20ο αιώνα μέχρι σήμερα)*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων-Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας.
- Σαββανάκης Γ. (2020). Επαγγελματικές δραστηριότητες, χώρος και εθνοτοπική ταυτότητα στους Περιβολιώτες Βλάχους κατά τις αρχές του 20ου αιώνα. Στο *Δοκίμες-Επιθεώρηση Κοινωνικών Σπουδών*, τ. 23-24 (σσ. 115-148). Αθήνα.

- Σαράντης Θ. Κ. . (1977). *Το χωριό Περιβόλι Γρεβενών*. Αθήνα.
- Σιώκης Ν. (2009). Ο Κλήδονας στους Βλάχους: η μετατροπή ενός δρωμένου σε πανηγύρι. *Ηπειρωτικά Γράμματα*(14), σσ. 539-560.
- Σταυρίδης Σ. (2006). *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Τσακανίκα Β. & Ισπικούδης Ι. (2004). Η ημινομαδική κτηνοτροφία ως κύρια δραστηριότητα των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου. *ΛΙΒΑΔΙΑ ΤΩΝ ΠΕΔΙΝΩΝ ΚΑΙ ΗΜΙΟΡΕΙΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ: ΜΟΧΛΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ*. Βόλος: Πρακτικά 4ου Πανελλήνιου Λιβαδοπονικού Συνεδρίου Βόλος, 10 – 12 Νοεμβρίου 2004 (Επιμέλεια έκδοσης: Παναγιώτης Δ. Πλατής & Θωμάς Γ. Παπαχρήστου).
- Τσακίρη Ε. (2011). Ο δημόσιος χώρος ως φορέας ωφέλειας για την ενίσχυση της τοπικής ταυτότητας – πολιτισμικού αγαθού που ανήκει σε όλους και οι κίνδυνοι από την ιδιωτικοποίησή του. Αθήνα. Ανάκτηση από <http://www.ekke.gr/estia/Cooper/Neo%20Kinima%20Architektonwn/tsakiri.pdf>
- Τσαούσης Γ. Δ. (1983). *Προβλήματα Ιστορίας και Ιστορικής Μεθοδολογίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Χατζημιχάλης Κ. (2011). *Σύγχρονα ελληνικά τοπία*. Αθήνα: Οίκος Μέλισσα.

- **ΣΥΜΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΟΙ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΤΙΚΑΚΙ ΜΕ ΤΟ ΥΛΙΚΟ (ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, ΦΙΑΜ, ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ)**

Ευχαριστώ τους πληροφορητές:

1.	κ. Β. Παπαθεοδώρου-Μάρκου (72 ετών)
2.	κ. Β. Γκιουλέκα (65 ετών)
3.	κ. Γ. Γίτσης (65 ετών)
4.	κ. Μ. Μούχας (66 ετών)
5.	κ. Γ. Σαΐτης (73 ετών)
6.	κ. Γ. Καλόγηρος-παρέα στο καφεενείο (78 ετών)
7.	κ. Μ. Καλόγηρος-παρέα στο καφεενείο (79 ετών)
8.	κ. Γ. Μιχολίτσης-παρέα στο καφεενείο (77 ετών)
9.	κ. Α. Αποστολίνας (30 ετών)

